

שמות פרק ב

עם מבחר פרושים

דער גויא
5781

שמות פרק ב

שמות ב' עם תרגום ארץ ישראל ועם פירוש רש"י, רמב"ן, ספורנו ומלבי"ם	2
מדרש שמות רבה, א' יט-לו	24
Enkele opmerkingen over de geciteerde commentatoren en teksten	36

שמות ב'

עם תרגום ארץ ישראל
ועם פירוש רש"י, רמב"ן, ספורנו ומלבי"ם

En een man uit het huis van Levi ging en nam de dochter van Levi (tot vrouw).

א וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת־בַּת־לֵוִי:

De vrouw werd zwanger en bracht een zoon ter wereld. En zij zag dat hij goed was, en zij hield hem drie maanden lang verborgen.

ב וַתְּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן וַתֵּרֶא אֹתוֹ כִּי־טוֹב הוּא וַתְּצַפְנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים:

Maar toen zij hem niet langer kon verbergen, nam zij een kistje van riet, streek het dicht met klei en pek en legde het kind erin. Toen zette zij het tussen het riet aan de oever van de Nijl.

ג וְלֹא־יָכְלָה עוֹד הַצִּפְנֵנוֹ וַתִּקַּח־לוֹ תַּבַּת גָּמָא וַתַּחמְרָהּ בַּחֹמֶר וּבְזָפַת וַתִּשֶׂם בָּהּ אֶת־הַיֶּלֶד וַתִּשֶׂם בְּסוּף עַל־שֹׁפֵת הַיָּאֵר:

En zijn zuster stelde zich van verre op om te weten te komen wat er met hem zou gebeuren.

ד וַתִּצְבֹּב אַחַתוֹ מֵרָחֵק לְדַעַת מַה־יַעֲשֶׂה לּוֹ:

En de dochter van Farao daalde af om zich te wassen in de Nijl; en haar dienarensen gingen aan de oever van de Nijl. Zij zag de kist tussen het riet, en ze stuurde haar slavin, zodat die het zou pakken.

ה וַתֵּרֶד בַּת־פַּרְעֹה לְרַחֵץ עַל־הַיָּאֵר וַנְּעַרְתֶּיהָ הִלְכַת עַל־יַד הַיָּאֵר וַתֵּרֶא אֶת־הַתַּבָּהּ בְּתוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת־אֲמָתָהּ וַתִּקְחָהּ:

En ze opende het, en ze zag het, het kind, en kijk, het was een huilende jongen; en ze kreeg medelijden met hem en ze zei: Eén van de kinderen van de Hebreëen is dit.

ו וַתִּפְתַּח וַתֵּרְאֶהוּ וַתֵּרְאֶהוּ אֶת־הַיֶּלֶד וְהִנֵּה־נֹעֵר בִּבְכָה וַתַּחמְלֵם עָלָיו וַתֹּאמֶר מִי־לִדֵי הָעִבְרָיִם זֶה:

En zijn zuster sprak tot de dochter van Farao: Zal ik voor u een vrouw, een voedster uit de Hebreeuwse vrouwen roepen, zodat zij voor u het kind kan zogen?

ז וַתֹּאמֶר אַחַתוֹ אֶל־בַּת־פַּרְעֹה הַאֵלֶּךְ וּקְרֵאתִי לָךְ אִשָּׁה מִיִּזְקַת מִן הָעִבְרָיִת וַתִּינַק לָךְ אֶת־הַיֶּלֶד:

En de dochter van Farao zei tegen haar: Ga, en de jonge vrouw ging en riep de moeder van het kind.

ח וַתֹּאמֶר־לָהּ בַּת־פַּרְעֹה לְכִי וַתֵּלֶךְ הָעַלְמָה וַתִּקְרָא אֶת־אִם הַיֶּלֶד:

En de dochter van Farao zei tot haar: Neem dit kind en zoog het voor mij, ik zal jou je loon geven. De vrouw nam het kind en zoogde het.

ט וַתֹּאמֶר לָהּ בַּת־פַּרְעֹה הִילִיכִי אֶת־הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהִינִקְהוּ לִי וְאֲנִי אֶתֵּן אֶת־שְׂכָרְךָ וַתִּקַּח הָאִשָּׁה הַיֶּלֶד וַתִּנְיָקֵהוּ:

En het kind groeide op, en zij bracht het naar de dochter van Farao, en hij was haar tot zoon, en zij noemde hem Mosje, en ze zei: ik heb hem immers uit het water getrokken.

י וַיַּגְדֵּל הַיֶּלֶד וַתִּבְאֶהוּ לְבַת־פַּרְעֹה וַיְהִי־לָהּ לְבֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר כִּי מִן־הַמַּיִם מָשִׂיתָהוּ:

In die tijd, toen Mosje opgegroeid was ging hij eens naar zijn broeders en hij zag hun dwangarbeid, en hij zag dat een Egyptenaar een Hebreëer, een van zijn broeders sloeg.

יא וַיְהִי | בַּיָּמִים הָהֵם וַיַּגְדֵּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל־אֶחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרַיִם מַכֶּה אִישׁ־עִבְרָיִ מֵאֶחָיו:

En hij wendde zich naar de ene en de andere kant, en merkte dat er niemand was, en hij sloeg de Egyptenaar neer en verborg hem in het zand.

יב וַיִּפֶן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיִּד אֶת־הַמִּצְרַיִם וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחֹל:

De volgende dag ging hij weer uit en kijk, twee Hebreeuwse mannen die met elkaar vochten. En hij vroeg aan de boosdoener: Waarom sla jij je collega?

יג וַיֵּצֵא בַּיּוֹם הַשְּׁנַיִם וַהֲנֵה שְׁנַיִם־אֲנָשִׁים עֹבְרִים נֹצִים וַיֹּאמֶר לָרִשָּׁע לָמָּה תִּכֶּה רַעֲד:

Hij antwoordde: 'Wie heeft jou als heer en rechter over ons aangesteld? Spreek je zo om mij te doden, zoals je die

יד וַיֹּאמֶר מִי שְׂמַמְךָ לְאִישׁ שָׂר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ הֲלֹהֲרַגְנִי אַתָּה אֲמָר כְּאִשֶׁר הֲרַגְתָּ אֶת־הַמִּצְרַיִם

Egyptenaar hebt gedood?’ Toen werd Mosje bang en dacht: ‘De zaak is toch bekend geworden.’

וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֲכֹן נֹדַע הַדָּבָר:

En Farao hoorde van deze zaak, en hij probeerde Mosje te doden; maar Mosje vluchtte voor Farao, en hij zette zich in het land Midjan, en hij zat bij de waterput.

טו וַיִּשְׁמַע פַּרְעֹה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֹשׁ לְהַרְגוֹ אֶת־מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פַרְעֹה וַיָּשָׁב בְּאֶרֶץ־מִדְיָן וַיָּשָׁב עַל־הַבְּאֵר:

En de priester van Midjan had zeven dochters, en die kwamen om te putten, en ze vulden de drinkbakken, om het kleinvee van hun vader te drenken.

טז וּלְכֹהֵן מִדְיָן שִׁבְעַת בָּנוֹת וַתָּבֵאנָה וַתִּדְלְגָהּ וַתִּמְלֵאנָה אֶת־הַהֲרֹטִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אָבִיהֶן:

Toen kwamen de herders, en zij verdreven ze, maar Mosje stond op, en hij verlostte hen, en gaf hun kleinvee te drinken.

יז וַיָּבֹאוּ הָרֹעִים וַיִּגְרְשׂוּם וַיִּקָּם מֹשֶׁה וַיּוֹשִׁעֵן וַיִּשְׁק אֶת־צֹאנָם:

En zij kwamen bij Reoeël hun vader, en hij sprak: Waarom zijn jullie vandaag zo snel teruggekomen?

יח וַתָּבֵאנָה אֶל־רְעוּאֵל אָבִיהֶן וַיֹּאמֶר מִדּוֹעַ מֵהֲרַתְּנָן בָּא הַיּוֹם:

Toen zeiden zij: Een Egyptisch man heeft ons verlost uit de hand van de herders; en hij heeft ook uitgebreid voor ons geput, en het kleinvee gedrenkt.

יט וַתֹּאמְרֵן אִישׁ מִצְרַיִם הִצִּילֵנוּ מִיַּד הָרֹעִים וְגַם־דָּלָה דָּלָה לָּנוּ וַיִּשְׁק אֶת־הַצֹּאן:

En hij zei tegen zijn dochters: En waar is hij, waarom hebben jullie die man alleen gelaten, roep hem, zodat hij brood kan eten.

כ וַיֹּאמֶר אֶל־בָּנֹתָיו וַאֲנִי לָמָּה זֶה עֹזְבֶתֶן אֶת־הָאִישׁ קְרָאָן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם:

En Mosje stemde ermee in bij die man te blijven, en deze gaf Mosje zijn dochter Tsippora tot vrouw.

כא וַיֹּזְאֵל מֹשֶׁה לְשִׁבֹּת אֶת־הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת־צִפּוֹרָה בְּתוֹ לְמֹשֶׁה:

En zij bracht een zoon ter wereld die hij de naam Gersjom gaf, want, zo zei hij, ik ben gast in een vreemd land.

כב וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ גֵרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכָרִיָּה:

In de loop van die vele jaren was de koning van Egypte gestorven. Maar de Jisraëlieten zuchtten nog vanwege hun dwangarbeid en zij klaagden; en hun gejammer kwam vanuit de dwangarbeid tot God.

כג וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֹּאנְחוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִן־הָעֲבֹדָה וַיִּזְעֻקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל־הָאֱלֹהִים מִן־הָעֲבֹדָה:

En God hoorde hun gejammer, en God dacht aan Zijn verbond met Avraham, Jitschak en Jaakov.

כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־בְּרִיתוֹ אֶת־אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב:

En God zag de Jisraëlieten aan, en God kende hen.

כה וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים:

En een man uit het huis van Levi ging en nam de dochter van Levi (tot vrouw).

א וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת־בַּת־לֵוִי:

En Amram, een man uit de stam van Levi, ging en keerde terug om gehuwd samen te leven met Jocheved, zijn vrouw, van wie hij gescheiden was vanwege het besluit van Farao. En zij was 130 jaar oud toen hij tot haar terugkeerde, maar er werd aan haar een wonder verricht, en zij keerde terug naar haar jeugd, zoals ze was toen ze, nog minderjarig, de dochter van Levi werd genoemd.

תרגום ארץ ישראל ואזל עמרם גברא דמשבט לוי ואותיב בכלתא וגונא דהלולא ית יוכבד אינתתיה דתריך מן קדם גזירתא דפרעה והות ברת מאה ותלתין שנין כד אהדרה לותיה ואיתעביד לה ניסא והדרת לעלימותא כמה דהוות כד היא זעירתא מיקריא ברת לוי

Hij nam de dochter van Levi¹ (tot vrouw): Hij was van haar gescheiden vanwege het bevel van Farao (en hij huwde haar opnieuw, dat betekent: *en hij ging*, want hij ging naar het advies van zijn dochter die tot hem zei: jouw besluit is harder dan dat van Farao, want Farao heeft alleen besloten over de mannelijke kinderen, maar jij ook over de vrouwelijke; dit staat in een oude Rasji), maar hij nam haar terug en huwde haar voor de tweede keer; en zij werd weer veranderd in een jonge vrouw, terwijl

רש"י ויקח את בת לוי. פרוש ה'ה' ממנה מפני גזרת פרעה [וחזר ולקחה, וזהו "וילד", שהלך בעצת בתו, שאמרה לו, וגזרתו קשה משל פרעה, אם פרעה גזר על הזכרים ואמרה גם כן על הנקבות. ברש"י ישן] והחזירה ועשה בה לקוחין שניים. ואף היא נהפכה להיות נערה. ובת ק"ל שנה היתה, שנולדה בבואה למצרים בין החומות. ומאתים ועשר נשתהו

ze 130 jaar was. Zij was immers geboren toen ze in Egypte kwamen, binnen de muren, en ze bleven daar 120 jaar.² En toen ze weggingen was Mosje 80 jaar. Als dat zo is, dan werd ze zwanger van hem toen zij 130 jaar was, daarom noemt de Schrift haar *de dochter van Levi*.

Een man uit het huis van Levi ging, onze leermeesters zeiden dat hij de raad van zijn dochter opvolgde. Maar rabbi Avraham (ibn Ezra) zegt dat in vele steden Jisraelieten woonden, en deze vrouw woonde in een andere stad. Maar waarom vermeldt de Schrift dit? Naar mijn idee is het omdat hij zich niet bekommerde om het besluit Farao en een vrouw nam om met haar kinderen te krijgen dat de Schiff het zo zegt. Want wanneer iemand zich haast om iets nieuws te doen zegt de Schrift het zo: *Reoeven ging en lag bij Bilha; hij ging en nam Gomer de dochter van Divlajim tot vrouw; kom laten we hem verkopen aan de Jisraelieten; kom laten we hem slaan met de tong; kom laten we de zaak afwerken*. Zo ook hier, hij maakte zich druk en nam de dochter van Levi tot vrouw. En de Schrift vermeldt hier niet de naam van de man, noch de naam van de vrouw die hij huwde. Dit is omdat de Schrift anders hun genealogie had moeten geven, en had moeten vermelden wie hun vader en de vader van hun vader was tot aan Levi. Nu wil hij kort zijn tot de geboorte van de redder, en daarna geeft hij de genealogie, ook voor de rest van de stammen, vanwege hem in de tweede sidra (van Sjemot). Volgens het basale begrip was dit het begin van het huwelijk, maar er is geen eerder en later in de tekst, want dit gebeurde voor het bevel van Farao, en toen bracht ze Mirjam en Aharon ter wereld. Daarna besloot de Farao dat *iedere zoon die geboren werd in de Nijl geworpen moest worden*, en daarna bracht ze deze goede zoon ter wereld, maar de Schrift vermeldt niet de geboorte van Mirjam en Aharon, want met hun geboorte was niets bijzonders aan de hand. Echter, naar het idee van onze rabbijnen gaat het om hun tweede huwelijk, want hij scheidde van haar vanwege het besluit van Farao, en hij nam haar terug vanwege de profetische uitspraak van zijn dochter, en hij volvoerde met haar de huwelijksceremonie en bracht haar onder het huwelijksbaldakijn en Mirjam en Aharon dansten voor haar, vol vreugde, want hierdoor zou Jisrael verlost worden. En ook al was Aharon jong, God bracht hierom vreugde in zijn hart, of Mirjam, zijn zuster, legde het hem uit.

Vragen: Wat betekent: *een man ging*, naar welke plaats ging hij, en heeft hij al niet veel eerder ten huwelijk genomen, want zij heeft toch al eerder Mirjam en Aharon ter wereld gebracht. Wat betekent: *zij zag hem, dat hij mooi was*, alle kinderen zijn toch mooi voor hun moeder, en waarom verborg ze hem drie maanden en niet langer, want hoe zouden de Egyptenaren aan een gevulde buik het uur van de geboorte herkennen als ze er niet negen maanden vantevoren naar vroegen.

En een man uit het huis van Levi ging, hier maakt men niet duidelijk wie de man was, en wat de naam was van zijn vrouw, immers dat maakt men duidelijk op zijn plaats, beneden 6:20: *Amram nam Jocheved, zijn tante, zich tot vrouw*, en een tweede keer zegt de Schrift: *en de naam van de vrouw van Amram was Jocheved, de dochter van Levi, die Otah ter wereld had gebracht voor Levi in Egypte*. Hiermee maakt men duidelijk dat Jocheved niet zijn tante was via de moeder, want zo was ze hem verboden volgens de Noachidische geboden, want de naam van haar moeder was Otah, en zij was een andere vrouw die Levi gehuwd had. Zo kan men dus niet zeggen dat hij haar nu voor de eerste maal huwde, immers, ze had reeds Aharon en Mirjam ter wereld gebracht. En zo kun je ook niet zeggen, als het commentaar van rabbi Avraham ben Ezra, dat hij al eerder gegaan was, want in dat geval zou de volgende tekst nodig zijn: *Waarom, want de naamwoord voor het werkwoord, zoals beschreven in אֵילַת הַשָּׁחַר (regel 117)*. Daarom moeten we wel meegaan met de traditie van onze wijzen dat nadat Farao had besloten tot het wegwerpen van de zonen, zij allemaal scheidten van hun vrouwen. Maar toen zei zijn dochter: jouw besluit is

שָׁם, וְכִשְׁפָּצָא הָיָה מִשָּׁה בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה. אִם בֶּן כְּשֶׁנְּתַעֲבֶרָה מִמֶּנּוּ הָיְתָה בַת מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים, וְקוֹרָא אוֹתָהּ בַת לֵוִי (שמות רבה א:יט; סוטה יב):

רמב"ן וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי רְבוּתִינוּ אָמְרוּ שֶׁהֵלֶךְ אַחַר עֲצַת בְּתוֹ (סוטה יב ב): וְרַבֵּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על שמות ב:א) כִּי בְעָרִים רְבוֹת הָיוּ יִשְׂרָאֵל יוֹשְׁבִים, וְזֹאת הָאִשָּׁה הָיְתָה בְעִיר אַחֶרֶת. וְמָה צוֹרֵךְ שִׁיִּכְרִי הַכְּתוּב זֶה. וְעַל דַּעְתִּי, בְּעָבוּר שְׁלֹא חֲשַׁשׁ לְגִזְרַת פְּרַעֲה וְלִקְחָהּ לֹא אִשָּׁה לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בְּנִים, אָמַר הַכְּתוּב בֶּן. כִּי בְכָל מוֹדְרוֹ לַעֲשׂוֹת עֲנִין חֹדֶשׁ יֵאמַר בֶּן, וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלָהָה (בראשית לה: כב), וַיֵּלֶךְ וַיִּקַּח אֶת גָּמֶר בַּת דְּבָלַיִם (הושע א:ג), לָכֵן וְנִמְכְּרוּ לְיִשְׁמַעֲאֵלִים (בראשית לו:כו), לָכֵן וְנִבְּהוּ בְלָשׁוֹן (ירמיה יח:יח), לָכֵן נָא וְנִנְחָחָה (ישעיה א:יח). וְכֵן זֶה נִגְדְּרָה וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי וְלֹא הַזְכִּיר הַכְּתוּב שֶׁמֶה הָאִישׁ וְלֹא שֶׁמֶה אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח, וְהָיָה זֶה בְּעָבוּר כִּי זֶה יִצְטָרֵד לְיַחֲסֵם וְלִהְיוֹת מִי אֲבִיהֶם וְאָבִי אֲבִיהֶם אֶל לֵוִי, וְעַכְשָׁיו יִרְצֶה לְקַצֵּר עַד לְדַת הַמוֹשִׁיעִי, וְאַחֲרָי בֶּן (להלן ו:יב-כה) יִיחַס גַּם שְׂאֵר הַשְּׂבָטִים בְּעָבוּרוֹ בְּסֹדֶר הַשָּׁנִי: וְעַל דְּרָךְ הַפְּשֻׁט שֶׁהָיָה זֶה תַּחֲלַת הַנְּשׂוּאִין, אִין מוֹקֵדִים וְמוֹאֲחָר בְּפִרְשָׁה, כִּי הָיָה זֶה קוֹדֵם גִּזְרַת פְּרַעֲה, וְיִלְדָה מֵרִים וְאַהֲרֹן, וְאַחֲרָי בֶּן גִּזְרַת פְּרַעֲה כָּל הַבָּן הַיִּלּוּד הַיְּאוֹרָה תִּשְׁלִיכוּהוּ (א:כב), וְתֵלֵד הַבֶּן הַטּוֹב הַזֶּה וְלֹא הַזְכִּיר הַכְּתוּב לִידַת מֵרִים וְאַהֲרֹן, כִּי לֹא הָיָה בְּלִידָתָם חֲדוּשׁ דָּבָר. וְעַל דַּעַת רְבוּתִינוּ (סוטה דף יב ב) הֵם לְקוֹחִים שְׁנַיִם, שֶׁפִּירֵשׁ מִמֶּנָּה מִפְּנֵי גִזְרַת פְּרַעֲה וְהַחֲזִירָה בְּנִבּוּאָת בְּתוֹ (עי' שם דף יג א) וְעָשָׂה בָּהּ מַעֲשֵׂה לְקוֹחִים, הוֹשִׁיבָה בְּאַפְרַיִן וּמֵרִים וְאַהֲרֹן מֵרְקוּדִים לְפָנֶיהָ, בְּשִׁמְחָתָם כִּי עַל יְדֵי זֶה יִגְאָלוּ יִשְׂרָאֵל. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה אַהֲרֹן קָטָן, נָתַן הַשֵּׁם שְׂמִיחָה בְּלָבוֹ בְּעֵנֵן הַזֶּה, אוֹ מֵרִים אֲחֻזָּתוֹ מִלְּמַדְתּוֹ.

מלבי"ם שאלות א-ד: מה שכתוב וַיֵּלֶךְ אִישׁ לְאִיזָה מִקוּם הַלֵּז, וְעוֹד הֵלֵא כָּבֵד לְקַחָהּ יָמִים רַבִּים שֶׁכָּבֵד הוֹלִידָה אֶת מֵרִים וְאֶת אַהֲרֹן, וְמָה שֶׁכְּתוּב וַתֵּרָא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא וְכָל הַיְלָדִים טוֹבִים לְאִמָּם, וְלָמָּה צָפְנָה אוֹתוֹ ג' יָרְחִים לֹא יוֹתֵר, שְׂאִיד הַכִּירוֹ הַמִּצְרִים בְּבִטָּן הַמְּלָאָה זְמַן הַלִּידָה שְׁלֹא יִבְקָשׁוּ קוֹדֵם ל'ט' חֲדָשִׁים:

(א) וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי לֹא הוֹדִיעַ פֶּה מִי הָיָה הָאִישׁ וְמָה שֶׁמֶה אִשְׁתּוֹ, שֶׁזֶה הוֹדִיעַ בְּמִקוּמוֹ (לְקַמּוֹ ו:כ) וַיִּקַּח עַמְרָם אֶת-יִצְחָק דָּדָתוֹ לֹא לְאִשָּׁה, וְאַמֵּר שְׁנִית (במדבר כו:נט) וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ עַמְרָם יוֹכָבֵד בַּת-לֵוִי אֲשֶׁר יִלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרַיִם, שֶׁבָּזֶה הוֹדִיעַ שִׁיִּכְבֵּד לֹא הָיְתָה דוֹדָתוֹ מִן הָאֵם שְׂאִסוּרָה לְבִנֵי נַח, כִּי שֶׁמֶה הָיָה אוֹתָהּ, שֶׁהִיא אִשָּׁה אַחֶרֶת שֶׁלָּקַח לֵוִי, וְכֵן אִי אֶפְשֶׁר לֹאמַר שֶׁעֲתָה לְקַחָהּ בְּפַעַם הָרִאשׁוֹן, דְּהָא כָּבֵד יִלְדָה אֶת אַהֲרֹן וְאֶת מֵרִים, וְכֵן אִין לֹאמַר כְּפִירוּשׁ הָרַב אַבְרָהָם אֲבִן עֲזָרָא שֶׁפִּירֵשׁ וְכַבֵּר הַלֵּךְ קוֹדֵם לָכֵן, שֶׁבָּזֶה הִיָּה צָרִיךְ לֹאמַר וְאִישׁ מִבֵּית לֵוִי לָקַח אֶת בַּת לֵוִי בְּקִדְמִתָּהּ הַשֵּׁם אֶל הַפְּעֵל, וְכִמוֹ שֶׁכְּתַבְתִּי בְּאֵילַת הַשָּׁחַר (כָּלֵל קיז), וּמוֹכְרִים אֵנוּ לְבָא לְקַבְּלָתָ חו"ל שְׂאֵחַר שְׁגוֹר פְּרַעֲה עַל הַשְּׁלֵכַת הַבְּנִים עַמְדוֹ כּוֹלֵם וְגִרְשׁוֹ אֶת נְשׂוּתֵיהֶם, וְאַמְרָה לֹא בְּתוֹ גּוֹרֵתָךְ קֶשֶׁה מִשְׁלַ פְּרַעֲה וְעַמְדָּה וְהַחֲזִיר אֶת אִשְׁתּוֹ וְכֵן עָשׂוֹ כּוֹלֵם, וְפִירוּשׁוֹ כִּי אַחֲרַי שִׁיִּצְאָה גּוֹרֵת מִלֶּךְ הָיָה כָּל

1 אֵילַת הַשָּׁחַר is de inleidende tekst bij het commentaar op ויקרא, een overzicht van regels waaraan het Hebreeuws in Tora voldoet.

om de mantel van het materiële op ieder moment uit te trekken. Als een koningsdochter die in een paleis woont, maar die het paleis uit kan gaan als ze dat wil. Nu is het gebruikelijk voor de wijzen op het terrein van de allegorie om het lichaam te vergelijken met een schip waarin de goddelijke ziel de zee die *alle dagen van haar leven* woedt, oversteekt. Zoals het onmogelijk is voor een landdier om de zee —want dat is een ander element— over te steken behalve met behulp van een schip, zo is het ook onmogelijk voor de spirituele ziel om in de fysieke wereld rond te trekken, behalve bekleed met een lichaam, dat dient als een schip opgebouwd uit aardse materie, en dat haar overzet over de *paden van de zeeën*. Maar echt waar het schip van Mosje, dat is zijn lichaam, daarin had het element lucht de overhand, zoals een voorwerp van riet licht is op het wateroppervlak. *Ze streek het dicht met klei en pek*, zoals de auteur in *het dicht met klei en pek*. Dat is de vergelijking met het kleed van zijn lichaam, maar de kist was uit riet, waar het lucht-element de overhand heeft over het zware aardse. En hij werd niet in de Nijl geplaatst, in de diepe golven, maar slechts bij de oever van de Nijl in het riet, om eraan te herinneren dat wat deze godsman aangaat, zijn ziel niet de woeste zee van het leven en de golven van passies zou oversteken, *want ik heb hem uit het water getrokken*. Aan de kust en in het riet zal ze steeds staan, afgescheiden van de kwade en bittere wateren.

En zijn zuster stelde zich van verre op om te weten te komen wat er met hem zou gebeuren.

En zijn zuster Mirjam stond op afstand om te weten te komen wat er met hem zou gebeuren.

Om te weten te komen wat er met hem zou gebeuren, want ze dacht dat een of andere Egyptenaar hem zou meenemen als een vondeling, want er waren zonder twijfel veel vondelingen in Egypte, want het land was vol losbandigheid, zoals de profeet ook duidelijk maakt wanneer hij zegt: *hun nageslacht is als het nageslacht van paarden*.

En zijn zuster stelde zich van verre op, en onze wijzen leggen in Sota⁵ uit dat dit een allegorie voor de Sjechina, want de ziel die een deel van God van boven is die heeft een zuster in de hoogte en dat is de Sjechina. En dat is het aspect dat de dierbare zielen beschermt, zij is met hen, zusterlijke tweelingen die niet gescheiden kunnen worden. Ook al staat zij van verre in de bovenwereld, zij fungeert als een scherm voor de zielen van Zijn vromen, zoals in de tekst: *De Eeuwige stond ...*, en zoals daar in de verklaring staat. En van verre verscheen de Eeuwige, die er stond om te weten *wat er met hem zou gebeuren*, en de Sjechina was met hem, ervoor zorgend dat hij gered werd, zoals dat verder verteld wordt.

En de dochter van Farao daalde af om zich te wassen in de Nijl; en haar dienaressen gingen aan de oever van de Nijl. Zij zag de kist tussen het riet, en ze stuurde haar slavin, zodat die het zou pakken.

En het Woord van de Eeuwige zond een ernstige zweer en een ontsteking van het vlees in het land van Egypte; en Bitja,¹ de dochter van Farao, daalde af om zich te verfrissen bij de rivier. En haar dienaressen, die aan de oever van de rivier liepen, zagen de kist tussen het riet, en ze staken de arm uit en pakten die, en dadelijk waren ze gezen van zweer en ontsteking.

Om zich te wassen op de Nijl, keer de woordvolgorde van het vers om en verklaar: de dochter van Farao ging naar de Nijl om zich erin te baden. *Aan de oever van de Nijl*, bij de Nijl, zoals *ziet, het stuk land van Joav is*

ohitha kbat mljch shochna beikol urshot bida lcaat mn
 heikol lfi rcona umorgl bfi chkmi chidot lehmsil at
 gonia kaonia sba tebor nfnsh aalahit at ym chooha
 hozof kl ymi chiya (msli la:ib), skmo sa"l lbel hi
 lebor bms am la e"i ania ki hwa isod ahar, kn a"l
 lhnshma hrochniut lshotts beolm hgsmi, am la e"i
 thlbnsh bgonia shia ania hnbnit meolm hza
 chomrii, ashr yebirna archoth yms (thלים ח:ט), amnm
 anit msh hwa gfo gbr bo isod auiri kkli gom
 shwa kl el fni ms. vthmra bchmr vofnt kmo sktb
 mliq bbnitn eolm vthksia bchala vkdrut mzoft el
 chrs vthmra bchmr vofnt, shwa msh el lbush
 hgsmo, aolm thiba hita mgom shisod auiri gbr el
 eprori hkb, vla hosh btod hwa vmozlt mshbrv
 rk el sft hwa vsof, lchkr ki aish aalahi llo
 npsu la tebor bhm m ym chms vgli taovti ki mzhms
 msitho vteomod tmid bchof vsof mofrdt mn hma
 hrcms vhmri:

ד ותתצב אחתו מרחק לדעה מה יעשה לו:

תרגום ארץ ישראל ואיתעתדת מרים אחתיה מרחיק
 לאתחכמא מה יתעבד ליה

ספורנו לדעה מה יעשה לו שחשבה שיקחה איזה מצרי
 כשאר אסופי, כי רבים אסופים היו במצרים בלי ספק, כי
 מלאה הארץ זמה, כמו שהעיד הנביא באמרו (יחזקאל
 כג:כ) **וזרמת סוסים זרמתם:**

מלבי"ם (ד) ותתצב אחתו מרחק, ודרשו חז"ל בסוטה
 שכולו מרמז על השכינה, שהנפש שהיא חלק אלוה ממעל
 יש לה אחות במרום שהיא השכינה ומדה זו המשגחת על
 הנפשות היקרות היא עמהם אחיות תאומות לא יתפרדו,
 והגם שעומדת מרחוק בעולם העליון היא מחיצות על
 נפשות חסידיו כענין **ותצב ה'** וכמו שכתבתי בפירושי
 שם, ומרחוק ה' נראה ועומד לדעה **מה יעשה לו**, והיתה
 שכינה עמו ומשגחת על הצלתו וכמו שיספר:

ה ותירד בתפרעה לרחץ על-היאור ונגערתי
 הלכת על-יד היאור ותרא את-התבה בתוך הסוף
 ותשלח את-אמתה ותקחה:

תרגום ארץ ישראל וגרי מימר דיי צולקא דשחינא
 וטריב בישראל בארעא דמצרים ונחתת ביתיה ברתיא
 דפרעה לאיתקררא על נהרא ועולימתהא אזלן על
 גיף נהרא וחמת ית תיבותא בגו גומייא ואושיטת ית
 גרמידא ונסיבתה ומן יד איתסיית מן שיחנא ומן
 טריבא

רש"י לרחץ על היאור. סרס המקרא ופרשהו, ותירד בת
 פרעה על היאור לרחץ בו: על יד היאור. אצל היאור, כמו
 ראן חלקת יואב אל ידי (שמואל ב יד:ל), והוא לשון יד

4 Een werk, in de musar-traditie door Ydeia hbdreshi pnni die leefde van c. 1270 tot c. 1340 in de Provence.

5 סוטה יא.

bij het mijne. Dit is een uitdrukking van de werkelijke hand, want de hand van een mens is tegen hem aan. Onze rabbijnen verklaren “*zij gingen*” als een uitdrukking voor ‘sterven,’ zoals: *zie, ik ga sterven*. Zij gingen sterven omdat zij tegen haar bezwaar maakten. De tekst ondersteunt hen, want waarom zou die anders voor ons te schrijven *en haar dienaressen gingen*. Haar *slavin*, haar dienstmaagd; maar onze wijzen, hebben het uitgelegd als een uitdrukking voor ‘hand.’ Maar volgens de regels van de grammatica van het Bijbels Hebreeuws zou dan *חַמְטָה* met een mem met dagesj gevoocaliseerd moeten zijn. Zij echter leggen *אֶת אֶתְחַמְטָה* uit als ‘haar hand.’ haar hand groeide vele ellen.

Om zich te wassen op de Nijl, keer de woordvolgorde van het vers om en verklaar: de dochter van Farao ging naar de Nijl om zich erin te baden, een opmerking van onze rabbijn Sjelomo. Als dat zo is dan betekent “op de rivier” zoveel als “naar de rivier.” Zo ook: *Elkana ging naar Rama, op zijn huis*, en: *Spreekt zo, elk op zijn naaste, en elk tot zijn broeder*. Maar het is ook mogelijk dat er een trap was in de Nijl, en dat zij afdaalde van het koninklijk paleis om te gaan baden op de eerste trede in de Nijl, want ze zou niet in de stroom van de rivier gaan. En toen zag ze *het kistje tussen het riet*, op een afstandje van haar en *ze stuurde haar slavin, zodat die het zou pakken*. Of het betekent gewoon om zich te wassen in de Nijl, net zo als in: *en je moet ze in één mand doen*.

Om zich te wassen in de Nijl, in een koninklijke kamer die tegen de Nijl aanlag en erop uit zag. Want werkelijk, *in pracht bevindt zich de prinses in het binnenvertrek*; zonder twijfel ging ze niet naar buiten naar de Nijl. *En haar dienaressen gingen*, daarom stuurde ze niet een van haar, omdat ze daar niet bij haar waren. *En ze stuurde haar slavin*, die haar bediende toen ze zich wuste. En dit alles naar de wil van God, zodat ze niet één van haar belangrijke dienaressen stuurde en op haar zou vertrouwen, terwijl die misschien er voor zou kiezen om hem in de Nijl te werpen.

Vragen: Waarom vertelt de Schrift dat *haar dienaressen aan de oever van de Nijl liepen*. En wat betekent: *het kind, en kijk, het was een jongen*. En waarom staat er zo precies dat zij een voedster zou roepen uit de Hebreeuwse vrouwen.

Zij daalde af, nu vertelt de Schrift de manieren die de Eeuwige zal gebruiken om hem te redden, namelijk dat hij gewend zal raken aan het scharlaken in het koninklijk paleis, maar voortdurend liet Hij hem zijn volk en het huis van zijn vader kennen. a) De Eeuwige regelde het dat de dochter van Farao —*de koningsdochter is aleer in het binnenvertrek*— afdaalde van haar hoge positie om te baden in de Nijl, op een open plaats een doorgang voor velen, want anders had zijn zuster geen toegang tot hem gehad. b) dat haar dienaressen niet bij haar waren maar bij de Nijl liepen, want als ze bij haar geweest waren was zij bang geweest met hen erbij om het gebod van haar vader te overtreden, nl. om degenen die gepakt worden over te leveren om te sterven. c) *Zij zag de kist*, ook al was die *tussen het riet*, verborgen en bedekt bij het riet. d) Die hem pakte door middel van haar ondergeschikte slavin, want ze schaamde zich niet voor haar om haar zin te doen. Dat is het verschil tussen dienaressen en slavinnen, want de dienaressen zijn in haar dienst gesteld als gezellinnen, en het zijn eerbare dames en dochters van edelen, en de slavinnen zijn ondergeschikten, die gereed staan om haar te dienen.

¹ Vgl. דברי הימים א ד:יח: וְאִשְׁתּוֹ הַיְהוּדִיָּה יִלְכָה אֶת־יָרֵד אֲבִי גְדוֹל וְאֶת־חֶבֶל אֲבִי שׁוֹכֵן וְאֶת־קוֹתֵי־אֵל אֲבִי זְנוּן וְאֵלֶּה בְנֵי בְתֻלָּה בַת־פְּרָעֹה אֲשֶׁר לָקַח מֶרְדָּךְ, *Zijn Joodse vrouw baarde Jered, de vader van Gedor en Heber, de vader van Socho, en Jekuthiel, de vader van Zanoah. Dat zijn zonen van Bitja, de dochter van Farao, die Mered genomen had.*

En ze opende het, en ze zag het, het kind, en kijk, het was een huilende jongen; en ze kreeg medelijden met hem en ze zei: Eén van de kinderen van de Hebreëen is dit.

En zij opende, en ze zag de jongeman, en zie het kind huilde. En ze kreeg medelijden met hem, en ze zei: Dit is een van de kinderen van de Joden.

מִמֶּשׁ, שֵׁיֵד הָאֵדָם סְמוּכָה לוֹ. וְרַבּוּתֵינוּ דָרְשׁוּ “הוֹלְכוֹת” לְשׁוֹן מִיָּתָהּ, כְּמוֹ הַנָּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לְמוֹת (בראשית כה:לב). הוֹלְכוֹת לְמוֹת לְפִי שְׂמֵחוּ בָהּ. וְהִכְתוּב מְסִיעֵן, כִּי לְמָה לָנוּ לְכַתּוּב וְנַעֲרֹתֶיהָ הוֹלְכוֹת (שמות רבה שם; סוטה שם): אֶת אֲמָתָהּ. אֶת שִׁפְחָתָהּ. וְרַבּוּתֵינוּ דָרְשׁוּ לְשׁוֹן יָד. אֲבָל לְפִי דְקָדוּק לְשׁוֹן הַקָּדָשׁ הִיא לוֹ לְהִנְקֵד אֲמָתָהּ מִ”ם דְּגוּשָׁה. וְהֵם דָרְשׁוּ “אֶת אֲמָתָהּ” אֶת יָדָהּ, וְנִשְׁתַּרְבְּבָה אֲמָתָהּ אֲמוֹת הַרְבֵּה (שם ושם):

רמב"ן לרחוץ על היאור סרס המקרא ודרשהו, ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו לשון רבינו שלמה. ואם כן יהיה על היאור כמו "אל היאור" וכן וילך אלקנה הרמתה על ביתו (שמואל א ב:יא). **כה תאמרו איש על רעהו ואיש אל אחיו** (ירמיה כג:לה). ויתכן שהיו ביאור מעלות, והיא ירדה מארמון המלך לרחוץ במעלה הראשונה אשר ביאור, לא תכנס אל שבולת הנהר, וראתה התיבה בתוך הסוף רחוק ממנה ותשלח את אמתה ותקחה או הוא כמו לרחוץ ביאור, וכן ונתת אותם על סל אחד (להלן כט:ג):

ספורנו לרחוץ על היאור בחדר של מלך שהיה סמוך ליאור ומביט בו. כי אמנם (תהלים מה:יד) **כבודה בת מלך פנימה** בלי ספק לא יצאה אל היאור: **ונערותיה הולכות** לכן לא שלחה אחת מהן שלא היו אז שם עמה: **ותשלח את אמתה** האמה המשרתת אותה או לרחוץ. וכל זה ברצון אלהי שלא תשלח אחת מהנערות החשובות ותסמוך עליה, ואולי תבחר להשליכו אל היאור:

מלבי"ם שאלות ה-יא: למה ספר שוֹנְעֵרְתֶיהָ הִלְכָתָה עֲלֵי־דֵי הַיָּאָר. ומ"ש אֶת־הַיָּלֵד וְהַנְּעָרָה. ולמה א"ל שתקרא מינקת מן העבריות דוקא:

מלבי"ם (ה) ותרד, עתה יספר הסבות שהזמין ה' שינצל, ושיהיה אמן עלי תולע בבית המלך ושכב"ו יכירהו עמו ובית אביו. א] הזמין ה' שבת פרעה אשר **כל כבודה בת מלך פנימה** (תהלים מה:יד) תרד ממעלתה לרחוץ על היאור במקום גלוי ומעבר לרבים שלולא זה לא היתה אחותו מגיע אליה, ב] שנערותיה לא היו אתה רק היו הולכות על יד היאור, שאם היו אתה היתה יראה מפניהם לעבור על מצות אביה הצל לקוחים למוות, ג] **ותרא אתהתבהל** הגם שהיה בתוך הסוף טמון ומכוסה ע"י הסוף. ד] שלקחה אותו על ידי אמתה הפחותה, שלא בוושה מלפניה לעשות כל חפצה. ויש הבדל בין נערות ובין אמהות, שהנערות הם הנתונות לה לצוותא והם נכבדות ובנות שרים, והאמהות הם הפחותים העומדים לשרתה:

ו ותפתח ותראהו אתהילד והנהנער בכה ותחמל עליו ותאמר מילדי העברים זה:

תרגום ארץ ישראל ופתחת וחמת ית ריבא והא טלייא בכי וחסת עלוי ואמרת מן בני יהודאי הוא דין

Ze opende het, en ze zag het, wie zag zij? Het kind; dat is de eenvoudige verklaring, maar de midrasj is dat zij bij hem de Sjechina zag. En kijk, het was een huilende jongen, zijn stem was als van een jongeman.

*En kijk, een huilende jongen, zijn stem klonk als die van een jongeman. Een opmerking van onze rabbijn Sjelomo. Maar men heeft dit al afgewezen en gezegd: Als dat zo is maak je van Mosje Rabbenoe iemand met een afwijking, en verder, wat is de reden dat de Schrift zou vermelden dat hij een dikke stem had. Rabbi Avraham (ibn Ezra) zei dat zijn ledematen groot waren als die van een jongeman. En misschien vermeldt de Schift het vanwege zijn schoonheid, want zij had medelijden met hem vanwege zijn goedheid en zijn schoonheid. Want zij wist dat hij pas was geboren, terwijl zijn ledematen mooi en passend waren als die van een jongeman. Maar het is beter dat het zo wordt uitgelegd dat hij huilde met kracht en inspanning als een jongeman, en daarom kreeg ze medelijden met hem. De aggadische verklaring van *huilende jongeman* is dat hij een kind was maar zich gedroeg als een jongeman. Gavriël kwam en sloeg Mosje zodat hij ging huilen en zij met hem medelijden zou krijgen. Maar naar mijn mening is dit allemaal niet nodig want een kind kan vanaf de dag van zijn geboorte jongeman genoemd worden. Zo is er gezegd: *wat moeten we doen met de jongeman die geboren zal worden*; en ook *David zocht God ten behoeve van de jongeman*. Maar hij kan ook kind genoemd worden als hij al groot is, zoals er gesproken is over Jisjmael; en ook *de jongeman was een jongeman*, dat wil zeggen dat hij een klein kind was van 24 maanden, want zodra hij gespeend was van de melk bracht ze hem dadelijk weg, zoals er geschreven staat *en zij zoogde haar zoon tot zij hem speende en ze nam hem met zich mee toen ze hem gespeend had. En ze zei: Eén van de kinderen van de Hebreëen is dit*, ze nam zich de zaak ter harte zoals die was, want zei ze, het is om hem te redden, of omdat ze niet willen zien dat het kind sterft dat ze hem daar geplaatst hebben, want waarom zou een Egyptisch man zo handelen. Er zijn er die zeggen dat ze zag dat hij besneden was, maar als dat zo was had ze zijn kleding moeten verwijderen en hem moeten inspecteren. Er is geen reden voor deze uitleg.*

*Ze opende het, en ze zag het, ze zag hem, dat hij goed en heel mooi was, nl. het kind, en kijk, het was een huilende jongen. Ze zag dat terwijl het een kind was, het een huilende jongeman was. Het is zo dat een kind vanaf zijn geboorte totdat hij helemaal opgegroeid is 'kind' wordt genoemd, zoals blijkt uit *de jongelui die met hem groot geworden waren*, wat gezegd wordt over Rechovam, en zo ook *kinderen aan wie geen smet kleefde*, wat gezegd wordt over Daniel en zijn gezellen. Zodra hij gaat schudden, zich bewegen, met incomplete bewegingen om zijn doel te bereiken, dan wordt hij jongeman genoemd, en daarom noemt men iedere dienaar "jongeman," immers het merendeel van zijn bewegingen is incompleet, gezien het gestelde doel dat zijn meester wil bereiken. De Schrift zegt, als dat zo was, dat zij een pasgeboren kind zag, maar kijk, het was een huilende jongman, die zich bewoog met wonderlijke beweging voor een kind van zijn leeftijd. *En ze kreeg medelijden met hem*, zou zo'n mooi kind, voorbestemd voor geweldige daden, in de Nijl geworpen worden? *En ze zei: Eén van de kinderen van de Hebreëen is dit*, dit is geen vondeling, geboren uit een ongeoorloofde relatie, zodat hij voorbestemd zou zijn tot verraad, zoals men zegt: *kinderen van overtreding, zaad van valsheid*.*

En zijn zuster sprak tot de dochter van Farao: Zal ik voor u een vrouw, een voedster uit de Hebreeuwse vrouwen roepen, zodat zij voor u het kind kan zogen?

En zijn zuster zei tot de dochter van Farao: Zal ik voor u een vrouw van de Joodse voedsters roepen zodat zij het kind voor u kan zogen?

Eén van de Hebreeuwse vrouwen, [dat leert] dat ze hem bij veel Egyptische vrouwen had gebracht om te voeden, maar dat hij niet gezogen had omdat hij was voorbestemd om met de Sjechina te spreken.

רש"י ותפתח ותראהו. את מי ראתה, את הילד, זהו פשוטו. ומדרשו שראתה עמו שכינה (שם ושם): והנה נער בוכה. קולו כנער (שם ושם):

רמב"ן והנה נער בוכה קולו נשמע כנער. לשון רבינו שלמה. וכבר דחו זה ואמרו אם כן עשית למשה רבינו בעל מום (סוטה יב ב; שמות רבה א:כח). ועוד, מה טעם שיזכיר הכתוב עובי קולו. ור"א אמר שהיו איבריו גדולים כנער. ואולי הזכיר זה ליופיו, כי בעבור טובו ויופיו חמלה עליו, כי הכירה בו שנולד מקרוב ואבריו יפים ומתוקנים כאילו הוא נער ויותר נכון שנפרש בו שהיה בוכה כנער בחריצות וזריזות ולכן חמלה עליו ואגדה **נער בוכה**, ילד היה ומנהגו כנער, בא גבריאל והכהו למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים (שמות רבה א:כח): ועל דעתי אין צורך לכל זה, כי הילד מיום הולדו יקרא נער, כמו שנאמר **מה נעשה לנער היולד** (שופטים יג:ח) וכן **ויבקש דוד את האלהים בעד הנער** (שמות רבה יב:טז). ויקרא ילד והוא גדול, כמו שנאמר בישמעאל (בראשית כא:טו). וכן **והנער נער** (שמאל א א:כד), רוצה לומר שהוא ילד קטן בן כ"ד חדשים. כי כאשר נגמל מחלב מיד העלתהו, כדכתיב (שם שם כג:כד) **ותינק את בנה עד גמלה אותו ותעלהו עמה כאשר גמלתו: ותאמר מילדי העברים זה נתנה אל לבה המעשה כאשר היה**, כי אמרה לבעבור הציל אותו או שלא יראו במות הילד שמוהו שם, ואיש מצרי למה יעשה כן. ויש אומרים שראתהו נמול (סוטה יב; שמות רבה א:כט). ואם כן הסירה בגדיו ובדקה אותו בו. ואין צורך:

ספורנו ותפתח ותראהו ותרא אותו כי טוב הוא ויפה מאד: את הילד והנה נער בוכה וראתה שעם היותו ילד היה נער בוכה, וזה כי הולד מעת הולדו עד היותו שלם בגידול יקרא ילד, כענין (מלכים א יב י) **הילדים אשר גדלו אתו** האמור בחבבעם וכן (דניאל א ד) **ילדים אשר אין בהם כל מום** האמור בדניאל וחבריו ומעת היותו מתנער ומתנוועע בתנועות בלתי שלימות להשיג תכלית יקרא נער. ומזה יקרא כל משרת נער, כי אמנם רב תנועותיו בלתי שלמות כפי הצריך להשיג התכלית המכוון מאדוניו. אמר, אם כן, שראתה שעם היותו ילד נולד מקרוב הנה היה נער בוכה, מתנער בתנועה נפלאה בבו גילו: **ותחמול עליו**. שיהא ולד נאה. ומוכן לשלמות כזה נזרק ליאור: ותאמר מילדי העברים זה אין זה אסופי נולד מזנות, באופן שיהיה מוכן לבגוד, כאמרו (ישעיהו נז:ד) **ילדי פשע, זרע שקר:**

ז ותאמר אחתו אל-בת-פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העברית ותינק לך את-הילד:

תרגום ארץ ישראל ואמרת אחתיה לבת פרעה האיזיל ואיקרי לך איתא מיניקתא מן יהודייתא ותניק לך ית רבייא

רש"י מן העברית. [מלמד] שֶהִזְזִירְתוּ עַל מִצְרַיִת הַרְבֵּה לִינֵק וְלֹא יִנֵּק, לְפִי שֶהָיָה עֵתִיד

לְדַבֵּר עִם הַשְּׂכִינָה (שם ושם):

Een voedster uit de Hebreeuwse vrouwen, zodat de melk beter zou passen bij zijn aard. *Zodat zij voor u het kind kan zogen*, om voor u te staan (om u te dienen), aangezien zijn schoonheid en zijn voorbereidingen *hem doen staan voor koningen*.

ספורנו מניקת מן העבריות שיהיה החלב יותר נאות למוגו: **ותניק לך**. לעמוד לפניך, מאחר שלפי יופיו והכנותיו (משלי כב:כט) **לפני מלכים יתיצב**:

En zijn zuster zei, het was vanwege de voorzienigheid van de Eeuwige, dat zijn zuster het aandurfde om zo te spreken tot de koningsdochter, zonder angst dat ze zou worden gestraft. Immers haar raadgeving, zoals ze zei: *Zal ik voor u een vrouw, een voedster uit de Hebreeuwse vrouwen roepen*, betekende feitelijk: als je hem aan een Egyptische vrouw geeft dan zou ze de hand naar hem kunnen uitstrekken om hem te doden vanwege de verborgen haat ten opzichte van Hebreeuwse kinderen, daarom was een Hebreeuwse voedster noodzakelijk. Maar hierin schuilde het gevaar dat de Egyptenaren hem uit haar handen zouden nemen en hem in de Nijl zouden werpen, daarom zei ze: *zij kan voor u het kind zogen* want als bekend is dat het zogen uit uw naam gebeurt dan zal niemand hem durven schaden.

מלבי"ם (ז) ותאמר אַחַתּוּ - היה מהשגחת ה' שאחותו תערב לבה לדבר כזאת אל בת מלך בלא פחד שתענש, שהיה מטיב עצתה במ"ש **הַאֲלֹךְ וְקָרָאתִי לְךָ אִשָּׁה מִיִּנְקַת מִן הָעֵבְרִית**, רוצה לומר שאם תתניהו לאשה מצרית פן תשלח בו יד להמיתו בסתר משנאתם ילדי העברים, וצריך מניקת עברית, ובוה יש חשש שיקרוהי המצריים מידה וישליכוהו ליאור, על זה אמרה **ותניק לך אַתְּ הַיֶּלֶד** בענין שיקרא ההנקה על שמך ואז לא יערב איש לפגוע בו:

En de dochter van Farao zei tegen haar: Ga, en de jonge vrouw ging en riep de moeder van het kind.

ח ותאמר־לָהּ בַת־פַּרְעֹה לְכִי וְתִלְךְ הָעֵלְמָה וְתִקְרָא אֶת־אִם הַיֶּלֶד:

En de dochter van Farao zei tegen haar: Ga, en het meisje riep de moeder van het kind.

תרגום ארץ ישראל ואמרת לה ברת פרעה איזילי ואזלת טליתא וקרת לאימיה דרביא

En de jonge vrouw ging, ze ging met enthousiasme en kracht als een jongeman.

רש"י ותלך העלמה. הלכה בזריזות ועלמות כְּעֵלָם (שם ושם):

En de jonge vrouw ging, het woord עלמה geeft de alertheid en de lichamelijke kracht aan, meer dan נערה, want zij was daarin als iemand die gerijpt in verstand en krachten. Snel ging ze de moeder van het kind roepen. Hierin was er de voorzienigheid die Mosje vond in zijn ouderlijk huis, zodat hij zijn volk en herkomst zou leren kennen.

מלבי"ם (ח) ותלך העלמה שם עלמה מציין הזריזות וחזוק כח הגוף יותר מנערה, כי היתה בזה כמי שנשלם שכלה וכחותיה והלכה בזריזות ותקרא את אם הילד ובוה היה ההשגחה שימצא משה בבית אביו ויכיר עמו ומולדתו:

En de dochter van Farao zei tot haar: Neem dit kind en zoog het voor mij, ik zal jou je loon geven. De vrouw nam het kind en zoogde het.

ט ותאמר לה בַת־פַּרְעֹה הִילִיכִי אֶת־הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהִינֵקְהוּ לִי וְאֲנִי אֶתֶּן אֶת־שְׂכָרְךָ וְתִקַּח הָאִשָּׁה הַיֶּלֶד וְתִנְיֶקְהוּ:

En de dochter van Farao zei tot haar: Neem dit kind en zoog het voor mij, ik zal jou je loon geven. De vrouw nam het kind en zoogde het.

תרגום ארץ ישראל ואמרת לה ברת פרעה אובילי ית ריבייא הדין ואוניקתיה לי ואנא איתין ית סוטרייך ונסיבת איתתא ית רבייא ואוניקתיה

Neem, zij profeteerde maar wist niet wat ze profeteerde: *Deze is van jou*.

רש"י היליכי. נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה, **הי שליכי** (שם ושם):

En het kind groeide op, en zij bracht het naar de dochter van Farao, en hij was haar tot zoon, en zij noemde hem Mosje, en ze zei: ik heb hem immers uit het water getrokken.

י ויגדל הילד ותבאֵהוּ לְבַת־פַּרְעֹה וַיְהִי־לָהּ לְבֵן וְתִקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וְתֹאמֶר כִּי מִן־הַמַּיִם מָשִׂיתָהוּ:

En het kind groeide op, en zij bracht het naar de dochter van Farao, en hij was geliefd bij haar als een zoon, en zij noemde hem Mosje, want, zei ze, ik heb hem uit het water van de rivier getrokken.

תרגום ארץ ישראל ורבא רבייא ואייתיתיה לברת פרעה והוה לה חביב הי כביר וקרת שמיה משה ארום אמרת מן מוי דנהרא שחילתיה

Ik heb hem uitgetrokken, als zijn targoem "ik heb hem getrokken," een uitdrukking voor trekken in de Aramese taal als: "iemand die een haar uit de melk trekt." En in de Hebreeuwse taal is מְשִׂיתָהוּ een uitdrukking die betekent: "ik heb hem verwijderd," als in *het moet niet verdwijnen*, en *zij gingen niet weg*. Zo klassificeerde Menachem het,⁶ maar ik zeg dat het niet thuishoort in de klasse van מָשׂוּ וּמוֹשׁ maar in het patroon מָשָׂה met de

רש"י מְשִׂיתָהוּ. פְּתַרְגוּמוֹ "שְׁחַלְתִּיהָ", הוא לְשׁוֹן הוֹצֵאָה בְּלְשׁוֹן אֲרָמִי "כְּמִשְׁחַל בִּינִיתָא מִחֻלְבָּא" (ברכות ח א). וּבְלְשׁוֹן עִבְרִי "מְשִׂיתָהוּ" לְשׁוֹן הַסִּירוֹתָיו, כְּמוֹ לֹא יִמוֹשׁ (יהושע א:ח), לֹא מָשׂוּ (במדבר יד:מד). כִּד תַּבְרֹו מִנְחָם. וְאֲנִי אֹמֵר שְׂאִינוּ מִמְחַבְרַת מָשׂוּ וּמוֹשׁ, אֲלֵא

⁶ Vgl. מחברת מנחם, p. 120; feitelijk het eerste woordenboek van het Bijbels Hebreeuws door Menachem ibn Saruq, 10e eeuw, uitgegeven door מנחם בן סרוק, מחברת מנחם, לונדון תרי"ד: 1854 (H. E. Filipowski) in 1854: צבי בן יחזקאל פיליפאוסקי

betekenis "naar buiten brengen," zoals: *Hij trok mij uit vele wateren*. Immers als het van de stam קָשׁ zou zijn, dan zou het onjuist zijn om te zeggen מְשִׁיתָהּ, maar dan moest het zijn הִמְשִׁיתָהּ, zoals er van קָשׁ wordt afgeleid מְשִׁיתָהּ en van הִמְשִׁיתָהּ, en van שָׁב הִשְׁבֹּתָהּ, en van בָּא הִבִּיאֹתָהּ. Of eventueel מְשִׁיתָהּ, zoals *Ik zal verwijderen de overtreding van het land*. Maar מְשִׁיתָהּ kan alleen komen van een wortel met een he aan het slot, zoals, צָוָה, עָשָׂה, בָּנָה, מָשָׁה. Als je hier komt te zeggen een vorm in de verleden tijd eerste persoon, dan komt de joed in plaats van de he, zoals, צִוִּיתִי, פָּנִיתִי, בָּנִיתִי, עָשִׂיתִי.

En ze noemde hem Mosje, iemand die redt en anderen uit de nood wegtrekt. *Ik heb hem immers uit het water getrokken*, de reden dat ik hem Mosje genoemd heb is om duidelijk te maken dat hij iemand is die anderen zal redden, want ik heb hem uit het water getrokken waarin hij was achtergelaten. En dit kon niet anders zijn dan door het besluit van een hogere macht⁷ dat hij anderen zou redden.

En het kind groeide op, de voorzienigheid van de Eeuwige zorgde ervoor dat ook nadat hij groot geworden was, toen het medelijden dat haar hart had getroffen om hem toen zij hem verlaten en verworpen vond, voorbijgegaan was, zij hem aannam als zoon. Dit was de voorzienigheid van de Eeuwige, dat hij zou opgroeien in het paleis van de koning, en naar alle wijsheid van de Egyptenaren zou leren, en dat hij daar een hart zou krijgen, dapper tussen de machtigen, zoals dat is onder prinses. Terzelfdertijd voorzag de Eeuwige erin dat hij zijn volk en afkomst niet vergat, daarin dat zij hem Mosje genoemd had, hetgeen duidelijk maakt dat zij hem uit het water getrokken had. Philo Judaeus (die in Alexandrië was in de tijd van de Tweede Tempel) schreef al in het boek over het leven van Mosje⁸ dat de naam Mosje is samengesteld uit 'mo' hetgeen water betekent in het Egyptisch, 'moj' in het Aramees, en 'sje' is een uitdrukking voor 'naar buiten brengen,' 'baren,' in het Egyptisch. Dit woord geeft informatie over deze gebeurtenis zowel in het Egyptisch als het Hebreeuws. Hetzelfde schrijft Josephus in zijn Oudheden, boek 2, hoofdstuk 9. Op zo'n manier werd het voortdurend in zijn hart gegraveerd dat hij van het zaad van de sterfelijken was, maar zo weet ook heel Jisrael dat hij een Jood was.

In die tijd, toen Mosje opgegroeid was ging hij eens naar zijn broeders en hij zag hun dwangarbeid, en hij zag dat een Egyptenaar een Hebreër, een van zijn broeders sloeg.

In die tijd, toen Mosje opgegroeid was ging hij eens naar zijn broeders en hij zag de ellende van hun ziel, en de zwaarte van hun werk en hij zag dat een Egyptische man een Joodse man, een van zijn broeders, sloeg.

Mosje groeide op, was er dan niet reeds geschreven: *het kind groeide op*? Rabbi Jehodah de zoon van rabbi Ilai zei: de eerste gaat het om de lengte, en de tweede keer om de grootheid, omdat Farao hem over zijn huis stelde. *En hij zag hun dwangarbeid*, hij liet zijn ogen en zijn hart treurig zijn om hen. *Een Egyptische man*, dat was de opzichter over toezichthouders van Jisrael. Hij liet hen opstaan voor hun werk als de haan kraaide. *Hij sloeg een Hebreeuwse man*, hij geselde hem en dreef hem voort, en dat was de echtgenoot van Sjelomit,⁹ de dochter van Divri. Hij had een oogje op haar, en daarom maakte hij hem wakker in de nacht en deed hij hem uit zijn huis gaan, en hijzelf kwam dan terug, ging het huis binnen en had gemeenschap met haar, terwijl zij dacht dat het haar man was. En de man kwam weer thuis en ontdekte de zaak. Toen de Egyptenaar begreep dat hij de zaak ontdekt had begon hij hem de hele dag te slaan en op te jagen.

מְגֹזֶרֶת מְשָׁה, וְלִשׁוֹן הוֹצָאָה הוּא. וְכֵן יִמְשְׁנֵי מִמֵּיִם רַבִּים (שמואל ב כב:ז). שְׁאֵלוֹ הָיָה מִמְחַבְּרֵת מֶשֶׁ, לֹא יִתְכַן לִזְמֵר מְשִׁיתָהּ, אֲלֵא הַמְשִׁיתָהּ, כְּאֲשֶׁר יֹאמֵר מִן קָשׁ הַקִּימוֹתִי, וּמִן שָׁב הַשִּׁבּוֹתִי, וּמִן בָּא הַבִּיאֹתִי, אוֹ מְשִׁיתָהּ, כְּמוֹ וּמְשִׁיתָהּ אֶת עוֹן הָאָרֶץ (זכריה ג:ט). אֲבָל מְשִׁיתָהּ אֵינוֹ אֲלֵא מְגֹזֶרֶת תִּיבָה שֶׁפֶּעַל שְׁלֵה מִיֶּסֶד בְּה"א בְּסוּף הַתִּיבָה. כְּגֹן מְשָׁה, בָּנָה, עָשָׂה, צָוָה, פָּנָה, כְּשִׁיבּוֹא לִזְמֵר בְּהֶם פֶּעֲלָתִי תָבֵא הַיּוֹד בְּמִקּוֹם הַ"א, כְּמוֹ עָשִׂיתִי, בָּנִיתִי, פָּנִיתִי, צִוִּיתִי:

סֹפְרוֹנוֹ וְתִקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה מִמֶּלֶט וּמוֹשָׁה אֶת אַחֲרִים מִצְרָה: וְתֹאמַר כִּי מִן הַמַּיִם מְשִׁיתָהּ הַטַּעַם שֶׁקְרָאתִיו מֹשֶׁה הַלְהוֹרֹת שִׁימְלֹט אֶת אַחֲרִים הוּא, כִּי אִמְנֵם מְשִׁיתָהּ מִן הַמַּיִם אַחֵר שֶׁהִיא מוֹטֵל בְּתוֹכָם, וְזֶה לֹא הָיָה כִּי אִם בְּגִזֵּרֶת עִירִין (דניאל ד:יד) כְּדִי שִׁימְלֹט הוּא אֶת אַחֲרִים:

מִלְכִּיִם (י) וַיִּגְדַּל הַיְלֹד - וְהָיָה מֵהַשְּׁגַחַת ה' שֶׁגַם אַחֵר שֶׁגִּדַּל שֶׁכָּבֵר עֲבָרָה הַחֲמֵלָה שְׁעוֹרֵר לְבָהּ עֲלָיו בַּעַת שֶׁמִּצָּאָהּ אוֹתוֹ עֲזוּב וּמוֹשָׁלֵךְ כִּכ"ז לְקַחָהּ אוֹתוֹ לְבֶן, וְזֶה הָיָה מֵהַשְּׁגַחַת ה' שֶׁיִּגְדַּל בְּבֵית מֶלֶךְ וְשֶׁם לְמַד כָּל חֲכָמַת מִצְרַיִם וְהָיָה לוֹ לֵב אֲמִין בְּגִבּוֹרִים כִּי הָיָה מִבְּנֵי פְלִטִין, וּבכ"ז הַשְּׁגִיחַ ה' שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח עִמּוֹ וּמוֹלַדְתּוֹ בְּמֵה שֶׁקְרָאָהּ שְׁמוֹ מֹשֶׁה, שֶׁמְזַכֵּיר שֶׁמִּשְׁתָּהּ אוֹתוֹ מִן הַמַּיִם, וְכִבֵּר כָּתַב פִּילוֹן הַיְהוּדִי [שֶׁהִיא בְּאַלְכְּסַנְדְּרִיא בִּימֵי בֵית שֵׁנִי] בְּסִפְרֵי חַיִּי מֹשֶׁה שֶׁשֶׁם מֹשֶׁה מוֹרַכֵּב מִן מוֹ שֶׁהוּא מַיִם בְּלִשׁוֹן מִצְרַיִם כְּמוֹ מוֹי בְּלִשׁוֹן אֲרָמִי וּמִן שֶׁהוּא לִשׁוֹן הוֹצָאָה הַהַמְלָטָה בְּלִשׁוֹן מִצְרַיִם, וְשֶׁם זֶה מַעֲיֵד עַל מְקָרָהּ זֶה בֵּין בְּלִשׁוֹן מִצְרַיִם בֵּין בְּלִשׁוֹן עִבְרִי, וְכֵן כָּתַב הַיּוֹסִיפּוֹן בְּקַדְמוֹנוּת שֶׁלּוֹ סִפְרֵי ב' פֶּרֶק ט'. וְעִ"ז נַחֲקַק בְּלָבוֹ תְּמִיד שֶׁהוּא מְזַרְעֵ בְּנֵי תְּמוֹתָהּ, וְכֵן יִדְעוּ כָּל יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא יְהוּדִי:

יֵא וְהָיָה | בְּיָמֵי הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיִּצָּא אֶל-אֶחָיו וַיִּרְא בְּסִבְלָתָם וַיִּרְא אִישׁ מִצְרַיִם מַכֵּה אִישׁ-עִבְרִי מֵאֶחָיו:

תְּרַגְּמוֹ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהוּא בְּיוֹמָא הַאיִנוֹן וּרְבֵּא מֹשֶׁה וְנִפְקַ לוֹת אַחֵהּ וְחַמְא בְּאַנִּיק נִפְשִׁיהוֹן וּבְסוּגֵי פוֹלְחָנְהוֹן וְחַמְא גְּבַר מִצְרַאִי מַחֵי גְּבַר יְהוּדָאִי מַאֲחוּי

רש"י וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה. וְהָלֵא כְּבָר כְּתַב (לְעֵיל פְּסוּקֵי י) וַיִּגְדַּל הַיְלֹד. אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אֱלֵעָאִי, הָרֵאשׁוֹן לְקוֹמָה וְהַשֵּׁנִי לְגִדְלָה, שֶׁמִּנְהוּ פְּרָעָה עַל בֵּיתוֹ (תְּנַחֲמוּמָא יִשָּׁן וְאֵרָא יז): וַיִּרְא בְּסִבְלָתָם. נָתַן עֵינָיו וְלָבוֹ לְהִיזֵת מִצְרַיִם עֲלֵיהֶם (שְׁמוֹת רַבָּה שֶׁם:כז): אִישׁ מִצְרַיִם. נִגְשָׁה הָיָה מִמֶּנָּה עַל שׁוֹטְרֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיָה מִעֲמִידִים מְקָרוֹת הַגְּבַר לְמִלְאֲכָתָם (שֶׁם כח): מַכֵּה אִישׁ עִבְרִי. מְלַקְהוּ וְרוֹדְדוּהוּ, וּבַעֲלָה לְשָׁלְמוֹמִית בֵּת דְּבָרֵי הָיָה, וְנָתַן עֵינָיו בְּהָ, וּבְלִילָה הִעֲמִידוֹ וְהוֹצִיאָו מִבֵּיתוֹ וְהוּא חֹזֵר וְנִכְנַס לְבֵיתוֹ וְבָא עַל אֶשְׁתּוֹ, כְּסִבּוּרָה שֶׁהוּא בְּעֵלָה. וְחֹזֵר הָאִישׁ לְבֵיתוֹ וְהִרְגִּישׁ בְּדָבָר, וְכִשְׁרָאָהּ אוֹתוֹ מִצְרַיִם שֶׁהִרְגִּישׁ בְּדָבָר הָיָה

⁷ De term עִיר, wel 'wakend, oplettend,' kan ook een type 'engelen' aangeven.

⁸ Zie b.v. Philo van Alexandrië, *Het leven van Mozes*, ingeleid, vertaald en toegelicht door Albert-Kees Geljon, 2014.

⁹ Lev. 24:10.

מִכֶּהוּ וְרוֹדְהוּ כָּל הַיּוֹם (שם):

Mosje was opgegroeid, en hij ging naar zijn broeders, hij was opgegroeid en een man geworden. Er is al gezegd *en het kind groeide op*, namelijk dat hij zo groot werd dat hij niet langer gezoogd hoefde te worden. Toen bracht ze hem bij de dochter van Farao, en hij werd haar tot zoon, zodat hij zich voor koningen kon presenteren, en daarna groeide hij verder op tot een geleerd man. *En hij ging naar zijn broeders* betekent dat men hem bekend had gemaakt dat hij een jood was. Hij verlangde ernaar hen te zien omdat zij zijn broeders waren. En kijk, hij merkte hun nood en moeite op, en hij kon het niet verdragen, en daarom doodde hij de Egyptenaar die de onderdrukte sloeg.

Hij zag hun dwangarbeid, hij richtte zijn hart op het aanzien van de ellende van zijn broeders. *En hij zag dat een Egyptenaar een Hebreër, een van zijn broeders sloeg*, vanwege het broederlijk gevoel werd hij opgewekt om hem te wreken.

Mosje was opgegroeid, en hij ging naar zijn broeders, men spreekt van de rechtvaardigheid van Mosje, en dat hij in zijn jeugd reeds alle hoge kwaliteiten bezat op grond waarvan hij al deze eer verdiende; want ook al groeide hij op in het koninklijk paleis, terwijl de Jisraelieten toen leefden in de meest complete smerigheid, hij verborg zijn gezicht niet voor hen, en hij ging naar hen toe omdat ze zijn broeders waren, anders dan het geval is met mensen, die opklimmen tot grootheid, zich dan verwijderen van hun ongelukkige en arme broeders. Dit is het tweede, dat hij hun nood zag, anders gezegd dat hij ernaar keek met een medelijdend oog en met pijn in hart. Dit is het derde, *hij zag dat een Egyptenaar een Hebreër, een van zijn broeders sloeg*, ook al was hij opgegroeid tussen de Egyptenaren, en met hen bezig, ze bleven vreemdelingen in zijn ogen. En wat de Hebreeuwse man aangaat die geslagen werd, hij voelde mee met zijn nood omdat hij zijn broeder was, van zijn gebeente en van zijn vlees, maar hij werd boos op de man die sloeg, omdat dat een Egyptenaar was, verachtelijk en laag in zijn ogen. En daarom trok hij als overkleed boosheid aan omdat hij zijn broeder, hoog geacht in zijn ogen, sloeg.

En hij wendde zich naar de ene en de andere kant, en merkte dat er niemand was, en hij sloeg de Egyptenaar neer en verborg hem in het zand.

En Moshe stelde vast in de wijsheid van zijn geest, en begreep dat in geen enkele generatie er iemand zou opstaan uit die Egyptenaar die gijouer zou doen, en dat geen van de kinderen van zijn kinderen ooit berouw zou tonen en hij sloeg de Egyptenaar neer en verborg hem in het zand.

En hij wendde zich naar de ene en de andere kant, hij zag wat hij hem aangedaan had in huis en wat hij hem aangedaan had in het veld. Maar naar zijn letterlijke betekenis is het naar de basis-betekenis. *Hij merkte dat er niemand was*, die voorbestemd was om gijouer te doen.

Vragen: waarom vertelt de Schrift al deze gebeurtenissen, zonder noodzaak. En wat is precies *Hij ging uit naar zijn broeders, .. die sloeg etc. van zijn broeders*. Waarom kwam hij tussenbeide in de strijd van de herders, die een regeling hadden dat ze het kleinvee niet te drinken zouden geven totdat zij al de kudden verzameld hadden, zoals de herders van Charan.

Hij wendde zich, er wordt verteld dat een goddelijke geest hem aandreef *om de arm van de boosdoener te breken en hen die bestemd waren voor de dood los te maken*. En opdat je niet zou zeggen dat hij dit deed zonder enig overleg van zijn verstand, maar alleen uit plotselinge woede, dat is niet prijzenswaardig; daarom zegt de Schrift dat hij zich *naar de ene en de andere kant wendde* om te zien of er iemand was. Want hij handelde nadenkend en met overleg van zijn verstand, want hij wist dat er gevaar school in de zaak als het iemand bekend werd. En toen versloeg hij hem om het leven van zijn broeder te redden. Het inzicht van de wijzen in Sanhedrin is dat de Egyptenaar des doods schuldig was, want een Egyptenaar die een Jisrael dood

רמב"ן ויגדל משה ויצא אל אחיו שגדל והיה לאיש. כי מתחלה אמר ויגדל הילד (לעיל פסוק י), שגדל עד שלא היה צריך לגמלה אותו, ואז הביאתהו לבת פרעה והיה לה לבן כי לפני מלכים יתיצב, ואחרי כן גדל והיה לאיש דעת: וטעם ויצא אל אחיו כי הגידו לו אשר הוא יהודי, והיה חפץ לראותם בעבור שהם אחיו. והנה נסתכל בסבלותם ועמלם ולא יכול לסבול ולכן הרג המצרי המכה הנלחץ:

ספורנו וירא בסבלותם נתן לבו לראות כעוני אחיו: וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. ומצד האחוה התעורר להנקם:

מלבי"ם (יא) ויגדל משה ויצא אל אחיו - יספר מצדקת משה ואיך מנעוריו היו בו כל המעלות שבעבורם זכה לכל הכבוד הזה, שהגם שגדל בבית מלך וישראל היו אז בתכלית השפלות לא הסתיר פניו מהם ויצא אליהם מצד שהם אחיו, הפך מטבע האנשים שבעלותם לגדולה יתרחקו מאחיהם העניים והאביונים, זאת שנית שראה בסבלותם היינו שהביט ע"ז בעין חמלה ולבו עליו דוי, זאת שלישית שראה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו, שהגם שגדל בין המצריים ומתערב עמהם היו כורים בעיניו, והאיש העברי המוכה הרגיש בצרתו מצד שהוא אחיו עצמו ובשרו, ועל המכה חרה אפו מצד שהוא מצרי נבזה ושפל בעיניו. ובזה עטה כמעיל קנאה על הכותו את אחיו החשוב בעיניו:

יב ויפן פה וכה וירא כי אין איש ויד את המצרי ויטמנהו בחול:

תרגום ארץ ישראל ואיסתכל משה בחכמת דעתיה ואיתבונן בכל דר ודר והא לא קאים מן ההוא מצראי גבר גיור ולא דעביד תתובא מן בני בניו עד עלמא ומחאי ית מצראי וטמריה בחלא

רש"י ויפן פה וכה. ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה (שם). ולפי פשוטו פמשמעות: וירא כי אין איש. עתיד לצאת ממנו שיתגיר (שם):

מלבי"ם שאלות יב-כה: למה ספר כל המעשים האלה ללא צורך. ומה שדייק ויצא אל-אחיו, מכה וכו' מאחיו למה התערב בריב הרועים שהיה להם תקנה שלא ישקו הצאן עד אם יאספו כל העדרים כמו רועי חרן:

מלבי"ם (יב) ויפן - יספר כי נוססה בו רוח אלהי (תהלים י:טו) לשבור זרוע רשע (תהלים קב:כא) ולפתח בני תמותה, ולבל תאמר כי עשה זה שלא בעצת שכלו רק מתוך כעס פתאום וזה לא ישובת, על זה אמר שפנה כה וכה לראות אם יש איש כי עשה במתון ובעצת שכלו, וידע שיש סכנה בדבר אם יודע לאיש, ואז הכהו להציל נפש אחיו, ודעת חז"ל בסנהדרין (נח ב) שהיה המצרי חייב מיתה דמצרי

slaat is schuldig. Maar Rambam, in Hilchot Melachim, is van mening dat hij slechts strafbaar is door de macht van de Hemel. Daarom zegt men in de midrasj dat hij overleg pleegde met de hofhouding van boven. Hij zag dat er geen mens was, maar hij zag wel engelen en hij overlegde met hen. Naar de allegorische uitleg: dat hij zichzelf zag, want men is geen mens als men niet verbonden is met de engelen, en hij sloeg hem dood met de geestkracht die in hem was. En hierover is de mening van onze wijzen dat hij hem versloeg met de onuitsprekelijke Naam.

De volgende dag ging hij weer uit en kijk, twee Hebreeuwse mannen die met elkaar vochten. En hij vroeg aan de boosdoener: Waarom sla jij je collega?

De volgende dag ging hij weer uit en hij keek rond; en, zie, Dathan and Abiram, Joodse mannen, maakten ruzie; en toen hij zag dat Dathan zijn hand uitstak naar Abiram om hem te slaan, zei hij tegen hem: Waarom sla jij je collega?

Twee Hebreeuwse mannen, Dathan and Abiram, die van het man bewaarden. *Die vochten*, die ruzie maakten. *Waarom sla jij?* Ook al had hij hem nog niet geslagen, hij werd boosdoener genoemd omdat hij zijn hand opgeheven had. *Jouw collega*, iemand die net zo slecht is als jij.

Hij sprak tot de boosdoener, aangezien ze allebei broeders van hem waren werd hij niet opgewekt tot wraak, maar waarschuwde hij alleen maar.

Hij ging uit, en ook zag hij de narigheid van zijn broeders maar ook al kwam hij daardoor zelf in gevaar toch zag hij er niet van af een tweede maal uit te gaan. Hij keek, *en zie, twee Hebreeuwse mannen die met elkaar vochten*, het vechten betekent slaan met de handen, en er is verschil met 'ruzie.' *En hij vroeg aan de boosdoener: Waarom sla jij je collega?* Immers, wanneer twee vrienden leven in nood en narigheid, zouden ze van nature van elkaar moeten houden, en ze zouden elkaar moeten helpen, en er zou geen *twist en tweedracht* tussen hen moeten zijn. Hiermee wordt duidelijk dat liefde voor rechtvaardigheid en recht tussen de ene mens en de andere in hem geworteld was, allemaal nodig voor wie klaar staat om het volk te leiden, zoals er geschreven staat: hij bracht de wil van de Eeuwige ten uitvoer, evenals Zijn rechtsbesluiten over Jisrael.

Hij antwoordde: Wie heeft jou als heer en rechter over ons aangesteld? Spreek je zo om mij te doden, zoals je die Egyptenaar hebt gedood?' Toen werd Mosje bang en dacht: 'De zaak is toch bekend geworden.'

En Datan zei tegen hem: 'Wie heeft jou als hoofdman en rechter over ons aangesteld? Je spreekt toch niet zo om mij te doden, zoals je die Egyptenaar hebt gedood?' Toen werd Mosje bang en dacht: 'De zaak is toch bekend geworden.'

Wie heeft jou een man gemaakt, je bent nog een jongen. *Spreek je zo om mij te doden*, hieruit leren we dat hij hem doodde met de onuitsprekelijke Naam. *Mosje werd bang*, zo naar zijn eenvoudige betekenis, maar naar de midrasj-uitleg: hij maakte zich zorgen omdat hij had gemerkt dat er in Jisrael schurkachtige aanbrengrers waren. Hij zei bij zichzelf, omdat dit zo is, verdienen ze het misschien niet om gered te worden. *De zaak is toch bekend geworden*, zo naar wat je erin hoort, maar naar de midrasj-uitleg: de zaak waar ik me over verwonderde is mij duidelijk, namelijk hoe is het dat Jisraelieten meer zondigen dan de zeventig volkeren zodat ze daarom onderworpen zijn aan slavenarbeid, maar ik begrijp nu dat ze het zo verdienen.

שהכה לישראל חיבי, והרמב"ם בה' מלכים דעתו שא"ח רק בידי שמים, ועל זה אמר במדרש דנמלך בפמליא של מעלה וירא כי אין איש אבל מלאכים ראה ונמלך עמהם, ובדרך הרמז שראה את עצמו כי אינו איש רק מצורף אל המלאכים והכהו בכח הרוחני שבו ועל זה אמר חז"ל (שמות רבה א:ל) שהכה בשם המפורש:

יג וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשְּׁנִי וְהִנֵּה שְׁנֵי אַנְשִׁים עֹבְרִים נְצִים וַיֹּאמֶר לְרִשָׁע לָמָּה תִּבָּה רַעְדָּ:

תרגום ארץ ישראל ונפק ביומא תינינא ואודיק והא דתן ואבירם גוברין יהודאין נצן וכד חמא דיוקף דתן ידיה על אבירם למימחיה אמר ליה למה את מחי לחברך

רש"י שני אנשים עברים. דתן ואבירם (תרגום יונתן; נדרים סד ע"ב), הם שהותירו מן המן (שמות רבה שם כט, כה:): **נצים.** מריבים: **למה תבה.** אף על פי שלא הָּהוּ נִקְרָא רִשָׁע בְּהִרְמַת יָד (שמות רבה שם; סנהדרין נח ע"ב): **רַעְדָּ.** רִשָׁע כְּמוֹתָדָּ (שמות רבה שם):

ספורנו ויאמר לרשע מפני היות כל אחד מהם אחיו לא התעורר להנקם, אבל הוכיח במישור:

מלבי"ם (יג) וַיֵּצֵא - וּאָף שְׂרָאָה צִרְתָּ אַחִיו וְשַׁעַל יְדֵי כֵן קָרֹב הוּא לְבוֹא לְיַדִּי סַכְנָה בְּכַד זֹאת לֹא נִמְנַע לְצִאת בְּיוֹם הַשְּׁנִי, וִירָא וְהִנֵּה שְׁנֵי אַנְשִׁים עֹבְרִים נְצִים הַמְצִיָּה הוּא עַל יְדֵי הַכֹּהֵן וְזֶה הַהִבְדָּל בֵּינוּ וּבֵין רִיב, וַיֹּאמֶר לְרִשָׁע לָמָּה תִּבָּה רַעְדָּ כִּי שְׁנֵי רַעִים שֶׁהֵם בְּמִצְרַיִם וּבְמִצְרַיִם יֵאָהְבוּ זֶה לְזֶה בְּטַבַּע וְעִזְרוּ זֶה לְזֶה לֹא שִׁוְיָהּ (חֲבִקוּק א:ג) **ריב ומדון** ביניהם, וְזֶה נֹדַע שְׁנוּטָע בְּנַפְשׁוֹ אֲהַבְתָּ מִשְׁפָּט וְצַדִּיק בֵּין אִישׁ וּבֵין אַחִיו, שְׂכַל זֶה צִרְדָּ לְמִי שְׂמוּכִין לְהַנְהִיג הַנְּהַגְתָּ הַעַם, כְּמוֹ שְׂתוּב (דְּבָרִים ל:כא) **צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל:**

יד וַיֹּאמֶר מִי שְׂמָדָּ לְאִישׁ שָׁר וְשִׁפְטָּ עָלֵינוּ הֲלֹהֵרְגֵנוּ אִתָּהּ אִמָּר כְּאַשֶׁר הִרְגַתְּ אֶת־הַמִּצְרָיִ וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֲכֵן נֹדַע הַדְּבָר:

תרגום ארץ ישראל ואמר ליה דתן מאן הוא דמני יתך לגבר רב ודיין עלנא הלא למיקטלי את את אמר כמה דקטלת ית מצראי ודחיל משה ואמר בקושטא איתפרסם פיתגמא

רש"י מי שמד לאיש. וְהִנֵּה עוֹדָדָּ נַעַר (תנחומא י'): **הֲלֹהֵרְגֵנוּ אִתָּהּ אִמָּר.** מִכַּאֵן אָנוּ לְמַדִּים שְׁהִרְגוּ בְּשֵׁם הַמְּפֹרָשׁ (שם; שמות רבה שם ל): **וַיִּירָא מֹשֶׁה.** כְּפִשְׁטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, דָּאָג לֹו עַל שְׂרָאָה בְּיִשְׂרָאֵל רִשָׁעִים דְּלְטוֹרִין, אָמַר, מַעֲתָה שְׂמָא אֵינָם רְאוּיִין לְהַגְאֵל (שם וּשְׁמ): **אֲכֵן נֹדַע הַדְּבָר.** כְּמִשְׁמַעוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, נֹדַע לִי הַדְּבָר שְׁהִיִּתִי תָמָה עָלַי, מָה חֲטָאוּ יִשְׂרָאֵל מִכָּל שְׁבָעִים אַמּוֹת לְהִיּוֹת נְרָדִים בְּעִבּוּדֵת פְּרָדָּ, אֲבָל רֹאָה אֲנִי שְׁהֵם רְאוּיִים לְכָדָּ (שם וּשְׁמ):

Spreek je mij te vermoorden? hieruit leren we dat hij hem vermoordde met de onuitsprekelijke Naam, dat is de uitleg van Rasji, en het is een midrasj van onze rabbijnen. Maar ik verbaas me hierover, want als dit zo is, wie vertelde dan aan de boosdoener dat Mosje hem had gedood? Misschien leunde hij met zijn hand op hem en vervloekte hij hem toen met de Naam van de Eeuwige, en dat was dan het 'hij sloeg' (v. 12). Of, omdat hij dood neerviel voor hem was Mosje bang dat men hem vals zou beschuldigen, en daarom begroef hij hem in het zand, en hij (de boosdoener) zag hem dat doen en begreep dat hij de oorzaak was, of hij dacht dat hij hem met een zwaard gedood had, ook al had hij alleen de begrafenis gezien. Op basis van de eenvoudige betekenis zegt men (de uitleggers rabbi Avraham ibn Ezra over deze plaats, en rabbi David Kimchi, in het boek *השרשים* onder de wortel (אמר) dat *jij spreekt* jij denkt betekent, want we vinden 'spreken' voor het denken van het hart: *ik zei in mijn hart*, en *ik zei een doodgeborene is beter af dan hij*. Maar dit is niet nodig, want hij zei: *Wie heeft jou als heer en rechter over ons aangesteld*, is het omdat je mij wilt vermoorden, zoals je de Egyptenaar vermoord hebt, dat je zegt: *Waarom sla jij je collega?*

Spreek je zo om mij te doden, stuur je op ruzie aan om mij te doden? *Toen werd Mosje bang*, daardoor werd hij voorzichtig vanwege zijn leven en vluchtte hij. *Hij dacht: De zaak is toch bekend geworden*, toen de verklikker deze woorden tot hem richtte in aanwezigheid van velen. Maar hij doodde de aanbrengrer niet, aangezien zijn dood geen nut zou hebben nu hij al uitgeleverd had.

En hij zei: wie heeft jou aangesteld, hij wil zeggen: wie zich opstelt om te vermanen en te oordelen over zaken ruzies betreffende, die moet één van drie kwalificaties bezitten: of hij is een 'man,' d.w.z. groot en geëerd in de ogen van het volk, zodat ze naar hem luisteren vanwege zijn verhevenheid, of hij is een vorst, een hoge ambtenaar om met geweld de overhand te hebben, of hij is een rechter, die men over zich heeft aangenomen om recht te spreken over zaken ruzies betreffende. Maar *wie heeft jou tot een geëerd man aangesteld over ons*, of als *heer* of als *rechter*? Maar als je je, ook al ben je niet aangesteld, toch boos maakt over deze ruzie, dan is het duidelijk dat je mij ook zou kunnen doden, zoals je de Egyptenaar gedood hebt. En vanwege dit 'jij zegt' bevestig je dat je een voorwendsel zoekt om mij te doden. *De zaak is toch bekend geworden*, want eerst dacht hij dat niemand het gezien had. Maar onze wijzen, hun gedachtenis strekke tot zegen, zelden dat *de zaak is bekend geworden* duidt op verbazing in zijn ogen: hoe kan het dat Jisrael meer heeft gezondigd dan alle 70 volkeren. Dat wil zeggen dat Mosje niet bang was nadat hij dit had gedaan in overeenstemming met de wet dat je de vervolgdde moet redden. De Eeuwige zou hem zeker redden, zodat hem geen kwaad zou overkomen. Maar nu hij er achter was gekomen dat Jisrael naar rechte gekweld om hun zonden, maakte hij zich er zorgen over dat de hulp van de Eeuwige om hen te redden niet zou komen. Daarom was Mosje bang.

En Farao hoorde van deze zaak, en hij probeerde Mosje te doden; maar Mosje vluchtte voor Farao, en hij zette zich in het land Midjan, en hij zat bij de waterput.

En Farao hoorde van deze zaak, en hij probeerde Mosje te doden; maar Mosje vluchtte voor Farao, en hij zette zich in het land Midjan, en hij zat bij de waterput.

En Farao hoorde, ze brachten hem aan. *En hij probeerde Mosje te doden*, ze droegen hem over aan de beul om hem te doden, maar het zwaard had geen macht over hem. Dat is het wat Mosje zei: *Hij heeft mij gered van het zwaard van Farao. Hij zette zich in het land Midjan*, hij werd daar opgehouden, zoals Jaakov verbleef. *En hij zat bij de waterput*, een uitdrukking van zitten. Hij leerde van Jaakov die zijn echtgenote bij de waterput ontmoette.

רמב"ן *הלהרגני אתה אומר* מכאן אנו לומדים שהרגנו בשם המפורש, לשון רש"י. ומדרש רבותינו הוא (שמות רבה א:לה). ואני תמה, אם כן מי הגיד לרשע כי משה הרגו. אולי סמך ידו עליו ויקללהו בשם ה', וזהו **ויד**. או מפני שנפל מת לפניו פחד משה שיעלילו עליו וקברו בחול, וראה אותו עושה כן, וידע שהוא הגורם או חשב שהרגו בחרב כי לא ראה רק הקבורה. ועל דרך הפשט אומרים (המפרשים, ראב"ע כאן והרד"ק בספר השרשים שרש אמר) כי **אתה אומר** פירושו חושב, כי מצינו אמירה על מחשבת הלב, **אמרתי אני בלבי** (קהלת ב:א), **אמרתי טוב ממנו הנפל** (שם ו:ג) ואין בבאן צורך לזה, כי אמר **מי שמך לאיש שר ושופט עלינו**, אם בעבור שאתה חפץ להרגני כאשר הרגת המצרי אתה מוכיח אותי ואומר **למה תכה רעד**:

ספורנו *הלהרגני אתה אומר* אתה מעורר מדנים להרגני: **ויירא משה** ובכן נשמר לנפשו וברח: **ויאמר אכן נודע הדבר** כשאמר זה המוסר את דבריו אלה בפני רבים, ולכן לא הרג את המוסר מבלי אין תועלת בהריגתו אחר שכבר מסר:

מלבי"ם (יד) **ויאמר מי שמך** - רוצה לומר מי שיתיצב להוכיח ולשפוט בדברו ריבות יהיה באחד משלשה פנים, או שהוא איש, רוצה לומר גדול ונכבד בעיני העם שישמעו אליו מצד מעלתו, או שהוא שר, הממונה להשתרר בחזקה, או שהוא שופט, שקבלוהו עליהם לשפוט בדברי ריבותם, ואתה **מי שמך לאיש** נכבד או שר או **שופט עלינו**, ואחר שאינך ממונה על זה ואתה מתעבר על ריב לא לך מבואר שאתה רוצה להרגני ברצח כאשר הרגת את המצרי, ועל זה אתה אומר ומוכיח לבקש עלילה להרגני. **אכן נודע הדבר**, כי תחלה חשב שאין רואה, וחז"ל אמרו **שנודע הדבר** שהיה פליאה בעיניו מה חטאו ישראל מכל ע' אומות, רוצה לומר שמושה לא היה מתירא אחר שעשה זאת כפי הדין להציל את המוכה, ובודאי יושיעהו ה' בל תאונה אליו רעה, אבל אחר שנודע אליו שישראל מוכים כדון מפני חטאם, דאג כי לא יופיע עזרת ה' להצילו ולכן ויירא משה:

טו **וישמע פרעה את-הדבר הזה** ויבקש להרג את-משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ-מדן וישב על-הבאר:

תרגום ארץ ישראל ושמע פרעה ית פיתגמא הדין ובעא למקטול ית משה וערק משה מן קדם פרעה ויתיב בארעא דמדן ויתיב עליו בירא

רש"י **וישמע פרעה**. הם הלשינו עליו (שמות רבה שם לא; תנחומא שם): **ויבקש להרג את משה**. מסרו לקוסטינר להרגו, לא שלטה בו התרוב (שמות רבה שם), הוא שאמר משה **ויצילני מקרב פרעה** (לקמן יח:ד; מכילתא יתרו א; שמות רבה א:לב): **וישב בארץ מדן**. נתעבב שם, כמו **וישב יעקב** (בראשית לז:א): **וישב על הבאר**. לשון ישיבה. למד מייעקב שנגדו לו זוגו מן הבאר (שמות רבה א:לב; תנחומא י):

En hij zette zich in het land Midjan, hij koos ervoor om een tijdje in het land Midjan te blijven. En hij zat bij de waterput, toen hij door het land trok kwam het zo uit dat hij bij die waterput zat, zoals hij kwam aan op die plaats, namelijk op die specifieke plaats, zoals boven uitgelegd.

Hij probeerde, er staat niet: Farao zocht Mosje om hem te doden, en onze wijzen, hun gedachtenis strekke tot zegen, leren dat Mosje al in zijn hand was, en dat hij hem overleverde aan de beul om hem te doden, maar het zwaard kon hem niet aan. Hij zat bij de waterput, dit kwam ook door de goddelijke Voorzienigheid, namelijk hem te doen vinden zijn echtgenote. Hij deed hem haar vinden bij de waterput, zoals bij Jitschak en Jaakov. En zo werd zijn echtgenote in de hemelse wereld een put gegraven door prinses, waarbij Mosje, de godsmann, de echtgenoot werd van de matrone.¹⁰

En de priester van Midjan had zeven dochters, en die kwamen om te putten, en ze vulden de drinkbakken, om het kleinvee van hun vader te drenken.

En de priester van Midjan had zeven dochters, en die kwamen om te putten, en ze vulden de drinkbakken, om het kleinvee van hun vader te drenken.

En de priester van Midjan had, de belangrijkste onder hen; hij had voor zichzelf de afgodendienst opgegeven, en ze hadden hem van onder hen verbannen. De drinkbakken, poelen met stromend water gemaakt in de aarde

En de priester van Midjan had zeven dochters, de Schrift noemt zijn naam niet, want hij was slechts bekend bij zijn titel, want hij was belangrijk wegens zijn priesterschap. Maar het was Jitro, want nadat hij aangetrouwd geraakt was met Mosje staat er geschreven: *hij keerde terug naar Jeter zijn schoonvader*, en daar staat verder: *en Jitro zei tot Mosje, ga in vrede*. Net zoals bij Elia en Eljahoe, Jirmeja en Jirmejahoe. Nadat hij gijoyer had gedaan werd hij Chovav genoemd, want er staat geschreven *van de zonen van Chovav, de schoonvader van Mosje*. Want het is de gewoonte dat iedereen die Joods wordt een andere naam krijgt in Jisrael. En hij was de zoon van Reoeël, want er staat geschreven: *Mosje zei tot Chovav de zoon van Reoeël de Midjaniet*. Maar hoe staat het dan met wat de Schrift hier zegt: *ze kwamen bij Reoeël, hun vader*, hij was toch hun grootvader. zoals *de God van mijn vader Avraham, Nevoechadnetsar, zijn vader*; zo ook *kennen jullie Lavan de zoon van Nachor*, en *Mefivosjet de zoon van Sjaoel*, en vele andere aldus. En dit was omdat de priester niet altijd thuis gevonden wordt, want hij was bezig met zijn priesterschap in de tempel van zijn god. Daarom kwamen ze naar grootvader. Het is aannemelijk dat *Mosje stemde ermee in te blijven bij de man slaat op de man juist boven genoemd*, want die gaf hem toch Tsippora tot vrouw. *Zij kwamen en zij putten*. Alle andere dagen kwamen de herders en vulde ze de drinkbakken en gaven ze hun kleinvee het eerst te drinken, en daarna gaven deze vrouwen het hunne te drinken. Maar toevallig waren de vrouwen op deze dag het eerst, dus *kwamen ze en putten ze*, want ze meenden hun kleinvee eerst te drinken te geven voordat de herders kwamen.

De priester had .... De herders maakten onderling afspraken, zoals de herders van Charan, dat ze hun kleinvee niet te drinken zouden geven tot alle kudde verzameld waren, omdat het water schaars was. Daarom maakten ze zich druk over de dochters van Midjan omdat ze water putten en te drinken gaven voor de herders. Mosje meende echt dat het recht aan hun kant stond, om vier redenen: 1] de overeenkomst die de herders onderling gesloten hadden gold niet voor Jitro, die de priester van Midjan was, want op grond van zijn priesterschap had hij recht op een eerste deel, en had hij recht op voorrang; 2] hij had zeven dochters, en omdat zij vrouwen waren was het niet gepast dat zij op de herders zouden wachten, vanwege de bescheidenheid; 3] wat de zaak zelf

ספורנו וישב בארץ מדין בחר לשבת איזה זמן בארץ מדין: **וישב על הבאר** ובעברו בארץ קרה לו שישב סמוך לאיזה באר, כמו **ויפגע במקום** (בראשית כח:יא) באיזה מקום, כמבואר למעלה:

מלבי"ם (טו) ויבקש - ממה שלא אמר ויבקש פרעה את משה להרגו למדו חז"ל שכבר היה בידו ומסרו לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב. **וישב על הבאר** גם זה היה מהשגחת ה' להמציא לו בת זוג והמציאו לו על הבאר כמו ליצחק וליעקב, וכן בת זוג בעולם העליון היא (במדבר כא:יח) **באר חפרוה שרים** ומשה איש האלהים בעלה דמטרוניתא כנודע:

טז ולכהן מדין שבע בנות ותבאנה ותדלנה ותמלאנה את הרהטים להשקות צאן אביהן:

תרגום ארץ ישראל ולאונים דמדין שבע בנתא ואתא ודלאה ומלאה ית מורכיוותא לאשקאה ענא דאבוהן

רש"י ולכהן מדין. רב שבהן, ופרש לו מעבודת אלילים ונדהוהו מאצלם (שמות רבה א:לב; תנחומא יא): **את הרהטים**. את פריכות מרוצות המים העשויות בארץ:

רמב"ן ולכהן מדין שבע בנות לא יזכיר הכתוב שמו, כי איננו ידוע רק מן הכנוי שהוא נכבד בכהונתו. והוא יתרו, כי אחרי התחתן במשה כתוב **וישב אל יתר חותנו** (להלן ד: יח), ושם כתוב **ויאמר יתרו למשה לך לשלום**, כמו **אליה** (מלכים ב א:ג) **ואליהו** (שם א יז:א), **ירמיה** (ירמיה כז:א) **וירמיהו** (שם א:א). ואחרי שנתגייר נקרא חובב, דכתיב מבני חובב חותן משה (שופטים ד:יא), כי דרך כל המתיהדים לקרא להם שם אחר בישראל. והוא בן רעואל, דכתיב **ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני** (במדבר י כט). ומה שאמר בכאן (פסוק יח) **ותבאנה אל רעואל אביהן**, הוא אבי אביהן, כמו **אלהי אבי אברהם** (בראשית לב י), **נבוכדנצר אבוהי** (דניאל ה:ב), וכן **הידעתם את לבן בן נחור** (בראשית כט ה), וכן **ומפיבושת בן שאול** (שמאל ב יט:כה), ורבים כן. והיה זה, כי הכהן לא ימצא בבית, כי היה נטרד בכיהונו בבית אלהי, ותבאנה אל הזקן. ויתכן כי **"ויואל משה לשבת את האיש"** (להלן פסוק כא) הוא הכהן הנזכר למעלה, כי הוא שנתן לו צפורה בתו: **ותבאנה ותדלנה** כי היו הרועים בכל הימים באים וממלאים הרהטים ומשקים צאנם בתחלה, ואחרי כן היו הנשים האלה משקות שלהן, ואירע כי היום קדמו הנשים **ותבאנה ותדלנה**, כי היו חושבות להשקות צאנם בתחילה טרם בא הרועים,

מלבי"ם (טז) ולכהן - הרועים עשו התקשרות ביניהם כמו שעשו רועי תרן שלא ישקו הצאן עד אשר אם יתאספו כל העדרים כי היו המים ביוקר ומצד זה הקפידו על בנות מדין שהקדימו לדלות ולהשקות לפני הרועים, אמנם משה ראה שהדין עמהם מפני ארבעה טעמים, א] שההתקשרות שעשו הרועים ביניהם אינו חל על יתרו שהיה כהן מדין שמצד כהונתו נוטל חלק בראש ויש לו משפט הקדימה, ב] שהיו שבע בנות ומצד שהם נקבות אין ראוי שימתינו על הרועים מפני הצניעות, ג] מצד עצם הענין שכבר באו ודלו

10 Een van de omschrijvingen van de שכנה in de kabbala is metrona.

aangaat, ze waren al gekomen en ze hadden geput en de waterbakken gevuld, dus was het water van hen; 4] de afspraak had alleen geldigheid voor herders die het kleinvee van anderen weidden, maar zij kwamen om het kleinvee van hun vader te drinken te geven, en daarom waren ze dus feitelijk geen herders.

Toen kwamen de herders, en zij verdreven ze, maar Mosje stond op, en hij verloste hen, en gaf hun kleinvee te drinken.

Toen kwamen de herders, en zij verdreven ze, maar Mosje stond op in de macht van zijn kracht, en hij verloste hen, en gaf hun kleinvee te drinken.

Ze verdreven hen, vanwege de verbanning.

Daar kwamen *de herders en ze verdreven hen* van de drinkbakken zodat ze als eerste water konden geven naar hun dagelijkse gewoonte. En Mosje werd boos vanwege het onrecht en hij redde hen, want aangezien zij de drinkbakken gevuld hadden, was het water van hen. *En ook putte hij voor hen*, want de drinkbakken waren onvoldoende voor al hun kleinvee, en dit is de uitleg van *waarom zijn jullie zo vroeg thuis vandaag* en zij zeiden: *een Egyptisch man heeft ons verlost uit de hand van de herders*, die ons altijd, iedere dag, hadden verdreven, wanneer wij het eerst bij de drinkbakken kamen.

Mosje stond op, en hij verloste hen, omdat de beide ruzieënde partijen vreemdelingen waren, liet hij zich niet tot wraak verleiden noch maakte hij zich er druk over hun wegen door vermaningen te verbeteren; hij stond alleen op om de onderdrukten van de onderdrukkers te redden.

Toen kwamen de herders, en zij verdreven ze, en waarschijnlijk gooiden ze het water ook weg, zoals er immers geschreven staat: *en ook heeft hij voor ons geput*, daarom: *Mosje stond op en hij redde hen*, zodat zij hen niets kwaads zouden aandoen, en ook *hij drenkte hun kleinvee*, omdat zij het water weggegooid hadden.

En zij kwamen bij Reoeël hun vader, en hij sprak: **Waarom zijn jullie vandaag zo snel teruggekomen?**

En zij kwamen bij Reoeël hun grootvader, en hij sprak: **Hoe is het dat jullie vandaag zo snel zijn teruggekomen?**

Waarom zijn jullie zo vlug, terwijl Jitschak tegen Jaäkov zei: *Wat is dit dat je zo snel gevonden hebt*. מדוע vraagt naar de oorzaak, terwijl מה net zo als eerder vraagt naar het doel. Jitschak vraagt niet naar de oorzaak, want het was duidelijk dat hij direkt wild gevonden had, maar naar het doel, want hem was bevolen uit te gaan naar een verre plaats, zodat hij veel kon investeren in de mitswe (zoals ik daar heb uitgelegd). Maar Reoeël vraagt niet naar het doel, maar alleen naar de reden: wat maakt deze dag anders dan andere dagen, namelijk dat de herders hen niet ophielden.

Toen zeiden zij: **Een Egyptisch man heeft ons verlost uit de hand van de herders; en hij heeft ook uitgebreid voor ons geput, en het kleinvee gedrenkt.**

Toen zeiden zij: **Een Egyptisch man was het die ons heeft verlost uit de hand van de herders; en hij heeft alleen voor ons geput, en het kleinvee gedrenkt.**

En zij zeiden, ze vermelden zijn lof om drie redenen, namelijk 1] dat hij een Egyptenaar was, wie de eer van de priester niet na aan het hart lag omdat hij van een ander volk was, 2] dat hij ons redde, 3] en dat hij daarenboven *water putte voor ons*; de redding kwam voort uit liefde voor het recht, en dat hij *water putte kwam voort uit liefde voor*

ותמלאנה את הרהטים והיו המים שלהם, ד] שההתקשרות אינו חל רק על רועים שרועים צאן של אחרים, אבל הם באו להשקות צאן אביהן ואינם בכלל הרועים, ובכל זאת:

זו ויבאו הרעים ויגרשום ויקם משה וישען וישק את צאנם:

תרגום ארץ ישראל ואתון רעיא וטרדינון וקם משה בכח גבורתיה ופרקינין ואשקי ית ענהין

רש"י ויגרשום. מפני הנדוי (שמות רבה א:לב; תנחומא יא):

רמב"ן והנה באו הרועים ויגרשום מן הרהטים להשקות הם תחלה כמנהגם בכל הימים, ומשה חרה לו על החמס והצילן כי כיון שהן מלאו הרהטים הרי המים שלהן, וגם דלה דלה להם כי לא הספיקו הרהטים לכל צאנן וזה טעם מדוע מהרתן בא היום ואמרו איש מצרי הצילנו מיד הרועים, שמגרשים אותנו בכל יום תמיד בבאנו לרהטים בתחלה:

ספורנו ויקם משה וישען בהיות שני בעלי הריב נכרים לא התעורר להנקם, גם לא הקפיד לישר ארחותם בתוכחות מוסר, רק קם להושיע את העשוקים מיד עושקיהם:

מלבי"ם (ז) ויבאו הרעים ויגרשום - ומסתמא שפכו גם המים כמו שכתוב וגם דלה דלה לנו, לכן ויקם משה וישען בל יעשו עמהם רעה וגם וישק את צאנם כי שפכו המים:

יח ותבאנה אל רעואל אביהן ויאמר מדוע מהרתן בא היום:

תרגום ארץ ישראל ואתאה לות רעואל אבוה דאבוהן ואמר מה דין אוחיתון למיתי יומא דין

מלבי"ם (יח) מדוע מהרתם, ויצחק אמר ליעקב (בראשית כז: כ) מה זה מהרת למצוא, מדוע הוא שאלת הסבה, ומה הוא כמו למה שהוא שאלת התכלית, יצחק לא שאל על הסבה שמבואר שמצא ציד תיכף, רק על התכלית כי היה הצווי שיצא למקום רחוק כדי לטרוח הרבה במצות כבוד כמו שפרשתי שם ורעואל לא שאל על התכלית רק על הסבה מה יום מיומים שלא עכבו הרועים אותם:

יט ותאמרן איש מצרי הצילנו מיד הרעים וגם דלה דלה לנו וישק את הצאן:

תרגום ארץ ישראל ואמרא גבר מצראי שיזבנהו מן ידא דרעיא ולחוד מדול חד דלה לן ואשקי ית ענא

מלבי"ם (יט) ותאמרן - ספרו שבחו מג' טעמים, א] שהוא איש מצרי שאין לומר שכבוד הכהן נגע בלבו כי הוא מאומה אחרת, ב] שהצילנו, ג] שחוש מזה דלה דלה לנו שההצלה בא מצד אהבת משפט, ומה שדלה להם הוא

vriendelijkheid en gerechtigheid. Hierdoor vertelt de Schrift van de grootheid van onze heer, die niet alleen een schild was voor de leden van zijn volk, maar ook recht deed aan de onderdrukten, aan alle mensen in het algemeen.

En hij zei tegen zijn dochters: En waar is hij, waarom hebben jullie die man alleen gelaten, roep hem, zodat hij brood kan eten.

En hij zei tegen de dochters van zijn zoon: En waar is hij, waarom hebben die man alleen gelaten, roep hem, zodat hij brood kan eten.

Waarom hebben die man alleen gelaten, hij herkende in hem dat hij van het zaad van Jaakov was, want het water rees naar hem omhoog. *Zodat hij brood kan eten*, misschien zal hij een van jullie trouwen, zoals er gezegd is: *behalve het brood dat hij at*.

Waar is hij? Dat wil zeggen: wanneer hij met jullie meegekomen was had ik kunnen denken dat hij dit deed vanwege de verwachting van een beloning, of om aardig gevonden te worden door de priester. Maar nu hij niet met jullie meegekomen is is het duidelijk dat hij handelde uit de goedheid van zijn hart en zijn goede trekken. Maar als dat zo is, waarom hebben jullie een man als hij alleen gelaten? *Roept hem zodat hij brood kan eten*.

Waarom hebben die man alleen gelaten, want het is een reiziger en een vriendelijk man, daarom hadden jullie hem net zo vriendelijk moeten behandelen volgens het gastrecht.

En Mosje stemde ermee in bij die man te blijven, en deze gaf Mosje zijn dochter Tsippora tot vrouw.

Maar toen Reoeël begreep dat Mosje voor Farao was gevlucht wierp hij hem in een put. Maar Tsippora, de dochter van zijn zoon, voorzag hem in het geheim van voedsel voor de tijd van tien jaar, en aan het einde van tien jaar haalde ze hem uit de put. En Mosje ging naar het slaapvertrek van Reoeël en dankte en bad tot de Eeuwige, die door hem wonderen en grote daden zou verrichten. En hij verwachtte de staf die geschapen was op vrijdagavond en waarop gegraveerd en duidelijk gemaakt was de grote en schitterende Naam, waarmee hij wonderen zou doen in Egypte en waarmee hij de Rietzee zou splijten en waarme hij water uit de rots zou brengen. En hij was in het midden van de kamer gestoken, en dadelijk strekte hij zijn hand uit en pakte hem. En toen, let op, was Mosje bereid om bij de man te blijven, en die gaf Tsippora, de dochter van de zoon van zijn zoon, aan Mosje.

Hij stemde ermee in, als in zijn Targoem (i.e. Onkelos). En dat lijkt op *stem ermee in en overnacht; waren we maar tevreden geweest; ik heb me aangematigd te spreken*. De midrasj-uitleg ziet er een aanduiding van een eed in: hij zwoer hem dat hij niet uit Midjan zou vertrekken, behalve met zijn toestemming.

Om bij de man te blijven, om zijn kleinvee te hoeden, zoals *blijf bij mij*.

Hij stemde ermee in, ik heb al eerder uitgelegd dat het werkwoord *לא* een gewillige instemming na eerdere weigering aanduidt. Hij stemde er dus niet dadelijk mee in, en toen hij ermee instemde was dat niet omdat hij de priester van Midjan was, maar alleen om bij de man te blijven vanwege zijn verheerlijking en zijn wijsheid; want zijn heidens priesterschap was tegen wil van Mosje.

מצד אהבת חסד וצדקה, ובזה ספר ממעלת אדונינו שמלבד שהיה מגן לבני עמו, עשה משפט לעשוקים לכל בני האדם בכלל:

כ וַיֹּאמֶר אֶל־בְּנֹתָיו וְאַיִן לָמָּה זֶה עֹזְבֶתֶן אֶת־הָאִישׁ קְרָאֵן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם:

תרגום ארץ ישראל ואמר לבנותיה דבריה והאן הוא למא דגן שבקתין ית גברא קרין ליה ויכול לחמא

רש"י לָמָּה זֶה עֹזְבֶתֶן. הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב, שהמים עולים לקראתו: וַיֹּאכַל לֶחֶם. שָׁמָּה יֵשֵׁא אֶחָת מִכֶּם. כְּדִ"א כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל (בראשית לט:ו); שמות רבה א:לב; תנחומא יא):

מלבי"ם (כ) ואין - רוצה לומר שאם היה בא עמכם הייתי יכול לחשוב כי עשה זאת בעבור תקות גמול או למצוא חן בעיני הכהן, אבל אחר שלא בא עמכם מבואר שעשה זה מטוב לבבו ומדותיו הטובות לבד ואם כן מדוע עזבתו איש כמוהו קראן לו ויאכל לחם:

ספורנו למה זה עזבתו מאחר שהוא אורח ואיש חסד, היה לכן לגמול עמו חסד הכנסת אורחים:

כא וַיֹּאֶל מֹשֶׁה לְשֵׁבֶת אֶת־הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת־צִפּוֹרָה בְּתוֹ לְמִשָּׁה:

תרגום ארץ ישראל וכד חכים רעואל דערק משה מן קדם פרעה טלק יתיה לגובא והות צפרה ברתיה דבריה מפרנסא יתיה בסיתרא בזמן עישרתי שנין ולסוף עישרתי שנין אפקיה מן גובא ועל משה בגו גינוניתא דרעואל והוה מודי ומצלי קדם ייי דעבד עימיה ניסין וגבורין ואיסתכי ית חוטרא דאיתבריאית ביני שימשותא וחתיק ומפרש עלה שמא רבא ויקרא דביה עתיד למיעבד ית תימיהא במצרים וביה עתיד למבזע ית ימא דסוף ולהנפקא מוי מן כיפא והוה דעיץ בגו גינוניתא ומן יד אושיט ידיה ונסביה הא בכין צבי משה למיתב עם גברא ויהב ית ציפוריה ברת ברית למשה.

רש"י וַיֹּאֶל. כְּתַרְגֻּמוֹ, וְדוֹמָה לוֹ הוּאֵל נָא וְלִין (שופטים יט:ו). וְלוֹ הוּאֵלְנוּ (יהושע ז:ז). הוּאֵלְתִי לְדַבֵּר (בראשית יח:לא). וּמִדְרָשׁוֹ לְשׁוֹן אֶלָּה, נִשְׁבַּע לוֹ שְׁלֵא יִזוּז מִמִּדְּיָן כִּי אִם בְּרִשׁוֹתוֹ (שמות רבה שם לג; תנחומא יב; נדרים סה א):

ספורנו לשבת את האיש לרעות את צאנו, כמו שבה עמדי (בראשית כט:ט):

מלבי"ם (כא) ויואל - כבר בארתי (הושע ה) שפעל יאל מורה שנתרצה אחר שמאן תחלה בדבר, מבואר שמה לא נתרצה תיכף, וכן אחר שנתרצה לא נתרצה מצד שהוא כהן מדין רק לשבת את האיש מצד מעלתו וחכמתו, כי כהונתו לעבודה זרה היה נגד רצון משה:

En zij bracht een zoon ter wereld die hij de naam Gersjom gaf, want, zo zei hij, ik ben gast in een vreemd land.

כב ותלד בן ויקרא את־שמו גֵרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכַרְיָה:

En zij bracht een mannelijk kind ter wereld, en hij noemde hem Gersjom gaf, want, zei hij, ik ben een bijwoner in een land dat niet het mijne is.

תרגום ארץ ישראל וילדת ביר דכר וקרא שמיא גרשום ארום אמר דייר הויתי בארעא נוכרייא דלא דידי

Ik ben gast maakt duidelijk dat ook al was hij gevestigd in Midjan en was hij daar gehuwd, en ook al was hij gevlucht uit Egypte omdat hij aangegeven was door een man uit Jisrael, met dit alles hij de liefde voor zijn volk niet vergat. En zijn oog en zijn hart waren dagelijks daar op gericht om naar hen terug te keren en hen te redden en Midjan bleef een vreemd land in zijn ogen, en zijn verblijf daar was als vreemdelingschap en rondzwerfen.

מלבי"ם (כב) גר הייתי - יודיע שהגם שנתישב במדין ונשא שם אשה והגם שברח ממצרים מפני מלשינות איש ישראל בכל זאת לא שכח אהבת עמו, והיה עינו ולבו שם כל הימים לשוב אליהם ולהושיעם, ומדין היתה ארץ נכריה בעיניו, ושיבתו שם כגרות וטלטול:

Ik ben gast in een vreemd land, een vreemdeling in een land waar ik niet geboren ben.

ספורנו גר הייתי בארץ נכריה גר בארץ שאינה ארץ מולדת:

In de loop van die vele dagen was de koning van Egypte gestorven. Maar de Jisraëlieten zochten nog vanwege hun dwangarbeid en zij klaagden; en hun gejammer kwam vanuit de dwangarbeid tot God.

כג ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני־ישראל מן־העבדה ויצעקו ותעל שועתם אל־האלהים מן־העבדה:

In de loop van die vele dagen werd de koning van Egypte geslagen, en hij gaf bevel alle eerstgeborenen van de Jisraëlieten te doden, om zich te baden in hun bloed. En de Jisraëlieten zochten vanwege het werk dat zwaar op hen rustte, en zij riepen en hun roep steeg op naar de hoge hemelen van de Eeuwige. En Hij sprak met Zijn Woord hen te zullen redden uit hun werk.

תרגום ארץ ישראל והוה ביומיא סגיאייא האינון ואיתכתש מלכא דמצרים ופקיד לקטלא בוכרייא דבני ישראל בגין למיסחי באדמיהון ואתאנחו בני ישראל מן פולחנא דהוה קשיא עליהון וזעיקו וסליקת קבילתהון לשמי מרומא דיין ואמר במימריה למפרוקינון מן פולחנא

[In de loop van die vele dagen dat Mosje woonde in Midjan, stierf de koning van Egypte, en had Jisrael behoefte aan redding, en Mosje was een herder (etc.), en de redding kwam door zijn hand, en daarom staan deze tekstgedeelten bij elkaar; uit een oude Rasjie]. Toen stierf de koning van Egypte, hij had lepra, en hij wilde babies uit Jisrael slachten en zich baden in hun bloed.

רש"י [ויהי בימים הרבים ההם. שהיה משה גר במדין, וימת מלך מצרים והצרכו ישראל לתשועה. ומשה היה רועה (שמות ג:א) וגומר ובאת תשועה על ידו, ולכך נסמכו פְּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ: בְּרַש"י יֶשׁוּ:] וימת מלך מצרים. נצטרע, והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדםם (תרגום יונתן; שמות רבה שם לד):

In de loop van vele dagen; de Schrift gebruikt 'in die dagen' of 'op die dag' niet dan alleen voor de tegenwoordige tijd waarin de gebeurtenis wordt vermeldt. Maar voor iets natijds zegt de Schrift: het was daarna. Dus was het passend geweest dat de Schrift zou gezegd hebben: en het was na vele dagen dat de koning van Egypte stierf. Daarom zeggen onze rabbijnen: Omdat het dagen van pijn waren noemt de Schrift 'veel,' zodat het dus toch verwijst naar die specifieke tijd. En zo zeggen ze ook over het vers, bovengenoemd, *het gebeurde in die dagen dat Mosje opgroeide*, dat hij opgroeide, niet op de manier van de wereld, om zo te zeggen plotseling, snel. In elk geval, 'in die dagen' van af de dag dat de koning van Egypte stierf, en dat de Jisraëlieten riepen en hun geroep opsteeg tot God, waren slechts weinige dagen. Maar we kunnen ook verklaren dat de Schrift zegt: in die dagen, namelijk dagen van lijden en dwangarbeid, en dat waren zeer vele dagen, want de ballingschap duurde heel lang, toen riepen zij en hun gejammer steeg op. Zo ook: *en na vele dagen, was er het woord van de Eeuwige tot Eljahoe in het derde jaar*. Dat is: er was een langdurige periode waarin dit gebeurde. Maar naar mijn opvatting is de betekenis van dit vers dat het verwijst naar de dagen dat Mosje op de vlucht was voor Farao, want het is werkelijk waar dat hij in zijn jeugd vluchtte. Immers, de Schrift zegt: *Mosje groeide op en ging uit naar zijn broeders*, dat gebeurde dus dadelijk nadat hij opgegroeid was, en zijn gezond verstand had, en men hem verteld had dat hij een Jood was.¹¹ Hij

רמב"ן ויהי בימים הרבים ההם לא יאמר "בימים ההם" ו"ביום ההוא" רק על הזמן העומד אשר יזכיר המאורע בו, אבל לאתר העת יאמר ויהי אחרי כן, והראוי בכאן שיאמר ויהי אחרי ימים רבים וימת מלך מצרים. על כן אמרו רבותינו (שמות רבה א:לד) כי לפי שהיו ימים של צער קורא אותם רבים, וירמוז לזמן ההוה. וכן אמרו (שם א:לב) בפסוק שאמר למעלה ויהי בימים ההם ויגדל משה (פסוק יא), שהיה גדל שלא כדרך העולם, כלומר בזמן אחד במהרה. ומכל מקום בימים ההם מיום שמת מלך מצרים ויצעקו בני ישראל ותעל שועתם אל האלהים, ימים מעטים היו. אבל נפרש כי יאמר בימים ההם, ימי הענוי והעבודה הקשה, שהיו ימים רבים מאד, כי ארץ הגלות מאד, והיה זה שצעקו ותעל שועתם וכן ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית (מלכים א יח:א), שהיו ימים רבים ואירע בהם זה: ולפי דעתך, כי טעם הכתוב הזה ירמוז על הימים שהיה משה בורח מפני פרעה, כי באמת בנעוריו ברח, שהכתוב אמר ויגדל משה ויצא אל אחיו, שהיה זה מיד כאשר גדל ועמד על

11 Vgl. אסתר ו:ד: ויהי באמרם [בְּאֶמְרָם] אֵלָיו יוֹם וַיֹּם וְלֹא שָׁמַע אֲלֵיהֶם וַיִּגְדּוּ לְהִמָּן לְרֵאוֹת הַעֲמֻדוֹ דְּבָרֵי מְרַדְּכֵי כִּי־הִגִּיד לָהֶם אֲשֶׁר־הוּא יְהוּדִי. *toen ze dagelijks tot hem spraken, maar hij niet naar hen luisterde, melden ze het aan Haman om te zien of de woorden van Mordechaj zouden standhouden, want hij had hun verteld dat hij een Jood was.*

verlangde ernaar om de lasten van zijn broeders te zien en hun lijden en hun onderdrukking, en op de dag dat hij uitging sloeg hij de Egyptenaar dood, en op de tweede dag gaven ze hem aan en vluchtte hij. Hij was dus een jongen van twaalf jaar, zoals onze rabbijnen hebben meegeedeeld. Hoe dan ook, hij was nog geen twintig, en toen hij voor Faraó stond was hij tachtig. Als dat zo is dan was hij zestig jaar op de vlucht voor de Faraó. Het meest waarschijnlijk lijkt dat hij aan het einde van die periode naar Midjan kwam en Tsippora huwde. Want toen deze uitspraak tot hem kwam, had hij van haar nog geen andere zoon dan zijn eerstgeborene Gersjom. Echter, de Schrift meldt niets over zijn vlucht dan alleen *en hij zette zich in het land Midjan, en hij zat bij de waterput*, want er gebeurde de andere dagen niets nieuws wat de Schrift noodzakelijkerwijs had moeten vertellen. Zo is het, want een vluchteling uit een koninkrijk blijft niet in een bewoonde stad of daar dichtbij, maar hij vlucht van de ene plek naar de andere, naar een verafgelegen land. Dus hij hield zich verborgen en trok als vreemdeling van het ene volk naar het andere volk en van het ene koninkrijk naar het andere volk. En aan het einde van die zestig jaar kwam hij naar Midjan, en daar bleef hij. En dat is de reden voor *en hij zette zich in het land Midjan*. Het was misschien passend geweest dat de Schrift gezegd had: hij ging naar het land Midjan, echter, de Schrift duidt aan dat hij zich niet vestigde in een stad tot hij ten slotte naar het land Midjan kwam, en zich daar vestigde. Omdat de Schrift zijn vlucht voor Faraó vermeldt, en zijn vestiging in Midjan, en dadelijk zal melden dat hij terugkeerde naar Egypte op bevel van de Heilige, gezegend zij Hij, lijkt het dat al deze vermelde gebeurtenissen dadelijk, kort op elkaar in hetzelfde jaar plaatsvonden. Maar de Schrift geeft ons een aanwijzing over hoe het was, en zegt: *gedurende die vele dagen*, namelijk dat Mosje voor Faraó op de vlucht was, en dat hij daarvan deels in Midjan was, en dat in die dagen, tegen het einde ervan, de koning van Egypte stierf; en toen kwam de openbaring van de Sjechina tot Mosje over deze zaak, en hij keerde terug naar Egypte en verloor hen. Daarom zegt de Schrift niet "het gebeurde na vele dagen" want dan was de betekenis geweest "na de vestiging van Mosje in Midjan." "Die vele dagen" slaat op alles wat er eerder verteld is. *De koning van Egypte stierf en zij zuchtten*, hij had lepra, en hij wilde babies uit Jisraël slachten en zich baden in hun bloed; dat is de uitspraak van Rasji, en het is een midrasj van de wijzen. Naar de eenvoudige verklaring: het is de gewoonte van alle slaven van een duivelse slechte koning dat ze uitzien naar en wachten op de dag van zijn dood. Dus, toen ze merkten dat de koning dood was zuchtten ze ten zeerste toen er iemand koning werd die nog goddelozer kwaad deed dan de eerste. Want, zeiden ze, *onze hoop is vergaan, wij zijn afgesneden*. Ze verkozen de dood boven het leven. Dat is de betekenis van "hun gejammer" want ze brachten de jammerklacht voort van een stervende.

In de loop van die vele jaren, sinds de dag dat Mosje uit Egypte vluchtte in zijn jeugd, totdat Gersjom geboren werd toen hij tegen de tachtig jaar liep. Immers toen Eliëzer werd geboren terwijl hij onderweg was vanwege de missie van God, gezegend zij Hij, was hij tachtig jaar oud. *De koning van Egypte was gestorven*, dezelfde koning die Mosje had achtervolgd en daarom noemde hij daarna zijn zoon Eliëzer, want toen begreep hij dat hij ontsnapt was aan en gered van het zwaard van Faraó. *Zij zuchtten*, ze zuchtten uit frustratie over hun slavenarbeid als de zaak van: *Huil, poort! Roep, stad! En hun gejammer kwam vanuit de dwangarbeid tot God*, niet vanwege hun berouw en hun gebed, maar vanwege de jaloezie naar aanleiding van de wreedheid van de slavendrijvers zoals Hij zei: *Ik heb de onderdrukking gezien*.

Wat is het dat er geschreven staat *in de loop van vele dagen stierf*. Immers, dat overlijden duurde niet vele dagen, en waarom zuchten en schreeuwden ze nu over de dood van de slechte koning en niet eerder, en dubbelop *God hoorde, zag en kende*.

In de loop van die vele dagen was de koning van Egypte gestorven. Naar het idee van onze wijzen, hun aandenken strekke tot zegen, is de verklaring dat hij lepra kreeg, en omdat dat dagen van nood zijn noemt de

dעתו, והגידו לו כי הוא יהודי, ונכסף לראות סבלות אחיו ועמלם ולחצם, וביום ההוא שיצא הכה את המצרי, וביום השני הלשינו עליו וברח הנה היה כבן שתיים עשרה שנה, כאשר הזכירו רבותינו (שמות רבה א:ה), ועל כל פנים לא הגיע לעשרים, ובעמדו לפני פרעה היה בן שמונים, אם כן עמד כמו ששים שנה בורח מלפני פרעה: והקרוב כי בסוף הזמן בא למדין ונשא צפורה, כי כשהיה לו הדבור הזה עדיין לא הוליד ממנה רק בנו הבכור גרשום, אבל לא הזכיר הכתוב בבריחתו (לעיל פסוק טו) רק **וישב בארץ מדין וישב על הבאר**, כי לא נתחדש בימים האחרים ענין שיצטרך הכתוב לספרו וכן הדבר, כי הבורח מן המלכות לא יתעכב בעיר מושב וקרוב לו, אבל יברח ממקום למקום אל ארץ מרחקים: והנה עמד ימים רבים מתחבא ומתנכר מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר, ובסוף הזמן בא למדין ונתעכב שם וזה טעם **וישב בארץ מדין**, כי ראוי היה שיאמר "וילך אל ארץ מדין", אבל רמז שלא ישב בעיר עד בסוף שבא אל ארץ מדין ושם ישב: ומפני שהזכיר הכתוב בריחתו מפני פרעה ושבתו במדין, ובא להזכיר מיד שהושב למצרים במצותו של הקב"ה, והיה נראה שהיו כל המעשים האלה הנזכרים נעשים מיד, ותכופים זה לזה בשנה אחת, בא הכתוב להזכיר לנו הענין כאשר היה, ואמר **ויהי בימים הרבים ההם**, שהיה משה בורח מפני פרעה ועומד במדין מהם, ומת בימים ההם בסופם מלך מצרים, והיה למשה גלוי השכינה בענין זה, ושב למצרים וגאלם, ועל כן לא אמר "ויהי אחרי ימים רבים", כי היה משמעו משבת משה במדין, ולא היו הימים הרבים ההם רק לכל המסופר למעלה: **וימת מלך מצרים ויאנחו וצטרע והיה שוחט תינוקות מישראל ורוחץ בדמם**, לשון רש"י. והוא מדרש חכמים (בשמות רבה א:מא). ועל דרך הפשט, מנהג כל הנעבדים למלך בליעל רשע שיהיו מצפים ומחכים ליום מותו. וכאשר ראו שמת המלך האנחו מאד (איוב לד:ל) **ממלך אדם חנף מרשיע מן הראשון**, כי אמרו **אבדה תקותנו נגזרנו לנו**, ויבחרו מות מחיים. וזה טעם "נאקתם" כי נאקו נאקת חלל¹²:

ספורנו בימים הרבים ההם מיום שברח משה ממצרים בילדותו עד שנולד גרשם שהיה משה אז קרוב לבן שמונים שנה, שהרי אליעזר נולד בדרך בלכתו בשליחות האל יתברך למצרים, ואז היה בן שמונים שנה: **וימת מלך מצרים** אותו המלך שהיה רודף את משה, ולכן קרא שם בנו אחר כך אליעזר, כי אז ידע היותו נמלט ונצול מחרב פרעה: **ויזעקו זעקו מכאב לב על עבודתם**, כענין הילילי שער, **זעקי עיר: ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה**. לא בשביל תשובתם ותפלתם, אבל כמקנא על אכזריות המעבידים, כאמרו **וגם ראיתי את הלחץ** (ג:ט):

מלבי"ם שאלות כג-כה: מה שכתוב **בימים רבים וימת**, והמיתה אינה נמשכת ימים רבים, ולמה נאנחו וזעקו עתה במות המלך הרשע ולא קודם. והכפל **וישמע וירא וידע אלהים**:

מלבי"ם (כג) **ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים** - לדעת חז"ל פרושו שנצטרע, ומפני שהם ימים של צער קורא אותן ימים רבים, וכן פרשו מה שכתוב (ישעיהו ו:

12 Vgl. יחזקאל ל:כז, פְּרָעָה, וְנָאָק נְאֻקוֹת הָקָל. ... Faraó, en zuchtte met de zuchten van een stervende.

Schrift ze vele dagen. En zo verklaart men wat geschreven staat: *in het jaar van de dood van koning Oezijahoe* ook als dat hij lepra kreeg. Bij eerste overdenking meende ik dat hun woorden gebaseerd waren de algemene regel dat overal waar gesproken wordt van de dood van een koning, zijn naam genoemd wordt zonder het epitheton 'koning:'. *Sjelomo sliep bij zijn vaderen, en Rechovam sliep, en Avija sliep*, en zo overal. En zo dus waar het epitheton vermeld wordt, koning van Egypte, koning Oezija leggen ze uit dat ze nog in leven waren, maar aangetast door lepra (in ik heb dit ook zo gehoord uit de naam van de Gr^a13). Maar ik heb er opnieuw naar gekeken en dit klopt overal waar ook staat 'en hij sliep bij zijn vaderen,' omdat dan het koningschap echt afgelopen was, dan wordt dus niet meer het epitheton 'koning' gebruikt. Maar tussen de plaatsen waar geschreven staat 'hij stierf' vinden we twee plaatsen die afwijken van de regel: *de koning van de Ammonieten stierf, hij sloeg de koning van Jisrael en de koning stierf*. En kijk, overal waar geschreven staat 'in die dagen' geeft dit soms iets aan dat gebeurde gedurende al die tijd, zoals *in die dagen was er geen koning in Jisrael*. En soms verwijst het naar iets dat gebeurde op één enkel moment, op één dag van de dagen, zoals *in die tijd, toen Mosje opgegroeid was ging hij eens naar zijn broeders*. Maar de aanduiding 'in vele dagen' slaat op iets dat plaatsvond gedurende langere tijd, en het kan dus niet met recht gebruikt worden voor de dood van de koning. Daarom moet je wel kiezen voor de uitleg dat hij lepra gekregen had, en de lepra nam vele dagen in beslag, want door de ernst van de pijn waren ze vele. Zoals in de tekst *als een vrouw een ernstige bloeding heeft van vele dagen*, waarbij drie dagen als veel gelden bij een bloeding. En tien dagen rekent men veel te zijn wanneer ze iedere dag 300 kinderen uit Jisrael slachten. Maar bij de opvatting van de verklaarders dat hij werkelijk stierf, wat bedoelt de Schrift dan met *in die dagen*: een terugkeer naar het eerdere verhaal dat begint met de harde slavernij vanaf dat Mirjam geboren werd, en dat ophoudt wanneer Mosje geboren wordt en in de Nijl wordt gelegd, want dan wordt het besluit over het wegwerpen van de kinderen teruggedreven en de slavernij wordt weer naar eerdere condities veranderd. In die vele dagen, vanaf de geboorte van Mosje tot er tachtig jaar voorbij waren, gebeurde er niets nieuws, ten goede noch ten kwade, op één zaak na namelijk dat de koning van Egypte die over hen belastingambtenaren had aangesteld om hen te onderdrukken, stierf. Al die jaren hoopten ze dat wanneer deze tyrannieke koning zou sterven, het juk van de slavenarbeid minder zou worden op hen. Maar nu was de koning gestorven en bleven zij in slavernij zoals ze waren, en ze begonnen de onderdrukking te voelen en te roepen tot de Eeuwige. Het is duidelijk uit de oude kronieken dat iedere koning die aan het bewind kwam in Egypte voor zichzelf hoge en verheven gebouwen bouwde en grafconstructies en pyramiden, hoog en groots. En bij zijn dood werd dit werk gestopt, maar de nieuwe koning die aan het bewind was gekomen, begon met nieuwe werken om paleizen te bouwen en monumenten om zijn koningschap glans te verlenen, en een begraafplaats. Daarom voelden ze hun nood en zuchtten ze vanwege de nieuwe slavernij. Nu was het de gewoonte in Egypte dat alle hoogwaardigheidsbekleders van de koning en zijn dienaren en zijn volk gedurende vele dagen bezig waren met treuren, gehuil en bittere klacht, zoals er geschreven staat *de Egyptenaren treurden om hem zeventig dagen*. Daarom deden deze mishandelde en ongelukkige slaven, die tot nu toe niet hadden kunnen schreeuwen en huilen vanwege hun ellende omdat de slavendrijvers hen straffen vanwege hun geschreeuw, mee met de Egyptenaren met schreeuwen en huilen over de dood van de koning, maar zij deden het vanwege de bitterheid van hun hart en ze riepen tot de Eeuwige vanuit de slavernij. En dus zegt de Schrift *de Jisraëlieten zuchtten vanwege hun dwangarbeid*. En de zucht is uit het diepst van het hart en de roep is met de stem. De Egyptenaren dachten dat ze zuchtten en riepen vanwege de dood van hun koning maar ze deden het vanwege de slavernij. Hierdoor werden ze opgewekt tot de noodkreet, immers 'noodkreet (שועה)' sluit in zich 'een kreet om hulp (שועה)', dus zij riepen tot de Eeuwige dat Hij hen zou redden. *En hun gejammer steeg op tot God*. Ook al kwam dit voort uit de slavernij en daarom, want ze hadden zich nog niet helemaal bekeerd, was het nog in dit alles.

א) בשנת מות המלך עוזיהו שנצטרע, ובהשקפה ראשונה חשבתי שדבריהם בנוים על הכלל שבכל מקום שמדבר ממות מלך מזכיר שמו בלא תואר מלך (מלכים א יא:מג) **וישכב שלמה עם אבותיו** (מלכים א יד:לא) **וישכב רחבעם** (דברי הימים ב לג:כג) **וישכב אביה** וכן כולם, ועל כן במה שהזכיר תואר, מלך מצרים, מלך עוזיהו, דרשו שהיו בחיים רק שנצטרע (ושוב שמעתי כן בשם הגר"א), אולם שבת וראיתי שהגם שכלל זה הוא בדוק בכל מקום שכתוב **וישכב עם אבותיו** שאז כבר חדלה המלוכה ולא יזכיר בו עוד תואר מלך, אבל במקום שכתוב **וימת** מצאנו שני מקומות יוצאים מן הכלל, **וימת מלך בני עמון** (שמואל ב י') **ויכה את מלך ישראל וימת המלך** (מלכים א כ"ב). והנה כל מקום שכתוב בימים ההם, יציין לפעמים דבר שנעשה כל משך זמן ההוא, כמו **בימים ההם אין מלך בישראל** (שופטים יח:א), ולפעמים יציין דבר שנעשה בנקודה מיוחדת ביום מן הימים כמו **ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו**, אבל הציון בימים הרבים שמורה דבר שנעשה במשך זמן רב לא יצדק על מיתת המלך, ועל כרחך פירושו שנצטרע והצרת נמשך ימים רבים, שלפי ערך הצעה. היו רבים, כמו (ויקרא טו:כה) **ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים** ששלשה ימים הם רבים בערך זוב הדם, ועשרה ימים יחשבו לרבים לערך מה ששחטו ג' מאות ילדי ישראל בכל יום. אולם לדעת המפרשים שמת ממש מה שכתוב **ויהי בימים הרבים** חוזר לספור הקודם שהחל קושי השעבוד משנולדה מרים, ואחר שנולד משה והושם ביאור בטלה הגזרה של השלכת הילדים והשעבוד נשאר כמו שהיה, ובימים הרבים ההם מיום לדת משה עד היום שהיו שמונים שנה לא נעשה שום התחדשות לא לטוב ולא לרע, רק דבר אחד רשום שמת מלך מצרים אשר שם עליהם שרי מסים למען ענותם, וכל הימים היו מקוים כי כשימות מלך הזה הצורך אותם יוקל מעליהם עול השעבוד ועתה שמת המלך ונשארו בשעבודם כשהיו התחילו להרגיש בצרתם ולצעוק אל ה', וידוע בדברי הימים הקדמונים שכל מלך שעמד במצרים היה בונה לעצמו בנינים רמים ונשאים, ובתי קברות ועמודים (פירחמידען) גבוהים ורמים, ובמותו נשבתה העבודה הזאת, רק שהמלך החדש אשר עמד התחיל בעבודות חדשות לבנות טירות ועמודים לפאר מלכותו ומקום קבורתו, ולכן הרגישו בצרתם ויאנחו מן העבודה החדשה, והיה המנהג במצרים שכל שרי המלך ועבדיו ועמו היו עוסקים ימים רבים בבכי וצעקה ומספד מר כמו שכתוב (ברשיית נכ:ג) **ויבכו אותו מצרים שבעים יום**, ועל כן העבדים האלה המעונים ומרודים שעד עתה לא היו יכולים לצעוק ולבכות על ענים כי הנוגשים היו מענישים אותם על צעקתם, עתה שהשתתפו עם המצריים לצעוק ולבכות על מות המלך והם במר לבבם בכו וצעקו לה' מן העבודה, ועל זה אמר **ויאנחו בני ישראל מן העבודה** והאנחה היא מעומק הלב והזעקה הוא בקול, שחשבו מצרים שהם נאנחים וזועקים על מות מלכם והם עשו זה מן העבודה, ומזה התעוררו אל השועה שגדר שם שועה שצועק לישועה ששועו אל ה' שיושיעם, **ותעל שעותם אל האלהים** הגם שהיה מן העבודה ומסתבה כי עדן לא שבו בתשובה שלמה, בכל זאת:

En God hoorde hun gejammer, en God dacht aan Zijn verbond met Avraham, Jitschak en Jaäkov.

En hun roep werd gehoord voor de Eeuwige en het verbond werd in herinnering gebracht voor de Eeuwige dat Hij had gesloten met Avraham, Jitschak en Jaäkov.

Hun gejammer, hun geschreeuw, en zo: vanuit de stad schreeuwen zij. *Zijn verbond met Avraham*, met Avraham

En God hoorde hun gejammer, het gebed van weinigen van hen uit de rechtvaardigen van de generatie, die toen baden, zoals er gezegd is: *wij riepen tot de Eeuwige en Hij hoorde onze stem. En God dacht aan Zijn verbond*, waarover Hij zei: *Ik zal mijn verbond vaststellen tussen Mij en u, en uw zaad na u, om tot God te zijn voor u en voor uw zaad na u.* En zo doet Hij in alles waarover wij tot Hem roepen, zoals het later ook is getuigd, wanneer Hij zegt: *En ook luister Ik naar het klagen van de Jisraelieten (etc.) en denk Ik aan Mijn verbond.*

En God hoorde hun gejammer, de termen נאק en נאק geven het gejammer van een stervende aan, *in het gehele land jammert de stervende*, en in *hij zal jammeren het gejammer van een stervende*. En dit klopt precies met de uitleg van onze wijzen, hun gedachtenis strekke tot zegen, dat zij de kinderen van Jisrael slachtten en dat *de ziel van de stervenden het uitschreeuwde*; dus voor de uitleggers die menen dat Farao werkelijk stierf slaat hun gejammer op het gejammer van de ellendige en de stervende. Want ze deden van hen stervend neervallen en velen werden verpletterd in de bouw. En toen dacht de Eeuwige aan Zijn verbond ook al was het zo dat Hij het besluit over hen dat ze ellendig zouden worden, had genomen; Hij had niet besloten tot vernietiging over hen door hen te breken en te doen ondergaan, want het verbond hield stand door hen in leven te houden, en hen te maken tot een volk voor Hem.

En God zag de Jisraelieten aan, en God kende hen.

En de Eeuwige bezag de nood van de dwangarbeid van de Jisraelieten; en het berouw werd Hem duidelijk dat zij in het geheim toonden, zodat niemand ervan wist bij zijn collega.

En God kende hen, Zijn hart ging naar hen uit, en niet verborg Hij Zijn ogen voor hen.

En God zag de Jisraelieten aan, rabbi Avraham [ibn Ezra] verklaart dat Hij het geweld, dat de Egyptenaren tegen hen gebruikten in het openbaar, zag, *en God wist* wat hun aangedaan werd in het geheim. Maar Rasji verklaart *en God wist*: Zijn hart ging naar hen uit, en niet verborg Hij Zijn ogen voor hen. Dit is sterk uitgaande van de eenvoudige verklaring, want eerder had Hij Zijn gezicht voor hen verborgen en waren zij een gemakkelijke prooi. Maar nu hoorde God hun klacht en zag Hij hen, zogezegd dat Hij niet nog langer Zijn gezicht voor hen verborg, en Hij kende hun pijn en alles wat hen aangedaan werd en alles wat ze nodig hadden, zoals *en nu kent U Uw dienaar*. De Schrift meldt uitgebreid de vele argumenten voor hun verlossing. *En God hoorde hun gejammer; en God dacht aan Zijn verbond, en God zag, en God kende, want Ik ben bekend met hun lijden*, ook al was de tijd die over hen besloten was afgelopen, toch waren ze nog niet geschikt om verlost te worden, zoals het door Jechezkel wordt uitgelegd: maar vanwege hun geroep nam Hij in Zijn genade hun gebed aan. En naar de wijze van de waarheid¹⁴ is er op deze schriftplaats een

כד וישמע אלהים את־נאקתם ויזכר אלהים את־בריתו את־אברהם את־יצחק ואת־יעקב:

תרגום ארץ ישראל ושמיע קדם ייי קבילתהון ודכיר קדם ייי ית קיימיה דקיים עם אברהם ועם יצחק ועם יעקב

רש"י נאקתם. צעקתם, וכן מעיר מתים ינאקו (איוב כד: יב): את בריתו את אברהם. עם אברהם:

ספורנו וישמע אלהים את נאקתם ותפלת קצתם שהתפללו אז מצדיקי הדור, כאמרו ונצעק אל ה', וישמע קולנו (במדבר כ:טז): ויזכור אלהים את בריתו שאמר והקימותי את בריתי ביני ובינך, ובין זרעך אחריו, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו (בראשית יז:ז) וזה יעשה בכל קראנו אליו כמו שהעיד אחר כך באמרו וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וכו' ואזכור את בריתי (ו:ה):

מלבי"ם (כד) וישמע אלהים את־נאקתם, נאק ואנק בא על אנקת חלל, ובכל ארצה יאנק חלל (ירמיהו נא:גב), ונאק נאקת חלל (יחזקאל ל:כד) וזה נכון מאד לפירוש חז"ל ששחטו ילדי ישראל ונפש חללים תשוע (איוב כד: יב), ולמפרשים שמת ממש בא נאקתם על אנקת עני וגוע,¹⁴ כי הפילו¹⁵ מהם חללים ורבים נתמעכו בבנין, ואז זכר ה' את בריתו שהגם שגור עליהם ענוי לא גזר עליהם כליון להומם ולאבדם, כי הברית קים להחיותם ולהקימם להיות גוי לפניו:

כה וירא אלהים את־בני ישראל וידע אלהים:

תרגום ארץ ישראל גלי קדם ייי צער שעבודהון דבני ישראל וגלי קדמוי ית תיובתא דעבדו בטימרא דלא ידעו אינש בחבריה

רש"י וידע אלהים. נתן עליהם לב ולא העלים עיניו [מהם]:

רמב"ן וירא אלהים את בני ישראל פירש רבי אברהם כי ראה החמס שהיו מצרים עושים להם בגלוי, וידע אלהים העשוי להם בסתר ורש"י פירש וידע אלהים, נתן עליהם לב ולא העלים עינו מהם, ונכון הוא על דרך הפשט, כי בתחילה היה מסתיר פניו מהם והיה לאכול¹⁶ ועתה שמע אלהים נאקתם וראה אותם, לומר שלא הסתיר פניו עוד מהם וידע את מכאובם וכל הנעשה להם ואת כל הצריך להם, וכמוהו ועתה את עבדך ידעת (דברי הימים א יז:יח). והאריך הכתוב להזכיר טענות רבות בגאולתם, וישמע אלהים את נאקתם, ויזכור אלהים את בריתו, וירא אלהים, וידע אלהים, כי ידעתי את מכאוביו (להלן ג:ז), כי אף על פי שנשלם הזמן שנגזר עליהם לא היו ראויים להגאל, כמו שמפורש על ידי יחזקאל¹⁷, אלא מפני הצעקה קבל תפלתם ברחמיו: ועל דרך האמת יש בכתוב הזה סוד גדול מסתרי

¹⁴ Vgl. .... עני אָני וְגוֹעַ מְעַר (תהלים פ:טז) ו:טז.

¹⁵ Vgl. .... כִּי־רַבִּים חַלְלִים הִפִּילָה (משלי ז:כו) ו:טז.

¹⁶ Vgl. ... וְעוֹבְדֵי יְהוָה יִפְּנוּ מִהֶם וְהָיָה לְאֹכֶל ... דברים לא:יז, Ik zal hen aan hun lot overlaten en Mijn gelaat voor hen verbergen, zodat ze er zijn om te verslinden.

¹⁷ Vgl. יחזקאל כ.

groot geheim uit de geheimen van de Tora, namelijk: hun zaak steeg op tot de verlichting van zijn gezicht en hij deed hen naderen tot de kennis (דעת),¹⁹ zoals in het vers: *maak het bekend in het midden van de jaren, denk in boosheid aan barmhartigheid*. En daarom spreekt de Schrift zo uitvoerig hierover, nadat hij reeds gezegd heeft *God hoorde, God herinnerde zich*. En dit vers wordt uitgelegd in de midrasj van rabbi Nechoenja ben Hakana,²⁰ en je kunt het van daaruit begrijpen.

En God zag de Jisraelieten aan, Hij lette op hen en Hij verborg Zijn gelaat niet langer voor hen, zoals in: *Ik heb Mijn volk gezien want hun geroep kwam tot Mij*, zoals Hij later betuigde met de woorden: *Ik heb zeker de ellende van Mijn volk dat in Egypte is gezien. En God kende hen*, Hij wist van de pijnigingen van hun hart, en dat hun gebed en geroep diep uit hun hart kwamen, zoals ons daarna verteld wordt wanneer er staat: *want Ik ken hun pijnen*, juist het tegengestelde van: *ze verleiden Hem met hun mond, ...maar hun hart is niet met Hem*.

Hij zag, omdat Hij hun gezucht had gehoord daarom zag Hij hen aan om hun belang te beschermen, op dezelfde manier als dat er geschreven staat *Neig, mijn God, Uw oor en luister, open Uw ogen en zie onze verwoestingen*. Het zien heeft betrekking op uiterlijke verschijningsvormen die door het oog gezien worden, terwijl het weten betrekking heeft op de innerlijke pijnen van de ziel, zoals er geschreven staat: *omdat U mijn ellende hebt gezien U weet van de benauwdheden van mijn ziel*.

התורה, לומר כי עלה ענינם למאור פניו וקרב אותם אל הדעת, כענין בקרב שנים תודיע ברגז רחם תזכור (חבקוק ג:ב) ולכן יאריך הכתוב בזה אחרי שאמר כבר וישמע אלהים, ויזכר אלהים, ונתפרש הפסוק הזה במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות עו), תבינהו משם:

ספורנו וירא אלהים את בני ישראל השגיח עליהם ולא הסתיר עוד פניו מהם, כענין כי ראיתי את עמי, כי באה צעקתו אלי כמו שהעיד אחר כך באמרו ראה ראיתי את עמי עמי אשר במצרים: וידע אלהים ידע נגעי לבבם ושהיתה תפלתם וצעקתם בכל לב, כמו שספר אחר כך באמרו כי ידעתי את מכאוביו (ז:ג) על הפך ויפתוהו בפייהם ולבם לא נכון עמו (תהלים עח:לו-לז):

מלבי"ם (כה) וירא - שעל ידי ששמע נאקתם על ידי בן ראה אותם להשגיח על עניניהם כענין מה שכתוב (דניאל ט:יח) הטה אלהי אונך ושמע פקחה פקח עיניך וראה שממתינו, והראיה תפול על רושמים החיצונים שהם נראים לעין, והידיעה תפול על מכאובי הנפש הפנימים, כמו שכתוב (תהלים לא:ח) אשר ראית את עניי, ידעת בצרות נפשי:

18 De kabbalistische verklaring.

19 Het stralende gezicht van Mosje komt vaker aan de orde in de kabbala, en een van de sfirot heet דעת.

20 Het hier bedoelde werk, מדרש רבי נחוניא בן הקנה, vooral bekend staande onder de naam ספר הבהיר, Het boek van de stralende glans, is een van de basiswerken van de Joodse mystiek; het wordt toegeschreven aan rabbi Nechoenja ben Hakana een tijdgenoot van Jochanan ben Zakkai, beiden leefden in de eerste eeuw.

מדרש שמות רבה, א' יט-ל²¹

En een man uit het huis van Levi ging en nam de dochter van Levi (tot vrouw).

Een man uit het huis van Levi ging, waar ging hij heen? Rabbi Jehoeda ben rabbi Zevina zegt dat hij de raad van zijn dochter opvolgde. Er is geleerd dat Amram een belangrijk man was in zijn tijd, *en hij nam de dochter van Levi tot vrouw*. Er staat niet *והחזיר* maar *ויקח*. Rabbi Jehoeda ben rabbi Zevina zegt: Hij behandelde haar naar de gang van zaken bij een huwelijk: hij deed haar zitten op een draagstoel en Mirjam en Aharon dansten voor hen uit, en de dienstengelen zeiden: *De moeder van zonen verheugt zich. De dochter van Levi*, ze was al 130 jaar oud, toch nog dochter genoemd? Rabbi Chama bar Chanina zei: Jocheved was het, zij werd zwanger onderweg en ze baarde tussen de muren (d.w.z. in een vaste woning, dus na aankomst in Egypte), want er staat: *zij had haar in Egypte aan Levi geschonken*. De geboorte vond plaats in Egypte maar niet haar conceptie. Toch wordt ze dochter genoemd? Rabbi Jehoeda ben rabbi Zevina zegt dat bij haar de tekenen van de jeugd zich weer herstelden.

De vrouw werd zwanger en bracht een zoon ter wereld. En zij zag dat hij goed was, en zij hield hem drie maanden lang verborgen.

De vrouw werd zwanger en bracht een zoon ter wereld, rabbi Jehoeda zei: men kan haar verlossing vergelijken met haar zwangerschap, haar zwangerschap was zonder pijn, en ook haar bevalling was zonder pijn, daaruit volgt dat het besluit over Chawwa niet geldt voor rechtvaardige vrouwen. *En zij zag dat hij goed (Tov) was*, er wordt geleerd: rabbi Meier zegt dat zijn naam Tov was. Rabbi Jasija zegt: zijn naam was Tovijja. Rabi Jehoeda zegt: Hij was geschikt voor profetie. Anderen zeggen dat hij besneden geboren werd. Onze rabbijnen zeggen: op het moment dat Mosje geboren werd het hele huis gevuld met licht, want hier staat geschreven *en zij zag dat hij goed was*, en elders staat geschreven: *God zag dat het licht goed was*.²² *En zij hield hem drie maanden lang verborgen*, want de Egyptenaren telden alleen maar vanaf het moment dat hij haar terugnam en toen was ze al drie maanden zwanger van hem.

Maar toen zij hem niet langer kon verbergen, nam zij een kistje van riet, streek het dicht met klei en pek en legde het kind erin. Toen zette zij het tussen het riet aan de oever van de Nijl.

Zij kon hem niet langer kon verbergen, waarom? Omdat de Egyptenaren rondgingen van huis tot huis, waar ze dachten dat daar een kind geboren kon zijn. Ze namen daar een kleine Egyptische zuigeling mee naar toe die ze aan het huilen maakten, zodat wanneer de Jisraelietische zuigeling dat geluid hoorde hij met hem mee zou huilen. Daarom staat er geschreven: *Pak voor ons de vosjes, de jonge vosjes etc.*

א וילך איש מבית לוי ויקח את־בת־לוי:

יט: וילך איש מבית לוי, להיכן הלך, אמר רבי יהודה בן רבי זבינא שהלך בעצת בתו. תניא, עמרם גדול הדור היה וכו'. ויקח את בת לוי, והחזיר לא נאמר אלא ויקח, אמר רבי יהודה בן רבי זבינא שעשה לה מעשה לקוחים, הושיבה באפריון ומרים ואהרן מרקדין לפניהם, ומלאכי השרת אומרים (תהלים קיג:ט): **אם הבנים שמחה. את בת לוי, אפשר בת מאה ושלושים שנה היתה וקרי לה בת, והא אמר רבי חמא בר חנינא יוכבד היתה, והיא היתה הורתה בדרך ולדתה בין החומות, שנאמר (במדבר כו:נט): אשר ילדה אתה ללוי במצרים, לדתה במצרים ולא הורתה, וקרי לה בת, אמר רבי יהודה בן רבי זבינא שנולדו בה סימני נערוות.**

ב ותהר האשה ותלד בן ותרא אתו כ־טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים:

כ ותהר האשה ותלד בן, אמר רבי יהודה, מקיש לדתה להורתה, מה הורתה שלא בצער, אף לדתה שלא בצער, מכאן לנשים צדקניות שלא היו בפתקה של חוה. **ותרא אתו כי טוב הוא, תני רבי מאיר** אומר טוב שמו. רבי יאשיהו אומר טוביה שמו. רבי יהודה אומר הגון לנביאות. אחרים אומרים שנולד כשהוא מהול. ורבנן אמרי בשעה שנולד משה נתמלא כל הבית כלו אורה, כתיב הכא: **ותרא אתו כי טוב הוא, וכתיב התם (בראשית א:ד): וירא אלהים את האור כי טוב.** **ותצפנהו שלשה ירחים**, שלא מנו המצרים אלא משעה שהחזירה, והוה מעברא ביה תלתא ירחי מתחלתו.

ג ולא יכלה עוד הצפינו ותקחלו תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את־הילד ותשם בסוף על־שפת היאר:

ולא יכלה עוד הצפינו, למה, לפי שהמצרים היו הולכין בכל בית ובית שהיו חושבין בו שנולד שם תינוק, ומולכין לשם תינוק מצרי קטן והיו מבפין אותו, כדי שישמע תינוק ישראל קולו ויבכה עמו, והינו דכתיב (שיר השירים ב:טו): **אחזו לנו שועלים שעלים קטנים וגו'.**

21 Voor het betere overzicht is hier, als bij de eerdere commentaren, de Tora-tekst toegevoegd; men realiseert zich dat de Torah-tekst geen deel uitmaakt van de tekst van de Midrasj Rabba, terwijl het gezamenlijk afdrucken van tekst en de voorgaande commentaren wel gebruikelijk is.

22 Met afwijkende namen voor de tradenten dezelfde tekst ook in **בבלי סוטה דף י"ב,א:** ותרא אותו כי טוב הוא תניא רבי מאיר אומר טוב שמו רבי יהודה אומר טוביה שמו רבי נחמיה אומר הגון לנביאות אחרים אומרים נולד כשהוא מהול וחכמים אומרים בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור כתיב הכא ותרא אותו כי טוב הוא וכתיב התם וירא אלהים את האור כי טוב.

Zij nam voor hem een kistje van riet, waarom van riet? rabbi Elazar zei: hun geld is de rechtvaardigen liever dan hun eigen persoon. En waarom is dat zo? Omdat ze hun handen niet willen uitsteken naar diefstal. Rabbi Sjemoel ben Nachman zei: omdat zacht materiaal bestand is tegen hard en zacht. Ze streek het dicht met klei en pek, geleerd werd: klei van binnen en pek van buiten, zodat deze rechtvaardige geen kwalijke geur (rook). Ze legde het kind erin; toen zette zij het tussen het riet aan de oever van de Nijl, rabbi Elazar zei: dat is de Rietzee, want de Rietzee nadert tot aan de Niloes. Rabbi Sjemoel ben Nachman zei: riet, zoals er geschreven staat: riet en biezen verwelken. Waarom wierpen ze hem in de Nijl? Omdat de astrologen zouden denken dat hij al in het water gegooid was, en dat ze niet nog naar hem zouden zoeken.

כא ותקח לו תבת גמא, ולמה של גמא, אמר רבי אלעזר, שהביב עליהם לצדיקים ממונן יותר מגופן, וכל כך למה שאין פושטין ידיהן בגזל. רבי שמואל בר נחמן אמר דבר רך שהוא יכול לעמד לפני רך ולפני קשה. ותחמרה בחמר ובזפת, תנא חמר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע. ותשם בה את הגלד וגו', רבי אלעזר אמר ים סוף, שים סוף מגיע עד נילוס. רבי שמואל בר נחמן אמר אגס, כמה דתימא (ישעיה יט:): קנה וסוף קמלו. ולמה השליכה אותו ביאור, כדי שיהיו חושבין האסטרוולוגין שכבר השלך למים ולא יחפשו אחריו.

En zijn zuster stelde zich van verre op om te weten te komen wat er met hem zou gebeuren.

ד ותתצב אחתו מרחק לדעה מה יעשה לו:

En zijn zuster stelde zich van verre op, waarom ging Mirjam op een afstand staan? Rabbi Amram zei uit naam van Rav: omdat Mirjam geprofeteerd had en gezegd had: mijn moeder zal een zoon ter wereld brengen die Jisrael zal redden en toen Mosje geboren werd vulde het huis zich met licht, en haar vader stond op, kuste haar op het hoofd en zei haar, mijn dochter je profetie is in vervulling gegaan; dit is de betekenis van wat er geschreven staat: En Mirjam, de profetes, de zuster van Aharon nam de tamboerijn, de zuster van Aharon, niet de zuster van Mosje, want ze sprak deze profetie toen ze alleen nog de zuster van Aharon was, omdat Mosje nog niet geboren was. En toen ze hem in de Nijl gooiden stond haar moeder op en sloeg haar op haar hoofd, terwijl ze haar zei: mijn dochter hoe staat het met je profetie? Daarom staat er geschreven: en zijn zuster stelde zich van verre op, om te weten te komen wat het resultaat van haar profetie zou zijn. en onze rabbijnen zeggen: dit hele vers gaat over de geest van de heiligheid, zoals er gezegd wordt: en zij stond, verwijzend naar de Eeuwige kwam en stond. Zijn zuster, verwijzend naar zeg tegen de wijsheid: je bent mijn zuster. Van verre verwijzend naar van verre verscheen de Eeuwige aan mij. Om te weten te komen wat er met hem zou gebeuren verwijzend naar want een God van kennis is de Eeuwige.

כב ותתצב אחתו מרחק, למה עמדה מרים מרחוק, אמר רבי עמרם בשם רב לפי שהיתה מרים מתנבאת ואומרת עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל, בין שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, עמד אביה ונשקה על ראשה, אמר לה בתי נתקמה נבואתך, היינו דכתיב (שמות טו: כ): ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התף, אחות אהרן ולא אחות משה, אלא שאמרה נבואה זו כשהיא אחות אהרן ועדין לא נולד משה, וכיון שהטילוהו ליאור, עמדה אמה וטפחה לה על ראשה, אמרה לה בתי והיכן נבואתך, והינו דכתיב: ותתצב אחתו מרחק וגו'. לדעת מה יהא בסוף נביאותה. ורבנן אמרין כל הפסוק הזה על שם רוח הקדש נאמר, ותתצב, על שם (שמואל א ג:): ויבא ה' ויתיצב. אחותו, על שם (משלי ז:): אמר לחכמה אחתי את. מרחק, על שם (ירמיה לא:ב): מרחוק ה' נראה לי. לדעת מה יעשה לו, על שם (שמואל א ב:ג): כי אל דעות ה' [וכל הענין].

En de dochter van Farao daalde af om zich te wassen in de Nijl; en haar dienaressen gingen aan de oever van de Nijl. Zij zag de kist tussen het riet, en ze stuurde haar slavin, zodat die het zou pakken.

ה ותרד בתפרעה לרחץ על-היאר ונערתיה הלכת על-ידי היאר ותרא את-התבה בתוך הסוף ותשלח את-אמתה ותקחה:

Om zich te wassen in de Nijl, om de afgoden van het huis van haar vader af te wassen. En haar dienaressen liepen, rabbi Jochanan zei: het gaat hier niet om het 'gaan' aar het is een uitdrukking an de 'dood.' Immers zo is er gezegd: zie, ik ga sterven. Zij zeiden tot haar: Onze vrouwe, het is een algemeen gebruik dat wanneer een koning een bevel geeft en niemand zich eraan houdt, dat zijn kinderen en zijn hof zich erwel aan houden, maar u overtreedt het bevel van uw vader. Direkt kwam Gavriël en hij sloeg hen tegen de grond. En ze stuurde haar slavin, zodat die het zou pakken. Rabbi Jehoeda en rabbi Nechemja nu, de één zegt dat אמתה 'haar hand' betekent en de ander zet 'haar slavin.' Wie zegt 'haar hand' omdat er geschreven staat אמתה, en die zegt 'haar slavin,' omdat er niet geschreven staat ידה 'haar hand.' En voor wie zegt dat het betekent 'haar slavin,' er is juist gezegd dat Gavriël kwam en hen tegen de grond sloeg! maar hij liet

כג לרחץ על היאר, לרחץ מגלולי בית אביה. ונערתיה הלכת, אמר רבי יוחנן אין הליכה האמורה כאן אלא לשון מיתה, וכן הוא אומר (בראשית כה:לב): הנה אנכי הולך למות. אמרו לה גברתנו מנהגו של עולם מלך גזור גזרה וכל העולם אינו מקימין אותה ובניו ובני ביתו מקימין אותה, ואת עוברת על מצות אביה. מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע. ותשלח את אמתה ותקחה, רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר ידה וחד אמר שפחתה, טעמא דמאן דאמר ידה, דכתיב: אמתה. וטעמא דמאן דאמר שפחתה, דלא כתיב ידה. על דעתיה דמאן דאמר שפחתה

haar er één van hen over want het is niet gebruikelijk voor een konings- dochter dat ze zonder begeleiding is. En voor wie zegt dat het 'haar hand' betekent, te schrijven was er dan ידה 'haar hand. Toch bewijst dit niet het tegendeel, אַמְתָּה is gebruikt omdat haar arm verlengd werd. We hebben het geleerd, en zo zul je vinden: *Je hebt de tanden van de goddelozen gebroken*, je moet niet שברת (je hebt gebroken) lezen maar שרבתה (je hebt verlengd). Onze rabbijnen zeggen de dochter van Farao had lepra, daarom ging ze zich baden, maar zodra ze de kist aanraakte was ze genezen, en daarom had ze medelijden met Mosje en hield ze van hem met grote liefde.

En ze opende het, en ze zag het, het kind, en kijk, het was een huilende jongen; en ze kreeg medelijden met hem en ze zei: Eén van de kinderen van de Hebreëen is dit.

En ze opende het, en ze zag het, er staat niet 'zij zag' maar 'zij zag het.' Rabbi Jose bar Chanina zei dat ze zag dat de Sjechina met hem was (om zo te zeggen: zij zag het, namelijk de Sjechina, bij het kind). *En kijk, het was een huilende jongen*, hij wordt 'jongen' en hij wordt 'kind' genoemd, dit toont dat hij een kind was maar de stem van een jongen had, naar de woorden van rabbi Jehoeda. Maar rabbi Nechemja zei: Als dat zo is maak je van Mosje Rabbenoe, vrede over hem, iemand met een afwijking. Maar dit leert ons dat zijn moeder voor hem een kinder-huwelijksbaldakijn maakte. *Huilend*, hij huilde en zei: misschien zal ik wel nooit mijn zuster zien, die op mij wacht. Een andere verklaring. *En kijk, het was een huilende jongen*, een kind was het maar naar zijn gedrag een jongen. Gavriël kwam en sloeg Mosje, zodat hij ging huilen en zij vervuld werd met medelijden. *Zij kreeg medelijden met hem*, toen zij hem zag huilen kreeg ze medelijden met hem. *En ze zei: Eén van de kinderen van de Hebreëen is dit*, hoe herkende ze dat in hem? Rabbi Jose ben rabbi Chaina zei: *Ze zag dat hij beseden was*. Dit, wat betekent dit: deze viel in de Nijl en een ander hoofd later niet in de Nijl te vallen, dus zodra ze Mosje in de Nijl geworpen hadden werd het bevel ingetrokken. Hiermee in overeenstemming is wat rabbi Elazar zegt over *En als zij tot u zeggen: Ondervraagt de geesten en de waarzeggers die lispelen en prevelen*: ze zien iets maar ze weten niet wat ze zien, ze prevelen, maar ze weten niet wat ze prevelen. Ze voorzagen dat de redder van Jisrael gestraft zou worden door het water, en daarom kwamen ze tot het besluit: *Iedere jongen die geboren wordt ...*, zodra Mosje in het water geworpen was zeiden ze: hun redder is al in het water geworpen, en dadelijk trooken ze het bevel in. Ze wisten niet dat hij vanwege de wateren van Meriba gestraft zou worden. Hiermee in overeenstemming is wat rabbi Jose bar Chanina zei: Wat betekent het dat er geschreven staat *dat zijn de wateren van Meriba?* De astrologen van Farao voorzagen ze, maar begrepen ze niet, zoals er gezegd is *zeshonderdduizend was het volk op mijn voet* etc. Mosje zei tot Jisrael: om mijnentwil zijn jullie allemaal gered. Rabbi Chanina bar Pappa: die dag was de een-en-twintigste Nisan, en de dienstengelen voor de Heilige, gezegend zij Hij, zeiden: Heer van het universum, degene die het lied bij de zee moet gaan zeggen op die dag, moet hij ondergaan in het water op deze dag. Rav Acha bar Chanina zei: die dag was de zesde Nisan, en de dienstengelen voor de Heilige, gezegend zij Hij, zeiden: Heer van het universum, zal hij die Tora moet ontvangen op de berg Sinaj op deze dag ondergaan. Toen werd er gevraagd: werd Mosje niet geboren op de zevende Adar? Volgens de gedachte van degeen die zegt dat hij op de zesde Nisan in de Nijl werd geworpen, klopt het, want van de zevende Adar tot de zesde

כְּשָׂא גְבִרְיָאֵל וְחִבְטוּן בְּקַרְקַע הַיָּחַ לָהּ אַחַת מֵהֵן דְּלָאוּ דְרָדָּד בַּת מְלִיךָ לְעַמֵּד יְחִידָה. אֵייתִיבוּן אֶלְבָּא דְמָאן דְּאָמַר יְדָה, לְכַתֵּב יְדָה, לָא תִבְרָא שְׁלֵכָד כְּתִיב: אַמְתָּה, דְּאִשְׁתְּרַבּוּבֵי אִשְׁתְּרַבּוּב. וְתַנִּינָן וְכֹן אַתָּה מוֹצֵא (תהלים ג:ח): שְׁנֵי רְשָׁעִים שִׁבְרֵת, אֵל תִּקְרִי שִׁבְרֵת אֶלָּא שִׁרְבַבְתָּ. רַבְּנָן אָמְרִין, בַּת פְּרַעֲה מְצַרְעַת הָיְתָה, לְפִיכָד יִרְדָּה לְרַחֵץ, כִּיּוֹן שְׁנַנְגָּה בַתְּבָה נְתַרְפְּאֵת, לְכָד חֲמָלָה עַל מֹשֶׁה וְאַהֲבָה אֹתוֹ אַהֲבָה יִתְרָה:

ו ותפתח ותראהו אתהילד והנהנער בכה ותחמל עליו ותאמר מילדי העברים זה:

כד ותפתח ותראהו, ותרא לא נאמר אלא ותראהו, אמר רבי יוסי בר חנינא שראתה עמו שכניה [כלומר ותראהו לשכניה עם הילד]. **והנה נער בוכה**, קרי ליה נער וקרי ליה ילד, תני הוא ילד וקולו כנער, דברי רבי יהודה. אמר לו רבי נחמיה אם כן עשיתו בעל מום למשה רבנו עליו השלום, אלא מלמד שעשתה לו אמו חפת נעורים בתבה. **בכה**, היה בוכה ואמר שמא לא אזכה ואראה אחותי הממתנת לי. דבר אחר, **והנה נער בכה**, ילד היה ומנהגו כנער. בא גבריאל והכה למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים. **ותחמל עליו**, כיון שראתה אותו בוכה חמלה עליו. **ותאמר מילדי העברים זה**, מנין הכירה בו, אמר רבי יוסי בן רבי חנינא, שראתה אותו מהול זה, מהו זה, זה נופל ליאור ואין אחר נופל ליאור, שכיון שהפילו משה ליאור בטלה הגזרה, כההיא דאמר רבי אלעזר מאי דכתיב (ישעיה ח:ט): וכי יאמרו אליכם דרשו אל האבות ואל הידענים המצפצפים והמהגים, צופין ואינן יודעין מה צופין, הוגין ואינן יודעין מה הוגין. ראו שמושיען של ישראל במים הוא גדון, עמדו וגזרו (שמות א:כב): **כל הנו הילוד**, כיון שהשלד משה למים, אמרו כבר משלד מושיען במים, מיד בטלו הגזרה, והם אינם יודעים שעל מי מריבה הוא לוקה. כההיא דאמר רבי יוסי בר חנינא מאי דכתיב (במדבר כ:יג): **המה מי מריבה**, המה ראו אצטגניני פרעה וטעו, היינו דקאמר (במדבר יא: כא): **שש מאות אלף רגלי העם וגו'**, אמר להם משה לישראל בשבילי נצלתם כלכם. רבי חנינא בר פפא אמר אותו היום עשרים ואחד בניסן היה, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים מי שעתידי לומר שירה על הים ביום זה ילקה במים ביום זה. אמר רב אחא בר חנינא אותו היום ששה בסיון היה, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא מי שעתידי לקבל תורה מהר סיני ביום זה ילקה ביום זה. איתבוון בשבעה באדר נולד משה, על דעתיה דמאן דאמר בששה בסיון נשלד ליאור ניהא, שמשבעה באדר עד ששה

Sivan, dat zijn de drie maanden dat hij verborgen was. Maar voor wie zegt op de een-en-twintigste Nisan klopt het niet. Toch is dit geen weerlegging, want het was schrikkeljaar, en het grootste deel van de eerste maand (Adar) en het grootste deel van de laatste maand (tot 21 Nisan) samen met de complete maand in het midden (Adar ii) tellen samen als drie maanden.

En zijn zuster sprak tot de dochter van Farao: Zal ik voor u een vrouw, een voedster uit de Hebreeuwse vrouwen roepen, zodat zij voor u het kind kan zogen?

En zijn zuster sprak tot de dochter van Farao etc., waarom sprak Mirjam van één van de Hebreeuwse vrouwen? Was het dan Mosje verboden te drinken van de melk van een vreemdelinge? Nee, we hebben toch geleerd: een dochter van Jisraël moet geen Koeteeër zogen, maar een vrouw van de Koeteeërs mag wel een Jisraëlietisch kind zogen, bij haarzelf thuis. Waarom zei ze dit dan? Omdat ze Mosje overdroegen aan alle Egyptische vrouwen om hem te zogen, maar hij verwierp ze allemaal, want de Heilige, gezegend zij Hij, sprak: Zal de mond die later met Mij zal spreken onreine zaak drinken? Dit is de betekenis van *Aan wie zal Hij kennis leren*, etc.²³ *aan hen die gespeend zijn van de melk*. Een andere reden waarom hij haar borsten weigerde: de Heilige, gezegend zij Hij, zei: deze zal later met Mij spreken, en de dag erop zullen de Egyptische vrouwen zeggen: hij die met de Shechina heeft gesproken, die heb ik aan mijn borst gevoed.

En de dochter van Farao zei tegen haar: Ga, en de jonge vrouw ging en riep de moeder van het kind.

En de jonge vrouw ging, waarom noemt de Schrift haar *jonge vrouw*, omdat ze ging met enthousiasme. Rabbi Sjemoëël zei: omdat ze zaken haar aangaande verborg.

En de dochter van Farao zei tot haar: Neem dit kind en zoog het voor mij, ik zal je loon geven. De vrouw nam het kind en zoogde het.

En de dochter van Farao zei tot haar: Breng..., rabbi Chama, de zoon van rabbi Chanina zei: Ze profeteerde maar ze wist niet wat ze profeteerde; 'שליכי הוא' (helichi) betekent 'van jou is hij' (sjellichi hoe). *Ik zal je loon geven*, rabbi Chama, de zoon van rabbi Chanina zei: niet alleen het is ongetwijfeld zo dat de rechtvaardigen hun verlies terugkrijgen, maar ze krijgen er nog loon voor ook. *De vrouw nam het kind en zoogde het*, op dat moment gaf de Heilige, gezegend zij Hij, haar een deel van haar loon, omdat zij kinderen in leven had gehouden gaf de Heilige, gezegend zij Hij, haar zoon aan haar terug, en gaf haar haar loon.

En het kind groeide op, en zij bracht het naar de dochter van Farao, en hij was haar tot zoon, en zij noemde hem Mosje, en ze zei: ik heb hem immers uit het water getrokken.

בְּסִיּוֹן יֵשׁ שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים שְׁנֵטָמּוֹ, אֲלֵא לְמֵאן דְּאָמַר בְּעֶשְׂרִים וְאַחַד בְּנִיסָן, לֹא גִיחָא, וְלִית תְּבָרָא אוֹתָהּ שָׁנָה מְעַבְרַת הֵיתָה, רַבּוּ שָׁל רֵאשׁוֹן וְרַבּוּ שָׁל אַחֲרוֹן וְחֳדָשׁ הָאֲמָצְעִי שְׁלָם חָשִׁיב לְהוּ תְּלַתָּא יְרַחֵי:

ז ותאמר אחתו אל בת פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העברית ותינק לך את-הילד:

כה ותאמר אחתו אל בת פרעה וגו', למה אמרה מרים מן העבריות, וכי אסור לו למשה לינק מחלב הנכרית, לא. כן תנינן (עבודה זרה כו, ב): בת ישראל לא תניק בנה של כותית, אבל כותית תניק בן ישראל ברשותה. אלא למה אמרה כן, לפי שהחזירנו למשה על כל המצרות להניק אותו ופסל את כלן, ולמה פסלן, אמר הקדוש ברוך הוא הפה שעתידי לדבר עמי יינק דבר טמא, והיינו דכתיב (ישעיה כח: ט): את מי יורה דעה וגו' למי יורה דעה לגמולי מחלב וגו'. דבר אחר, למה פסל דדיהו, אמר הקדוש ברוך הוא זה עתידי לדבר עמי, למחר יהיו המצרות אומרות, זה שמדבר עם השכינה אני הניקתיהו.

ח ותאמר-לה בת-פרעה לכי ותלך העלמה ותקרא את-אם הילד:

ותלך העלמה, למה קראה הכתוב עלמה, שהלכה בוריות. רבי שמואל אמר שהעלימה את דבריה.

ט ותאמר לה בת-פרעה היליכי את-הילד הזה והינקהו לי ואני אתן את-שכרך ותקח האשה הילד ותניקהו:

ותאמר לה בת פרעה היליכי, אמר רבי חמא בן רבי חנינא נתנבאת ולא ידעה מה נתנבאת, היליכי שליכי הוא. ואני אתן את שכרך, אמר רבי חמא בר חנינא, לא דיין לצדיקים שמחזירין להן אבדתן אלא שנוטלים שכר ותקח האשה את הילד ותניקהו, באותה שעה נתן לה הקדוש ברוך הוא מקצת שכרה, שהיא היתה מחיה את הילדים, וכן הקדוש ברוך הוא החזיר לה את בנה ונתן לה שכרה.

י ויגדל הילד ותבאהו לבת-פרעה ויהי-לה לבן ותקרא שמו משה ותאמר כי מן-המים משיתהו:

23 Vgl. סוטה דף י"ב, ב: ותאמר אחותו אל בת פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות ומאי שנא מעבריות מלמד (ישעיהו כח ט) שהחזירנו למשה על כל המצרות כולן ולא ינק אמר פה שעתידי לדבר עם השכינה יינק דבר טמא והיינו דכתיב (ישעיהו כח ט) *את מי יורה דעה וגו* *En zijn zuster sprak tot de dochter van Farao: Zal ik voor u een vrouw, een voedster uit de Hebreeuwse vrouwen roepen?* Wat is er anders aan Hebreeuwse vrouwen? het leert dat ze Mosje overdroegen aan alle Egyptische vrouwen maar dat hij niet wilde drinken, want Hij zei: moet een mond die met de Shechina zal spreken drinken van iets dat onrein is. Dat is wat er geschreven staat: *Aan wie zal Hij kennis leren*.

En het kind groeide op, vierentwintig maanden zoogde ze hem, en dan zeg je: *en het kind groeide op*, maar d.w.z. dat hij opgroeide op een wijze die niet die is van iedereen. *En zij bracht het naar de dochter van Farao*, de dochter van Farao kuste en knuffelde hem, en ze hield van hem als was hij haar zoon. Ze liet hem niet buiten het koninklijk paleis gaan. Omdat hij zo mooi was wilde iedereen hem graag zien. Wie hem zag kon zich niet van hem losmaken. Farao kuste en knuffelde hem ook, en hij nam de kroon van Farao en plaatste die op zijn eigen hoofd, zoals hij voorbestemd om te doen als hij groot was. En zo sprak de Heilige, gezegend zij Hij, tot Hiram: *en Ik heb een vuur uit uw midden doen komen*, en zo voedde de dochter van Farao degene op die later van haar vader vergelding zou krijgen. Ook de koning Masjjeach die later vergelding zal eisen van Edom, woont bij hen in de stad, zoals er gezegd is: *daar zal het kalf weiden en daar zal hij neerliggen*. En daar zaten ook de waarzeggers van Egypte, en ze zeiden: we maken ons ernstig zorgen over hem die uw kroon pakt en hem op zijn eigen hoofd zet, of hij niet degene zal zijn van wie we gezegd hebben dat hij het koningschap van u zal afnemen. Sommigen onder hen zeiden hem te doden, anderen hem te verbranden. Maar Jitro zat tussen hen en hij zei tot hen: deze jongeman heeft helemaal geen kennis in zich, maar test hem maar, en breng voor hem een gouden stuk vaatwerk en een gloeiende kool. Als hij zijn hand uitstrekt naar het goud, dan heeft hij verstand, dood hem dan, maar als hij zijn hand uitstrekt naar de gloeiende kool dan heeft hij geen verstand, en dan moet hij niet ter dood veroordeeld worden. Dadelijk brachten ze die zaken voor hem. Hij strekte zij hand uit naar het goud, maar Gavriël kwam en hij duwde tegen zijn hand, zodat hij de gloeiende kool pakte, en hij bracht zijn hand met de gloeiende kool in zijn mond, zodat hij zijn tong brandde, en daardoor werd hij *zwaar van mond en zwaar van tong*. *En zij noemde hem Mosje*, daaruit kun je leren het loon van degene die goede daden verrichten. Ook al had Mosje vele namen, hij wordt in Tora alleen aangeduid met de naam die Batja de dochter van Farao hem had gegeven, zelfs de Heilige, gezegend zij Hij, noemde hem niet bij een andere naam.

In die tijd, toen Mosje opgegroeid was ging hij eens naar zijn broeders en hij zag hun dwangarbeid, en hij zag dat een Egyptenaar een Hebreëer, een van zijn broeders sloeg.

In die tijd, toen Mosje opgegroeid was, Mosje was toen twintig jaar oud, anderen zeggen veertig jaar. *Mosje was opgegroeid*, maar groeit niet iedereen op, maar dit is om duidelijk je te maken dat hij opgroeide op een wijze die niet die is van iedereen. *Hij ging naar zijn broeders*, deze rechtvaardige ging tweemaal, en de Heilige, gezegend zij Hij, schreef zo op, de een na de ander. En hij ging er de volgende dag op uit, dat maakt twee. En hij zag hun dwangarbeid, wat zag hij? Hij bezag hun dwangarbeid, hij huilde en hij zei: Wee mij omwille van jullie, kon ik maar voor jullie sterven. Er bestaat geen arbeid zwaarder dan het werken met klei. Hij zette zijn schouders eronder en hielp ieder van hen, stuk voor stuk. Rabbi Elazar, de zoon van rabbi Jose de Galileëer zei: hij zag een grote last op een klein persoon, en een kleine last op een grote, een last voor een man op een vrouw, de last van een vrouw op een man, de last van een oude man op een jongeman en de last van een jongeman op een oude. Daarom liet hij zijn gevolg ter zijde, en verplaatste hij hun last, en hij deed alsof hij Farao hielp. Toen zei de Heilige, gezegend zij Hij: Je hebt je eigen verplichtingen ter zijde gelaten, en je bent gaan zien naar het verdriet van Jisrael, en

כו ויגדל הילד. עשרים וארבעה חודש הניקתהו, ואתה אומר: **ויגדל הילד**, אלא שהיה גדל שלא כדרך כל הארץ. ותבאנה לבת פרעה וגו'. היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומחבבת אותו כאלו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך, ולפי שהיה יפה הכל מתאווים לראותו, מי שהיה רואהו לא היה מעביר עצמו מעליו. והיה פרעה מנשקו ומחבקו, והוא נוטל פתרו של פרעה ומשימו על ראשו, כמו שעתידי לעשות לו כשהיה גדול. וכן הקדוש ברוך הוא אמר לחירם (יחזקאל כח:יח): **ואוצא אש מתוךך היא וגו'**. וכן בת פרעה מגדלת מי שעתידי לפרע מאביה. ואף מלך המשיח שעתידי לפרע מאדום יושב עמהם במדינה, שנאמר (ישעיה כו:י): **שם ירעה עגל ושם ירבץ וגו'**. והיו שם יושבין חרטמי מצרים, ואמר, ומתראין אנו מזה שנוטל כתרך ונותנו על ראשו, שלא יהיה זה אותו שאנו אומרים שעתידי לטל מלכות ממך. מהם אומרים להרגו, מהם אומרים לשרפו, והיה יתרו יושב ביניהן ואומר להם, הנער הזה אין בו דעת, אלא בחנו אותו, והביאו לפניו בקערה זהב וגחלת, אם ישיט ידו לזהב יש בו דעת והרגו אותו, ואם ישיט ידו לגחלת אין בו דעת ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו ושלח ידו לקח הזהב, ובא גבריאל ודחה את ידו ותפש את הגחלת והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכונה לשונו, וממנו נעשה (שמות ד:י): **כבד פה וכבד לשון. ותקרא שמו משה**, מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה, ואף הקדוש ברוך הוא לא קראהו בשם אחר:

יא ויהי | בימים ההם ויגדל משה ויצא אל-אחיו וירא בסבלתם וירא איש מצרי מכה איש-עברי מאחיו:

כו ויהי בימים ההם ויגדל משה, בן עשרים שנה היה משה באותה שעה, ויש אומרים בן ארבעים. **ויגדל משה**, וכי אין הכל גדלים, אלא לומר לך שהיה גדל שלא כדרך כל העולם. **ויצא אל אחיו**, שתי יציאות יצא אותו צדיק וכתבן הקדוש ברוך הוא זו אחר זו. **ויצא ביום השני**, הרי שתיים. **וירא בסבלתם**. מהו וירא, שהיה רואה בסבלותם ובזכה ואומר, חבל לי עליכם מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט, והיה נותן כתפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן. רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר ראה משווי גדול על קטן ומשווי קטן על גדול, ומשווי איש על אשה ומשווי אשה על איש, ומשווי זקן על בחור ומשווי בחור על זקן. והיה מניח דרגון שלו והולך ומישב להם סבלותיהם, ועושה כאלו מסייע לפרעה. אמר הקדוש ברוך הוא אתה הנחת עסקיך

je hebt je ten opzichte van hen gedragen naar de gewoonte van broeders. Daarom zal ik de hooggeplaatsten en de laaggeplaatsten ter zijde laten, en ik zal met jou spreken. Dit is het wat er geschreven staat: *De Eeuwige zag dat hij zich wendde om te zien*, de Heilige, gezegend zij Hij, zag dat Mosje zich afwendde van zijn eigen verplichtingen om naar hun lasten te zien, en dus: *God riep tot hem vanuit het midden van het braambos*.

Een andere interpretatie: *Hij zag hun dwangarbeid*, hij zag dat ze geen rust kregen, daarom ging hij en zei hij tot Farao: Wanneer iemand een slaaf heeft, als hij niet één dag in de week kan rusten dan sterft hij; en hier gaat het om uw slaven, als u heen niet één dag in de week rust geeft dan sterven ze. Toen zei hij: ga en regel het zoals je hebt gezegd. Mosje ging en regelde voor hen de Sjabbat om te rusten. *En hij zag een Egyptenaar*, wat zag hij? Rab Choena uit naam van Bar Kappara zei: Om vier zaken werd Jisrael verlost uit Egypte: Eén is dat ze hun namen niet veranderden [zoals er geschreven staat in Sjier haSjiriem Rabba, en in Wajikra Rabba par. 32]. En vanwaar komt het dat we hen niet verdenken van overspel. Omdat er slechts één overspelige vrouw was, en de schrift vermeldt haar, want er is gezegd: *En de naam van zijn moeder was Sjoelamiet, de dochter van Divri*. Onze rabbijnen, hun aandenken strekke tot zegen, vertelden: de opzichters waren uit de Egyptenaren, maar de uitvoerders waren uit de Jisraelieten, één opzichter zag toe op tien uitvoerders, en één uitvoerder zag toe op tien man uit Jisrael. De opzichters gingen vroeg in de ochtend naar de huizen van de uitvoerders om hen bij het eerste hanegekraai naar hun werk te sturen. Op een keer ging een Egyptische opzichter naar een uitvoerder uit Jisrael, en hij kreeg een oogje op diens vrouw, die mooi van uiterlijk was, zonder enige onvolkomenheid. Hij bleef daar staan tot het moment van het hanegekraai, en toen stuurde hij hem zijn huis uit. Daarna keerde hij terug en had hij gemeenschap met diens vrouw. Zij meende dat het haar echtgenoot was, en ze werd zwanger van hem. Toen haar echtgenoot terugkeerde trof hij de Egyptenaar aan die zijn huis verliet. Hij vroeg haar: heeft hij je aangeraakt? Zij antwoordde hem: Ja, maar ik meende dat jij het was. Toen de opzichter ontdekte dat hij ontdekt was, liet hij hem terugkeren naar het slavenwerk, en hij sloeg hem en hij zocht hem te doden. Toen Mosje hem zag en ook zag, door de geest van de heiligheid, wat hij had gedaan in het huis en wat hij op het punt stond te doen in het veld, zei hij: Deze man verdient de dood, zoals er geschreven staat: *Hij die een man slaat zodat hij sterft...*²⁴ En verder nog, omdat hij gemeenschap heeft gehad met de vrouw van Datan is hij des doods schuldig, want er is gezegd: *de echtbreker zal zeker gedood worden, evenals de echtbreekster*. Vandaar dat er geschreven staat *En hij wendde zich naar de ene en de andere kant*, namelijk hij zag wat hij hem aangedaan had in huis, en wat hij hem aandeed in het veld.

En hij wendde zich naar de ene en de andere kant, en merkte dat er

והלכת לראות בצערן של ישראל, ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העלונים ואת התחתונים, ואדבר עמך, הֲדָא הוּא דְכָתִיב (שמות ג:ד): **וַיֵּרָא ה' בִּי סֹר לְרֵאוֹת, רָאָה הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּמִשְׁה שְׁסֹר מַעֲסָקִיו לְרֵאוֹת בְּסִבְלוֹתָם, לְפִיכֹךְ (שמות ג:ד): וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה.**

כח דָּבַר אַחַר, וַיֵּרָא בְּסִבְלוֹתָם, רָאָה שְׂאִין לָהֶם מְנוּחָה, הֵלֶךְ וְאָמַר לְפָרְעָה מִי שֵׁישׁ לוֹ עֶבֶד אִם אֵינוּ נָח יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוּעַ הוּא מֵת, וְאִלוֹ עֶבְדִּיךָ אִם אֵין אַתָּה מְנִיחַ לָהֶם יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוּעַ הֵם מֵתִים. אָמַר לוֹ לֶךְ וַעֲשֵׂה לָהֶם כְּמוֹ שֶׁתֹּאמַר, הֵלֶךְ מִשְׁה וְתִקַּן לָהֶם אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְנוּחַ. וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי, מֶה רָאָה, אָמַר רַב הוֹנָא בְּשֵׁם בַּר קַפְרָא בְּשִׁבְלֵי אַרְבָּעָה דְּבָרִים נִגְאָלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, אֶחָד שְׁלֹא שָׁנוּ שְׁמוֹתָם [כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב בְּשִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה,²⁵ וּבִיקְרָא רַבָּה פְּרִשָׁה לַב]. וּמִנֵּן שְׁלֹא נִחְשְׁדוּ עַל הָעֲרוּהוּ, שֶׁהָיָה אַחַת הַיְתָה וּפְרָסָמָה הַכְּתוּבָה, שְׁנֵאמַר (ויקרא כד:י-יא): **וְשֵׁם אִמּוֹ שְׁלוֹמִית בַּת דְּבָרִי וְגו'.**²⁶ אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָה נוֹגְשִׁים הָיוּ מִן הַמִּצְרַיִם וְשׁוֹטְרִים מִיִּשְׂרָאֵל, נוֹגֵשׁ מִמֶּנָּה עַל עֲשָׂרָה שׁוֹטְרִים. שׁוֹטֵר מִמֶּנָּה עַל עֲשָׂרָה מִיִּשְׂרָאֵל. וְהָיוּ הַנוֹגְשִׁים הוֹלְכִים לְבֵתֵי הַשׁוֹטְרִים בְּהַשְׁכָּמָה לְהוֹצִיאָן לְמִלְאכְתָן לְקִרְיַת הַגִּבֹר, פֶּעַם אַחַת הֵלֶךְ נוֹגֵשׁ מִצְרִי אֶצֶל שׁוֹטֵר יִשְׂרָאֵל וְנָתַן עֵינָיו בְּאִשְׁתּוֹ שְׁהֵיְתָה יִפְתַּ תֹּאֵר בְּלֵי מוֹם, עָמַד לְשַׁעַת קִרְיַת הַגִּבֹר וְהוֹצִיאָו מִבֵּיתוֹ, וְחָזַר הַמִּצְרִי וּבָא עַל אִשְׁתּוֹ וְהֵיְתָה סְבוּרָה שֶׁהוּא בַּעֲלָה וְנִתְעַבְרָה מִמֶּנּוּ, חָזַר בַּעֲלָה וּמִצָּא הַמִּצְרִי יוֹצֵא מִבֵּיתוֹ שָׂאֵל אוֹתָהּ שְׁמָא נִגַּע בָּךְ, אָמְרָה לוֹ הֵן, וְסְבוּרָה אֲנִי שְׂאֵתָה הוּא, כִּיֵּן שִׁדְעָה הַנוֹגֵשׁ שֶׁהִרְגִישׁ בּוֹ הַחֲזִירוֹ לְעַבּוּדַת הַפְּרָד וְהָיָה מֶכָּה אוֹתוֹ וּמְבַקֵּשׁ לְהַרְגוֹ. וְהָיָה מִשְׁה רוֹאֶה אוֹתוֹ וּמְבִיט בּוֹ וְרָאָה בְּרוּחַ הַקְּדוֹשׁ מֶה שֶׁעָשָׂה בְּבֵית, וְרָאָה מֶה שֶׁעָתִיד לַעֲשׂוֹת לוֹ בְּשָׂדֵה, אָמַר וְדָאִי זֶה חֲבִיב מִיתָה, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב (ויקרא כד, כא): **וּמִכָּה אָדָם יוֹמָת, וְלֹא עוֹד אֵלָּא שְׂבָא עַל אִשְׁתּוֹ שֶׁל דָּתוֹ, עַל כֹּךְ חֲבִיב הַרְיָגָה, שְׁנֵאמַר (ויקרא כ:י): מוֹת יוֹמָת הַנָּאִף וְהַנָּאֶפֶת, וְהֵינּוּ דְכָתִיב: וַיִּפֶן כַּה וְכַה וְגו', רָאָה מֶה עָשָׂה לוֹ בְּבֵית וּמֶה עָשָׂה לוֹ בְּשָׂדֵה.**

יב וַיִּפֶן כַּה וְכַה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיֵּד אֶת־הַמִּצְרִי

24 Het vers sluit af met *יומת מות, hij zal zeker ter dood gebracht worden*.

25 Zie *שיר השירים רבה ד יב*.

26 De complete tekst: *וַיֵּצֵא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהוּא בְּנֵי מִצְרַיִם בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנְצְחוּ בְּמִחְנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְהוּא בְּנֵי מִצְרַיִם וַיִּנְצְחוּ בְּמִחְנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וַיִּקְבַּח בְּנֵי הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת־הַשֵּׁם וַיִּקְלַל וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל־מִשְׁה וְשֵׁם אִמּוֹ שְׁלֹמִית בַּת־דְּבָרִי לְמִטְהַדָּן* Een zeker iemand, de zoon van een Jisraëlitische moeder en een Egyptische vader, mengde zich onder de Jisraëlieten. In het kamp raakte hij slaags met een Jisraëliet. En toen lasterde de zoon van de Jisraëlitische vrouw de Naam en hij vloekte. Daarom brachten zij hem bij Mosje; de naam van zijn moeder was Sjelomiet, de dochter van Divri, van den stam Dan.

niemand was, en hij sloeg de Egyptenaar neer en verborg hem in het zand.

En merkte dat er niemand was, omdat hij [de geslagen Jisraeliet] zeker zou sterven. Rabbi Jehoeda zegt: omdat er geen man was die zou ijveren voor de Heilige, gezegend zij Hij, en hem zou doden. Rabbi Nechemja zegt: Hij zag dat er niemand was die de Naam over hem zou uitspreken en hem zou doden. En onze rabbijnen zeggen dat hij zag dat het niet te verwachten was dat rechtvaardigen van hem noch van zijn zaad zouden afstammen tot het einde van alle generaties. Toen Mosje dit opmerkte, overlegde hij met de engelen en hij zei tot hen: deze man is des doods schuldig, en zij zeiden: ja. Vandaar dat er geschreven staat: *hij zag dat er niemand was* die een goed woord voor hem zou doen, *toen sloeg hij de Egyptenaar*. waarmee sloeg hij hem dood? Rabbi Evjatar zei: met de vuist. Er zijn anderen die zeggen: hij pakte een schep voor de klei op en sloeg hem zijn hersens in. Maar de rabbijnen zeggen dat hij de Naam tegen hem uitsprak en hem zo doodde, zoals er gezegd is: *spreek je om mij te doden. Hij verborg hem in het zand*, en aangezien er alleen maar Jisraelieten waren, verborg hij hem in hun aanwezigheid, want zij worden vergeleken met zand. Hij zei tot hen: jullie worden vergeleken met zand. Wat is dit zand, een mens pakt het hier op en brengt het ergens anders en er wordt geen geluid gehoord.

De volgende dag ging hij weer uit en kijk, twee Hebreeuwse mannen die met elkaar vochten. En hij zei tot de boosdoener: Waarom sla jij je collega?

Daarom vind je ook dat niets van deze zaak bekend werd dan door de Hebreeën, zoals er is gezegd: *de volgende dag ging hij weer uit en kijk, twee Hebreeuwse mannen die vochten*, dat waren Dan en Aviram. Hij beschreef hen als 'strijdend' vanwege hun einde, zij waren het die dit zeiden, zij waren het die overlieten van het man, zij waren het die zeiden: *laten we een hoofd aanstellen en naar Egypte terugkeren*. Zij waren het die narigheid veroorzaakten bij de Rietzee. Een andere verklaring: *die vochten*, ze waren van plan elkaar te doden; zoals er gezegd is: *Wanneer mannen, de een met de ander, twisten*. Rabbi Elazar sprak: de Schrift spreekt van een strijd op leven en dood. *En hij zei tot de boosdoener*, 'je hebt geslagen' is er niet gezegd, maar 'je zult slaan.' En waarom, omdat een mens vanaf het moment dat hij zijn hand opheft om zijn collega te slaan, ook al heeft hij nog niet geslagen, een boosdoener wordt genoemd. Je collega, want hij was ook een boosdoener, zoals hieruit volgt, net als jij. Het leert dat beide booswichten waren.

Hij zei: Wie heeft jou als heer en rechter over ons aangesteld? Spreek je zo om mij te doden, zoals je die Egyptenaar hebt gedood? Toen werd Mosje bang en dacht: 'De zaak is toch bekend geworden.'

Hij zei: 'Wie heeft jou als heer aangesteld?' Rabbi Jehoeda zegt: Mosje was op dat moment twintig jaar oud. Ze zeiden hem: Je bent nu nog niet geschikt om heer en rechter over ons te zijn, want eerst een veertigjarige heeft voldoende begrip. Rabbi Nechemja zei: Hij was veertig jaar oud, en ze zeiden tegen hem: Je bent wel een man maar je bent niet geschikt om heer en rechter over ons te zijn. En onze rabbijnen zeggen: ze zeiden tot hem: ben jij niet de zoon van Jocheved? Waarom noemen ze je dan de zoon van Batja? En jij zoekt heer en rechter over ons te zijn. We zullen bekend maken wat je met de Egyptenaar gedaan hebt. *Spreek je zo om mij te doden*, er staat

וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל:

כט וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ, כי בן מות הוא. רבי יהודה אומר כי אין איש שיקנא להקדוש ברוך הוא ויהרגנו. רבי נחמיה אומר ראה שאין מי שיזכיר עליו את השם ויהרגנו. ורבנן אמרי ראה שאין תוחלת של צדיקים עומדות הימנו ולא מזרעו עד סוף כל הדורות. כיון שראה משה כך נמלך במלאכים ואמר להם חייב זה הריגה, אמרו לו הן, הדין הוא דכתיב: **וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ** שילמד עליו זכות. **וַיֵּךְ אֶת הַמִּצְרִי**, במה הרגו רבי אביתר אומר הנהו באגרוף, ויש אומרים מגרפה של טיט נטל והוציא את מחו. רבנן אמרי הזכיר עליו את השם והרגו, שנאמר (שמות ב:ד'): **הֲלֹהֲרַגְנִי אַתָּה אִמֵּר**. **וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל**, שלא היה שם אלא ישראל, טמנו בפניהן של ישראל שנמשלו לחול, אומר להם אתם משולים בחול מה חול הזה אדם נוטלו מכאן ונותנו לכאן ואין קולו נשמע, כך יטמן הדבר הזה ביניכם ולא ישמע.

ג וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהֵנָּה שְׁנֵי־אֲנָשִׁים עֹבְרִים נֹצֵים וַיֵּאמֶר לְרִשָׁע לְמָה תִּכֶּה רַעֲד:

וכן אתה מוצא שלא נשמע הדבר אלא על ידי העברים, שנאמר: **וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהֵנָּה שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֹבְרִים נֹצֵים**, זה דתן ואבירם, קראם נצים על שם סופם, הם הם שאמרו דבר זה, הם היו שהותירו מן הפון, הם היו שאמרו (במדבר יד:ד'): **נִתְּנָה רֵאשׁ וְנִשְׁבְּחָה מִצְרַיִם**, הם שהמרו על ים סוף. דבר אחר, נצים, שהיו מתכוונים להרג זה את זה, כמה דתימא (דברים כה:יא): **כִּי יִצְעוּ אֲנָשִׁים יַחְדָּו**, ואמר רבי אלעזר במצות של מיתה הכתוב מדבר. **וַיֵּאמֶר לְרִשָׁע לְמָה תִּכֶּה רַעֲד**, הכית לא נאמר אלא תכה, מכאן שמשעה שאדם מרים ידו להכות חברו אף על פי שלא הנהו נקרא רשע. רעד, שהוא רשע ביוצא בד, מלמד ששניהם רשעים.

יד וַיֵּאמֶר מִי שָׁמַךְ לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְט עֲלֵינוּ הֲלֹהֲרַגְנִי אַתָּה אִמֵּר כְּאִשֶׁר הִרְגִית אֶת־הַמִּצְרִי וַיֵּרָא מֹשֶׁה וַיֵּאמֶר אֲכֹן נֹדַע הַדָּבָר:

ל וַיֵּאמֶר מִי שָׁמַךְ לְאִישׁ שֶׁר וְגו', רבי יהודה אומר בן עשרים שנה היה משה באותה שעה, אמרו לו עדן אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו, לפי שבן ארבעים לבנה. ורבי נחמיה אומר בן ארבעים שנה היה, אמרו לו ודאי שאתה איש, אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. ורבנן אמרי אמרו ליה והלא בנה של יוכבד אתה והיאך קורין לך בן בתיה ואתה מבקש להיות שר ושופט עלינו, נודיע עליך מה עשית למצרי. **הֲלֹהֲרַגְנִי**

niet 'je zoekt,' maar 'je zegt.' Hieruit leer je dat hij de onuitsprekelijke Naam uitsprak over de Egyptenaar en hem zo doodde. Toen hij dit hoorde werd hij bang dat hij aangebracht zou worden, *hij zei, de zaak is bekend geworden*. Rabbi Jehoda de zoon van rabbi Sjalom, uit naam van rabbi Chanina de grote, en onze rabbijnen uit naam van rabbi Alexandri zeiden: Mosje overdacht de zaak in zijn hart en zei: hoe is het dat Jisrael zo zondigt dat ze in slavernij gebracht worden, meer dan alle andere volkeren, maar toen hij zijn woorden hoorde zei hij: kwaadsprekerij is er onder hen, hoe kunnen ze geschikt zijn voor verlossing, daarom zei hij *de zaak is bekend geworden*, nu weet ik waarom ze onderworpen zijn aan slavenarbeid.

En Farao hoorde van deze zaak, en hij probeerde Mosje te doden; maar Mosje vluchtte voor Farao, en hij zette zich in het land Midjan, en hij zat bij de waterput.

Farao hoorde het, want Datan en Aviram waren opgestaan en hadden hem aangegeven. *Daarom zocht hij Mosje te doden*, Farao liet een zwaard brengen zonder weerga en hij trof hem tien maal op zijn nek, maar de nek van Mosje werd als een ivoren pilaar en hij kon hem niets aandoen, zoals er gezegd is: *je nek is als een ivoren toren*. En Mosje vluchtte weg voor Farao. Rabbi Jannaj zei: Is het wel mogelijk voor iemand van vlees en bloed om te vluchten voor de koninklijke macht? Nee, maar op het moment dat ze Mosje vingen en ze hem veroordeelden om onthoofd te worden, daalde een engel uit de hemel af. Hij verscheen hen in de gedaante van Mosje, en ze vingen de engel, zodat Mosje kon vluchten. Rabbi Jehosjoea ben Levi zei: alle raadgevers die voor Farao zaten, sommigen van hen werden stom, anderen doof, weer anderen blind. Als hij sprak tot de stommen: waar is Mosje, dan zeiden ze niets; tot de doven, dan hoorden ze niets; tot de blinden, dan zagen ze niets. Dit is wat de Heilige, gezegend zij Hij, zei tot Mosje: *wie heeft de mens een mond gegeven?* d.i. wie heeft Farao een mond gegeven dat hij met zijn mond zou zeggen: brengt Mosje naar het schavot om hem te doden. *Of wie maakt iemand stom*, wie maakt de leiders stom, doof en blind, zodat ze jou niet kunnen binnenbrengen? En wie maakte jou verstandig zodat je kon ontvluchten. *Ben Ik het niet, de Eeuwige?* Daar was Ik met je, en heden sta Ik bij je.

En hij zette zich in het land Midjan, en hij zat bij de waterput, hij nam de gewoonte van zijn voorvaderen aan. Drie vonden hun huwelijkspartner bij de bron, Jitschak, Jaäkov en Mosje. Over Jitschak is geschreven: *Jitschak kwam vanwaar men komt bij de bron*. Ook Rivka ontmoette Eliëzer bij de bron. Jaäkov keek en zag een bron in het veld. Wat Mosje betreft, *hij zat bij de waterput*.

En de priester van Midian had zeven dochters, en die kwamen om te putten, en ze vulden de drinkbakken, om het kleinvee van hun vader te drenken.

En de priester van Midian had zeven dochters. Haat de Heilige, gezegend zij Hij, afgodendienst niet? Maar hij bezorgt Mosje een schuilplaats bij een afgodendienaar. Onze rabbijnen zeggen echter dat Jitro een priester van de afgodendienst was geweest, maar dat hij gezien had dat daar geen waarheid in was, dat hij er minachting voor had. Hij was al van plan zich te bekeren voordat Mosje kwam. Hij riep de inwoners van zijn stad bijeen en sprak tot hen: tot nu toe

אתה אמר, אתה מבקש לא נאמר, אלא אתה אמר, מכאן אתה למד ששם המפרש הזכיר על המצרי והרגו. כיון ששמע בן נתירא מלשון הרע, ויאמר אכן נודע הדבר, רבי יהודה בר רבי שלום בשם רבי חנינא הגדול, ורבותינו בשם רבי אלכסנדר אמרו, היה משה מהרהר בלבו ואומר מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האמות, כיון ששמע דבריו אמר לשון הרע יש ביניהן היאך יהיו ראויין לנאלה, לכך אמר: אכן נודע הדבר, עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדים.

טו וישמע פרעה את-הדבר הזה ויבקש להרג את-משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ-מצרים וישב על-הבאר:

לא וישמע פרעה, שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו. ויבקש להרג את משה, שלח פרעה והביאו סוף שאין כמותה, ונתנו עשר פעמים על צוארו ונעשה צוארו של משה כעמוד השן ולא הזיקתו, שנאמר (שיר השירים ז:ה): **צוארך כמגדל השן**. ויברח משה מפני פרעה, אמר רבי ינאי וכי אפשר לבשר ודם לברח מפני המלכות, אלא בשעה שתפסו את משה וחיבהו להתיו את ראשו, ירד מלאך מן השמים ונדמה להם בדמות משה ותפשו את המלאך וברח משה. אמר רבי יהושע בן לוי נעשו כל הסנקליטין שהיו יושבין לפני פרעה מהם אלמין מהן חרשין מהן סומין, והיה אומר לאלמין היכן משה ולא היו מדברים, לחרשין ולא היו שומעין, לסומין ולא היו רואין. זה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה (שמות ד:יא): **מי שם פה לאדם**, מי שם פה לפרעה שאמר בפיו הביאו את משה לבימה להרגו, (שמות ד:יא): **או מי ישום אלם**, מי שם הסגנים אלמים חרשים וסומין שלא הביאוהו. ומי עשה עצמך פקח שתברח, (שמות ד:יא): **הלא אנכי ה'**, שם הייתי עמך והיום אני עומד לך.

לב וישב בארץ מצרים וישב על הבאר, קלט דרך אבות, שלשה נודווגו להם זווגיהם מן הבאר, יצחק יעקב ומשה. ביצחק כתוב (בראשית כד:סב): **ויצחק בא מבוא באר וגו'**. ועוד שנודווגה רבקה לאליעזר למען יעקב (בראשית כט:ב): **וירא והנה באר בשדה**. משה, וישב על הבאר.

טז ולכהן מדיון שבע בנות ותבאנה ותדלנה ותמלאנה את-הרהטים להשקות צאן אביהן:

ולכהן מדיון שבע בנות. והלוא הקדוש ברוך הוא שונא עבודת כוכבים, ונתן מנוס למשה אצל עובד עבודת כוכבים. אלא אמרו רבותינו, יתרו כמר לעבודת כוכבים היה, וראה שאין בה ממש ובסר עליה, והרהר לעשות תשובה עד שלא בא משה, וקרא לבני עירו ואמר להם, עד עכשיו הייתי

heb ik jullie gediend, mar ik ben nu oud, kiest je een andere priester. Hij retourneerde tegelijk voorwerpen behorend bij de afgodendienst en gaf ze allemaal aan hen. Toen verbanden ze hem, zodat niemand nog contact met hem zou hebben, voor hem zou werken of zijn kleinvee zou weiden. Hij vroeg sommige herders om voor hem zijn kleinvee te weiden, maar ze weigerden, en daarom moest hij zijn dochters erop uitsturen. *Ze kwamen om te putten*, dat leert dat ze vroeg kwamen uit angst voor de herders.

Toen kwamen de herders, en zij verdreven ze, maar Mosje stond op, en hij redde hen, en gaf hun kleinvee te drinken.

Toen kwamen de herders, en zij verdreven ze, is het mogelijk, terwijl hij de priester van Midjan was, dat de herders zijn dochters verdreven? Nee, maar dit is om je te leren, dat ze hem verbannen hadden, en dat ze zijn dochters verdreven hadden als een gescheiden vrouw, zoals er gezegd is: *Hij verdreef de mens. Mosje stond op, en hij verloor hen*, dat leert dat hij een rechtsgeding hield met hen. Hij zei: het is een gewoonte dat mannen water putten en dat vrouwen te drinken geven, en hier putten de vrouwen en geven de mannen et drinken. Er is niet gezegd: Hij bevrijdde hen, maar hij redde hen. Rabbi Jochanan, uit naam van rabbi Eliëzer de zoon van rabbi Jose de Galileeër, zegt: ze kwamen met de bedoeling om hen aan te randen, maar Mosje stond op en redde hen. Er is hier gezegd *en hij redde hen*, zals in het geval van: *de jonge vrouw riep, maar er was niemand, die haar redde*. Zoals het daar gaat om aanranding zo gaat het hier om aanranding. Onze rabbijnen zeggen: dit leert dat ze hen in het water wierpen en dat Mosje hen eruit haalde, want *hij redde hen* betekent niet anders dan het wegrukken uit het water, zoals er gezegd is: *Red mij, God, want de wateren zijn gekomen tot aan de ziel. En hij gaf hun kleinvee te drinken* leert dat Mosje water putte voor hen en hun kleinvee te drinken gaf net zoals Jaäkov deed voor Rachel.

En zij kwamen bij Re'oeël hun vader, en hij sprak: Waarom zijn jullie vandaag zo snel teruggekomen?

En zij kwamen bij Re'oeël hun vader, dat is Jitro. Maar waarom werd hij Re'oeël genoemd? Omdat hij een vriend van God was geworden. En hij sprak: *Waarom zijn jullie vandaag zo snel teruggekomen?* Hieruit leer je dat ze dagelijks laat kwamen.

Toen zeiden zij: Een Egyptisch man heeft ons verlost uit de hand van de herders; en hij heeft ook uitgebreid voor ons geput, en het kleinvee gedrenkt.

Toen zeiden zij: Een Egyptisch man heeft ons verlost uit de hand van de herders. Was Mosje dan een Egyptenaar? Nee, maar hij was gekleed als een Egyptenaar, terwijl hij een Hebreër was. Het is te vergelijken met iemand die door een wilde ezel is gebeten en rent om zijn voeten in het water te doen. En als hij ze in het water doet ziet hij een klein kind dat verdrinkt in het water, en hij steekt zijn hand uit en redt het. Dan zegt het kind tegen hem: als jij er niet geweest was zou ik nu dood zijn. Toen zei hij hem: niet ik heb je gered maar de wilde ezel die mij gebeten heeft, en waar ik voor gevluht ben, die heeft je gered. Zo zeiden de dochters van Jitro tot Mosje: uw kracht zal juist zijn, omdat u ons gered heb uit de hand van de herders. Mosje zei toen tot hen: die Egyptenaar die ik gedood heb, die heeft jullie gered. Daarom zeiden ze tot hun vader *een Egyptisch man*, om aan te geven: degene die ervoor gezorgd heeft dat hij bij ons kwam, nl. de

משמש אתכם, מעתה זקן אני בחרו לכם כמר אחר, עמד והוציא כלי תשמישי עבודת כוכבים ונתן להם הפל, עמדו ונדוהו שלא ידקק לו אדם ולא יעשו לו מלאכה ולא ירעו את צאנו, ובקש מן הרועים לרעות לו את צאנו ולא קבלו, לפיכך הוציא בנותיו. ותבאנה ותדלנה, מלמד שהיו מקדימות לבוא מפני פחד הרועים.

יז ויבאו הרעים ויגרשו ויקם משה וישען וישק את צאנם:

ויבאו הרעים ויגרשו, אפשר הוא כהן מדין והרועים מגרשים בנותיו, אלא ללמד שגדוהו וגרשו בנותיו כאשר גרושה, כמה דאף אמר (בראשית ג:כד): **ויגרש את האדם, ויקם משה וישען**, מלמד שישב להם בדין, אמר דרדך אנשים דולים ונשים משקות, וכאן נשים דולות ואנשים משקים. ויצילן לא נאמר אלא וישען, רבי יוחנן בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר דבר של גלוי עריות באו לעשות עמהן ועמד משה והושען, נאמר כאן וישען, ונאמר להלן (דברים כב:כז): **צעקה הנערה המארשה ואין מושיע לה**, מה להלן גלוי עריות אף כאן גלוי עריות. רבנן אמרי, מלמד שהשליכו אותן למים והוציאן משה, ואין וישען אלא לשון הצלת מים, שנאמר (תהלים סט:ב): **הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש. וישק את צאנם**, מלמד שדלה משה להם והשקה את צאנם בשם שעשה יעקב לרחל.

יח ותבאנה אל רעואל אביהן ויאמר מדוע מהרתן בא היום:

ותבאנה אל רעואל אביהן, זה יתרו, ולמה נקרא שמו רעואל, שנעשה רע לאל. ויאמר מדוע מהרתן בא, מכאן אף למד שכל הימים באחרונה היו באות.

יט ותאמרן איש מצרי הצילנו מיד הרעים וגם דלה לנו וישק את הצאן:

ותאמרן איש מצרי הצילנו מיד הרעים, וכי מצרי היה משה, אלא לבושו מצרי, והוא עברי. דבר אחר איש מצרי, משל לאחד שנשכו הערוד והיה רץ לתן רגליו במים, נתנן לנהר וראה תינוק אחד שהוא שוקע במים, ושלח ידו והצילו. אמר לו התינוק אילולי אתה כבר הייתי מת. אמר לו לא אני הצלתיך אלא הערוד שנשכני וברחתי הימנו, הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה, יישר פחד שהצלתנו מיד הרועים, אמר להם משה אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכם, ולכך אמרו לאביהן איש מצרי, כלומר מי גרם

Egyptische man, die hij gedood heeft. Hij putte maar één keer, en gaf al het kleinvee dat daar was te drinken, en het ater werd gezegend door zijn hand. Daarom staat er geschreven: *hij heeft het kleinvee gedrenkt*, er is niet gezegd ons kleinvee, maar het kleinvee, want hij gaf ook het kleinvee van de herders te drinken; en wat betekent ‘voor ons’? Ook ons heeft hij uit de put getrokken, want de herders hadden ons in het water gegooid, maar hij heeft ons eruit gehaald.

לָהּ שִׁבּוּא אֲצַלְנוּ, אִישׁ מִצְרֵי שְׁהַרְגוּ. דָּלָה דָּלָה, דְּלִיָּה אַחַת דָּלָה, וְהִשְׁקָה אֶת כָּל הַצֹּאן שֶׁהָיוּ שָׁם וְנִתְבָּרְכוּ הַמַּיִם עַל יָדוֹ, הֲדָא הוּא דְכִתְיִב: וַיִּשַׁק אֶת הַצֹּאן, צִאֲנָנוּ לֹא נֵאמַר אֲלֵא הַצֹּאן, שֶׁאִף צֹאן הַרוֹעִים הִשְׁקָה, וּמָה לָּנוּ, שֶׁאִף לָנוּ דְּלָה, שֶׁהַרוֹעִים הִשְׁלִיכוּנוּ לַמַּיִם וְהוּא הוֹצִיאָנוּ.

En hij zei tegen zijn dochters: En waar is hij, waarom hebben jullie die man alleen gelaten, roep hem, zodat hij brood kan eten.

כ וַיֹּאמֶר אֶל-בָּנֹתָיו וַאֲיוֹ לָמָּה זֶה עֹזְבֶתֶנּוּ אֶת-הָאִישׁ קִרְאוּ לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם:

En hij zei tegen zijn dochters: en waar is hij. Hij zei tot hen: wat jullie zeggen, dat hij water putte en al het kleinvee te drinken gaf is er een teken van dat hij een afstammeling is van Jaäkov, die ook bij een bron stond, de bron die omwille van hem werd gezegend. *Waarom hebben jullie die man alleen gelaten*, misschien trouwt hij wel één van jullie. De uitdrukking ‘brood eten’ betekent hier niet anders dan het nemen van een vrouw, en erop lijkt: *behalve het brood dat hij at*. Dadelijk rende Tsippora als een vogel achter hem aan, en ze bracht hem mee terug. *Waarom heet zij Tsippora?* Omdat zij het huis schoonhield als een vogel.

וַיֹּאמֶר אֶל בָּנֹתָיו וַאֲיוֹ וגו', אָמַר לָהֶם סִימֵן שִׂאֲתֶנּוּ אוֹמְרוֹת שֶׁדָּלָה וְהִשְׁקָה אֶת כָּל הַצֹּאן, זֶה מִבְּנֵי בְנֵי שֵׁל יַעֲקֹב שֶׁעָמַד עַל הַבְּאֵר וְהַבְּאֵר מִתְבָּרְכֶת בְּשִׁבְלֵהּ, לָמָּה זֶה עֹזְבֶתֶנּוּ אֶת הָאִישׁ וגו', שְׁמָא יֵשֵׂא אַחַת מֵכֶם, וַאֲיֵן אֲכִילַת לֶחֶם הָאִמּוֹר כָּאֵן אֲלֵא אִשָּׁה, וְדוּמָה לוֹ (בראשית לט:1): כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל. מִיָּד רָצְתָה צִפּוֹרָה אַחֲרָיו כְּצִפּוֹר וְהִבִּיָּאה אוֹתוֹ, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָה צִפּוֹרָה, שֶׁשְׁטַהֲרָה הַבַּיִת כְּצִפּוֹר.

En Mosje stemde ermee in bij die man te blijven, en deze gaf Mosje zijn dochter Tsippora tot vrouw.

כא וַיֹּאמֶל מֹשֶׁה לְמֹשֶׁה אֶת-הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת-צִפּוֹרָה בְּתוֹ לְמֹשֶׁה:

En Mosje stemde in, rabbi Jehoeda zegt: ‘hij stemde in’ is een uitdrukking voor een ‘eed,’ zoals er gezegd is: Sjaoel had het volk bezworen ... En waarom legde hij een eed af? Hij zei hem: ik weet dat Jaäkov, jouw voorvader, toen Lavan hem zijn dochters gaf, hen meenam en wegging naar elders, zonder dat hij het wist. Als ik je mijn dochter geef, misschien doe je mij dan hetzelfde aan. Dadelijk legde hij een eed af, en hij gaf hem Tsippora. Rabbi Nechemja zei: hij nam het op zich om bij hem te blijven, want de term ‘hij stemde in’ is een uitdrukking voor ‘verblijven [vernachten]’ zoals er gezegd is: *Stem toch in en verblijf vannacht*. En onze rabbijnen, hun nagedachtenis strekke tot zegen, zeiden: hij nam het op zich om zijn kleinvee te hoeden, en de term ‘hij stemde in’ is een uitdrukking voor het begin ergens van; toen hij zijn dochter huwde, begon hij met op zich zijn kleinvee te hoeden.

לג וַיֹּאמֶל מֹשֶׁה, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר שֶׁנִּשְׁבַּע לוֹ, וַאֲיֵן וַיֹּאמֶל אֲלֵא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, שֶׁנִּאָּמַר (שמואל א יד: כד): וַיֹּאמֶר שְׁאוּל אֶת הָעָם, וְלָמָּה הִשְׁבִּיעוּ, אָמַר לוֹ יוֹדַע אֲנִי שֶׁיַּעֲקֹב אֲבִיכֶם כְּשִׁנְתָּנוּ לוֹ לְכֹן בְּנוֹתָיו, נִטְלָו וְהִלְדוּ לוֹ חוּץ מִדַּעְתּוֹ, שְׁמָא אִם אִתָּן לָךְ אֶת בְּתֵי אִתָּה עוֹשֶׂה לִי כָךְ. מִיָּד נִשְׁבַּע לוֹ וְנָתַן לוֹ אֶת צִפּוֹרָה, וְרַבִּי נַחֲמִיָּה אָמַר קִבַּל עָלָיו לְלוֹן עִמּוֹ, וַאֲיֵן וַיֹּאמֶל אֲלֵא לְשׁוֹן לִינָה, שֶׁנִּאָּמַר (שופטים יט:1): הוֹאֵל נָא וְלִי. וְרַבּוֹתֵינוּ זְכָרוֹנָם לְבִרְכָה אָמְרוּ קִבַּל עָלָיו לְרַעוּת אֶת צִאֲנָנוּ, וַאֲיֵן וַיֹּאמֶל אֲלֵא לְשׁוֹן הַתְּחִלָּה, כִּיֵּן שֶׁנִּשְׁאָ בְּתוֹ הַתְּחִיל וְקִבַּל עָלָיו לְרַעוּת אֶת צִאֲנָנוּ,

En zij bracht een zoon ter wereld die hij de naam Gersjom gaf, want, zo zei hij, ik ben gast in een vreemd land.

כב וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ גֵרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכָרִיָּה:

En zij bracht een zoon ter wereld die hij de naam Gersjom gaf. Het is de gewoonte van de rechtvaardigen om hun kinderen een naam te geven naar aanleiding van een gebeurtenis. Over Josef, wat zegt de Schrift? *En Josef noemde de eerstgeborene Manasje; en de tweede noemde hij Efraïm*; om zo de wonderen, die de Heilige, gezegend zij Hij, voor hem deed in herinnering te houden. Daarom noemde Mosje zijn zoon Gersjom, vanwege het wonder dat de Eeuwige voor hem deed, want hij was een vreemde in een vreemd land, maar de Heilige, gezegend zij Hij, had hem daar succes doen hebben.

וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ גֵרְשֹׁם, דְּרַדְךָ הַצַּדִּיקִים לְשׁוֹם שֵׁם לְבִנְיָהֶם לְעִנְיַן הַמְּאָרֶע, בְּיוֹסֵף מָהוּ אוֹמֵר (בראשית מא:נא-נב): וַיִּקְרָא שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה, וְאֶת שֵׁם הַשֵּׁנִי קִרְא אֶפְרַיִם, כְּדִי לְהַזְכִּיר אֶת הַנְּסִים שֶׁעָשָׂה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עִמּוֹ. אִף מֹשֶׁה קִרְא שֵׁם בְּנוֹ גֵרְשֹׁם עַל הַנֶּס שֶׁעָשָׂה לוֹ ה', שֶׁגֵּר הָיָה בְּאֶרֶץ נְכָרִיָּה וְהִצְלִיחוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִשָּׁם.

In de loop van die vele jaren was de koning van Egypte gestorven. Maar de Jisraëlieten zuchtten nog vanwege hun dwangarbeid en zij klaagden; en hun gejammer kwam vanuit de dwangarbeid tot God.

כג וַיְהִי בַיָּמִים הַרְבִּיִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּאֲנָחוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִזִּהְעַבְדָּה וַיִּזְעַקוּ וַתַּעַל שׁוֹעַתָּם אֶל-יְהוָה לְהַצִּילָהֶם מִזִּהְעַבְדָּה:

Toen, gedurende die vele dagen - dat waren dagen van nood,

לד וַיְהִי בַיָּמִים הַרְבִּיִּים הָהֵם, יָמִים שֶׁל צַעַר הָיוּ, לְפִכְפֹּךְ

daarom noemt men ze veel; zoals: *Heeft een vrouw een langdurige bloeding*, omdat het dagen van pijn zijn worden ze veel genoemd - *stierf de koning van Egypte*, hij kreeg lepra, en een lepralijder wordt geacht te zijn als een dode, zoals er gezegd is: *Laat haar niet zijn als een dode*, en, zo zegt de Schrift: *in het jaar van de dood van koning Oezijahoe. En de Jisraelieten zuchtten*, waarom zuchtten zij? Omdat de tovenaars van Egypte zeiden: Er is voor u geen genezing, behalve wanneer we van de kleinen van Jisrael er 's avonds honderdvijftig slachten en 's morgens honderdvijftig, en u zich twee maal daags baadt in hun bloed. Toen Jisrael dit harde besluit hoorde begonnen ze te zuchten en te klagen. *En zij riepen* is een term die alleen voor een klacht wordt gebruikt, zoals er geschreven staat: *Schreeuw en jammer, mensenkind. En hun geschreeuw steeg op tot God*, er staat niet hun geroep (צַעֲקוֹתָם) maar hun geschreeuw (שׁוֹעֲתָם), zoals er staat: *en de ziel van de verslagenen schreeuwde*.

קורא אותן רבים. ודכּוֹתָהּ (ויקרא טו:כה): וְאִשָּׁה כִּי יָזוּב זָוֵב דָּמָה יָמִים רַבִּים, לְפִי שֶׁהָיָה שֶׁל צַעַר, קוֹרֵא אוֹתָן רַבִּים, וַיָּמַת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, שֶׁנִּצְטָרַע וְהִמְצָרַע חָשׁוּב כְּמַת, שֶׁנֶּאֱמָר (במדבר יב:יב): אֵל נָא תְהִי כְּמַת, וְאוֹמֵר (ישעיה ו:א): בְּשַׁנַּת מוֹת הַמֶּלֶךְ עֲזִיָּהוּ, וַיִּאֲחַזוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לָמָּה גִתְּאֲחַזוּ, לְפִי שֶׁאֲמָרוּ תִרְטְמִי מִצְרַיִם אִין לָךְ רְפוּאָה אִם לֹא נִשְׁחַט מִקְטָנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאָה וְחֲמִשִּׁים בְּעָרֵב וּמֵאָה וְחֲמִשִּׁים בְּבִקְרָה, וְרַחֲץ בְּדַמְיָהֶם שְׁתֵּי פַעֲמִים בַּיּוֹם כִּיֹּן שֶׁשָּׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל גְּזֵרָה קָשָׁה, הִתְחִילוּ מִתְאַנְחִים וְקוֹנְנִים. וְאִין וַיִּזְעָקוּ אֶלָּא לְשׁוֹן קִינָה, בְּדַכְתִּיב (יחזקאל כא:ז): זַעַק וְהִלֵּל בְּן אָדָם. וְהַעֵל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים, אִינּוּ אוֹמֵר צַעֲקוֹתָם אֶלָּא שׁוֹעֲתָם, כְּמָה דְתִימָא (איוב כד:יב): וְנִפְשׁ חַלְלִים תִּשְׁוַע.

En God hoorde hun gejammer, en God dacht aan Zijn verbond met Avraham, Jitschak en Jaäkov.

כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־נַאֲקוֹתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־בְּרִיתוֹ אֶת־אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב:

En God hoorde hun gejammer, het gejammer van de dodelijk gewonden, zoals er gezegd is: *hij jammert met de jammerklachten van een dodelijk gewonde*, en zoals er gezegd is: *uit de stad zuchtten de mensen*. *En God dacht aan Zijn verbond*, Jisrael was het niet waard gered te worden, omdat ze boosdoeners waren, maar ze werden verlost vanwege de verdienste van hun voorvaderen, vandaar dat er geschreven staat *en God dacht aan Zijn verbond*. Onze rabbijnen, hun aandenken srtekke tot zegen, zeggen dat er voor hen een wonder werd verricht en dat hij genezen werd van zijn lepra.

וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקוֹתָם, נֶאֱקַת הַחַלְלִים, כְּמָה דְתִימָא (יחזקאל ל:כד): וְנֶאֱקַ נַאֲקוֹת חַלְלִי, וַיִּכְמָה דְתִימָא (איוב כד, יב): מְעִיר מְתִים יִנְאָקוּ. ²⁷ וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ, וְלֹא הָיָה רְאוּיָן יִשְׂרָאֵל לְהַנְצִיל לְפִי שֶׁהָיָה רְשָׁעִים, אֶלָּא בְזָכוֹת אֲבוֹת נִגְאָלוּ, הַדָּא הוּא דְכַתִּיב וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ, אֲמָרוּ רַבּוּתֵינוּ וְזָכוּנוֹם לְבִרְכָה, נַעֲשֵׂה לָהֶם גַּס וְנִתְרַפָּא מִצַּרְעָתוֹ.

En God zag de Jisraelieten aan, en God kende hen.

כה וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים:

En God zag de Jisraelieten aan, zoals er geschreven staat: *Ik heb de ellende van Mijn volk zeker gezien. En God kende [hen], immers Ik ken zijn lijden*. Een andere verklaring: *en God zag*, dat ze niet de mogelijkheid haddengoede daden te gebruiken zodat ze daarom verlost zouden worden. Zo wordt dat door Jechezkel uitgelegd: *Ik heb je gemaakt tot en menigte, als het kruid van het veld*, maar het was toch nodig om eerst te zeggen *jouw haar groeide*, en daarna *[je] borsten werden stevig*, want het teken beneden komt voor dat boven. Maar wat houdt *de borsten werden stevig* in? Dat waren Mosje en Aharon die gereed waren om hen te verlossen, naar wat er geschreven staat: *uw beide borsten zijn als twee welpen. Je haar groeide*, het einde was gekomen, namelijk voor de verlossing. *Maar jij was bloot en naakt*, zonder goede werken, daarom wordt er gezegd *en God zag* dat ze geen goede werken hadden om zich te verlossen.

לָּה וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כְּמָה דְתִימָא (שמות ג:ז): רָאָה רְאוּתִי אֶת עַנְי עַמִּי. וַיַּדַּע אֱלֹהִים (שמות ג:ז): כִּי יַדְעֵתִי אֶת מְכַאֲבָיו. דְּבַר אַחַר, וַיֵּרָא אֱלֹהִים, שֶׁלֹּא הָיָה בְיָדָם מַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁיִּנְאָלוּ בְשִׁבְלֵם, וְכֵן הוּא מִפְרָשׁ עַל יְדֵי יַחֲזַקְאֵל (יחזקאל טו:ז): רִבְכָּה כְּצִמְח הַשְּׂדֵה נִתְחַדָּד לֹא הָיָה צַרְדָּ לִזְמַר אֶלָּא: וּשְׁעָרָד צִמְח, וְאַחַר כֵּן: שְׂדֵים נִכְנּוּ, שֶׁקָּדָם בָּא סִימָן הַתְּחַתּוֹן מִן הָעֲלִיוֹן, אֶלָּא מֵהוּ שְׂדֵים נִכְנּוּ, זֶה מִשָּׁה וְאַהֲרֹן שֶׁהָיוּ גְבוּרִים לְגַאֲלָם, דְּכַתִּיב (שיר השירים ד:ה): שְׁנֵי שְׂדֵיךְ כְּשְׁנֵי עַפְרַיִם. וּשְׁעָרָד צִמְח, הַגִּיעַ הַקֶּץ שֶׁל גְּאֻלָּה. וְאֶת עַרְם וְעַרְיָה, בְּלֹא מַעֲשִׂים טוֹבִים, לְכַד נֶאֱמָר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים, שֶׁאִין בְּיָדָם מַעֲשִׂים לְגַאֲלָ בְהוֹן.

En God zag de Jisraelieten aan, en God kende hen, de Heilige, gezegend zij Hij, begreep dat Hij hen moest verlossen vanwege Zijn Naam en omwille van het verbond dat hij met de voorvaderen had gesloten. Daarom zegt de Schrift: *God dacht aan Zijn verbond*. Zo zegt de Schrift door middel van Jechezkel: *Ik deed het omwille van Mijn Naam*. Een andere uitleg van *en God zag*. Resj Lakiesj zei dat Hij zag dat zij opstandig zouden worden bij de Rietzee, want er staat geschreven: *ze waren*

לו וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים, יַדַּע הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שֶׁעָלְיוּ לְגַאֲלָם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּעִבּוּר הַבְּרִית שְׁכַרְתָּ עִם הָאֲבוֹת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר: וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר עַל יְדֵי יַחֲזַקְאֵל (יחזקאל כ:ט): וְאַעֲשׂ לְמַעַן שְׁמִי. דְּבַר אַחַר, וַיֵּרָא אֱלֹהִים, אֲמָר רִישׁ לְקִישׁ, שֶׁרָאָה שֶׁהוּן עֲתִידִין לְהַמְרוֹת

27 Het complete vers luidt: וַיִּנְאָקוּ וְנִפְשׁ-חַלְלִים תִּשְׁוַע וְאֵלֹהִים לֹא-יִשִּׁים תִּפְלָה | מְעִיר מְתִים | וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ וְנִתְרַפָּא מִצַּרְעָתוֹ, uit de stad zuchtten de mensen, en de ziel van de dodelijk gewonden schreeuwte uit, toch beschikt God niets ongerijmds.

opstandig bij de zee, bij de Rietzee. En God wist, Hij wist dat ze later zouden zeggen: dit is mijn God. Rabbi Jehosjoea zoon van Levi zei: Hij zag dat ze later zouden zeggen *dit is je god, Jisrael.* *En God wist, dat ze later eerst zouden zeggen 'we zullen het doen' en daarna 'we zullen luisteren.'* En onze rabbijnen zeggen *en God wist* dat de gewone mensen berouw zouden tonen, en dat zelfs de boosdoeners erover zouden denken om berouw te tonen, zoals er geschreven staat: *de vijgeboom doet haar vruchten rijpen.* *En God wist, zelfs over zijn collega kan iemand niets weten, maar de Heilige, gezegend zij Hij, alleen wel.* Ieder afzonderlijk besloot in zijn hart om berouw te tonen, maar ook al toonden ze berouw, ze vertrokken niet vandaar, dan alleen vanwege de verdienste van de voorvaderen, want het attribueert van de rechtvaardigheid klaagde hen aan vanwege het kalf, dat ze zouden maken. Hierom werd er gezegd: *je moet een bundel hysop nemen, want ze vernederden zichzelf zoals hysop door berouw te tonen; en doop het in het bloed dat in het bekken is, door de verdienste van de Tora die ze zouden ontvangen, zoals erover de gave van de Tora is geschreven: en Mosje nam het bloed, en ook staat er geschreven: en je moet het uitstrijken over de bovendorpel, want Avraham was de grootste van de bekeerlingen en net zo als de bovendorpel het hoogst is, zo was hij de grootste van de voorvaderen; en over de beide deurposten, vanwege de verdienste van Jitschak en Jaäkov, om je te leren dat ze uittrokken vanwege de verdienste van dezen.* Een andere verklaring: *en God zag, het afzien van geslachtsgemeenschap, en God wist, Hij wist dat de tijd waarvan hij had gesproken tot Avraham nabij was, en Hij maakte zich bekend aan Mosje om hem daarmee bekend te maken toen hij herder was.*

על ים סוף, דכתיב (תהלים קו:ז): **וימרו על ים בים סוף. וידע אלהים, ידע שהו עתידין לומר (שמות טו: ב): זה אלי. רבי יהושע בן לוי אמר, ראה שעתידין לומר (שמות לב:ד): אלה אלהיך ישראל. וידע אלהים, שעתידין להקדים נעשה לנשמע. ורבנן אמרי וירא אלהים, שעשו תשובה הבינונים, וגם הרשעים הרקרו לעשות תשובה, דכתיב (שיר השירים ב:ג): התאנה חנטה פניה. וידע אלהים, שאפלו אחד בחברו לא היה יודע אלא הקדוש ברוך הוא לבדו, וזה מכון את לבו וזה מכון את לבו ועושי תשובה, ואף על פי שעשו תשובה, לא יצאו משם אלמלא זכות האבות, מפני שמדת הדין מקטרגת עליהן על העגל שהיו עתידין לעשות, ועל זה נאמר (שמות יב:כב): ולקחתם אגדת אזוב, כנגד שהשפילו עצמן לעשות תשובה כאזוב. (שמות יב:כב): וטבלתם בדם אשר בסוף, בזכות התורה שעתידין לקבל, דכתיב במתן תורה (שמות כד:ח): ויקח משה את הדם, וכתיב (שמות יב:כב): והגעתם אל המשקוף, שאברהם גדול בגרים, וכשם שהמשקוף גבוה כד היה גדול שבאבות. (שמות יב:כב): ואל שתי המזוזות, בזכות יצחק ויעקב, ללמד שבזכות כל אלו יצאו. דבר אחר, וירא אלהים, פרישות שביניהם. וידע אלהים, ידע שקרב הזמן שאמר לאברהם, ונגלה על משה להודיעו כשהיה רועה:**

Enkele opmerkingen over de geciteerde commentatoren en teksten.

רבי שלמה יצחקי (רש"י)

(22-2-1040 – 13-7-1105)

רבי שלמה יצחקי, tegenwoordig beter bekend als רש"י, een Franse rabbijn, in Troyes, in de landstreek Champagne. Troyes was toen de hoofdstad van die streek, en de stad trok vele handelaren uit binnen- en buitenland. Na zijn eerste plaatselijke opleiding werd hij aangetrokken door de belangrijke studiecetra van Mainz en Worms, waar hij na zijn huwelijk studeerde. Teruggekeerd in Troyes stichtte hij daar scholen, die de scholen van Mainz en Worms naar de kroon staken. Rond 1070 stichtte hij een school die veel leerlingen aantrok, vooral nadat zijn eigen leermeesters waren overleden.

Rashi schreef commentaren op (vrijwel) alle bijbelboeken, al zijn de commentaren op Ijov (vanaf 40:25), Ezra, Nechemja en Divrei HaJamim die aan hem worden toegeschreven niet van zijn hand. De verschillen in stijl en methode zijn daarvoor te groot.

Daarnaast schreef hij, zijn belangrijkste werk, een commentaar op de Talmud Bavli. Het grootste deel hiervan is bewaard, al zijn de commentaren op Ta'anit, Nedarim, Nazir, en Horayot in traditionele uitgaven niet van hem, evenmin als Mo'ed Katan. Het commentaar op dit laatste tractaat is echter wel bewaard en gepubliceerd. Zijn commentaar op Bava Batra was bij zijn overlijden onvoltooid, het is echter door zijn kleinzoon en leerling Samuel b. Meir (Rashbam) gecompliceerd, en hetzelfde geldt voor Makkot gecompliceerd door zijn leerling Judah b. Nathan.

משה בן נחמן (רמב"ן)

(1194-1270)

משה בן נחמן uit Girona (Catalonië), vandaar zijn herkomstnaam Girondi, ook bekend als Nahmanides; zijn Catalaanse naam luidde Bonastruc ça Porta (Saporta, of ook De Porta). Hij was een belangrijk geleerde, werkzaam op vele terreinen. We kennen hem als rabbijn, filosoof, arts, kabbalist en bijbelcommentator. Hij groeide op in en werkte het grootste deel van zijn leven in Girona.

עובדיה בן יעקב ספורנו

(c. 1475 - 1550)

עובדיה בן יעקב ספורנו was een Italiaanse rabbijn, bijbelcommentator, filosoof en arts. Na studie in zijn geboortestad, Hebreeuws, rabbijnse literatuur, rekenkunde en filosofie ging hij naar Rome om medicijnen te studeren. Zijn belangrijkste werken zijn op het terrein van het commentaar op Tenach. Gezien de tijd waarin hij werkte is het opvallend dat hij sterk kiest voor het beschrijven van de letterlijke betekenis van de tekst, terwijl mystieke verklaringen naar verhouding weinig aan bod komen.

מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל ויזר (מלבי"ם)

(7-3-1809 – 18-9-1879)

מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל ויזר (Meir Leibush ben Yehiel Michel Weiser), vooral bekend onder het acroniem מלבי"ם (Malbim), was rabbijn, grammaticus en bijbelcommentator. מלבי"ם werd geboren in Volochysk, Volhynia. Zijn vader leerde hem Hebreeuws en Talmud, en na het overlijden van zijn vader studeerde hij verder bij zijn stiefvader rabbi Leib of Volochisk. Op zijn 13e ging hij voor verdere studie naar Warschau. Vanaf 1838 functioneerde hij op verschillende plaatsen als rabbijn, waarbij hij als zeer orthodox denkend man vaak in conflict kwam met modernere gemeenteleden. Zijn belangrijkste werken op het punt van commentaar op Tenach en midrasj halacha zijn:

התורה והמצוה - פירוש על התורה, המכילתא, הספרא והספרי (עד אמצע פרשת כי תצא (כב, כא), ומשם ואילך הוא פירוש יוסף הלוי יעבץ, een analytisch commentaar op Tora (Warschau, 1874–80), met daarin opgenomen de taalkundige inleiding **אֵילַת הַשָּׁחַר**, speciaal over synoniemen in het Hebreeuws van Tenach; **מקראי קודש** - פירוש על הנ"ך, commentaar op de Profeten en Geschriften (ib. 1874).

מדרש שמות רבה

מדרש שמות רבה bestaat uit twee sterk van elkaar verschillende delen.

Het eerste deel omvat een min of meer doorlopend commentaar op Sjmot 1:1 - 10:25 in 14 hoofdstukken. Het tweede deel, de hoofdstukken 15-52, bevat vooral homiletisch materiaal over de hoofdstukken 12 - 40. Zoals in andere homiletische midrasjim (bv. Tanchoema) zijn meest slechts de eerste verzen van een weekafdeling gebruikt als een uitgangspunt voor een derasja.

De gebruikelijke opvatting is dat een oorspronkelijke Midrasj op Sjmot in twee delen is gesplitst, dat het oorspronkelijke eerste deel verloren is gegaan en vervangen door een tekst die aansloot op de Mechilta van r. Jismael die ook bij Sjmot 12 begint.

Men neemt aan dat de twee delen waarschijnlijk in de 10e resp. 9e eeuw te dateren zijn.

Beide delen bevatten (veel) ouder materiaal zijn. De redactor van het eerste gedeelte maakte gebruik van Tannaitische literatuur, de Talmoed Jeroesjalmi, Bresjiet Rabba, Wajjikra Rabba, Echa Rabba, en andere vroege midrasjiem uit de tijd van de Amoreeërs. Verder maakte hij uitgebreid gebruik van de Talmoed Bavli en van de verzameling van midrasjiem van het type geheten Yelammedenu-Tanchuma.

ילקוט שמעוני

ילקוט שמעוני, de anthologie van Sjimón, is een verzameling vooral aggadisch materiaal bijeengebracht in de volgorde waarin de teksten in Tenach voorkomen. Deze verzameling bevat zeer vele citaten uit bekende, maar ook uit, sinds dit werk op schrift is gesteld, helaas verloren gegane werken. De auteur had de beschikking over zeker vijftig werken, die hij met name citeert, sommige daarvan alleen bekend door de citaten in deze tekst (zoals Sifrei Zuta, Yelammedenu, Midrash Esfah, Midrash Avkir, Midrash Tadshe, Devarim Zuta). Hoewel er geen echte zekerheid over bestaat neemt men aan dat met Sjimón bedoeld wordt ene Sjimón ha-Darsjan uit Frankfurt, omdat in de eerste gedrukte editie wordt verwezen naar rabbenoe Sjimón, hoofd van de predikers te Frankfurt. Gezien de gebruikte bronnen moet het werk dateren uit de 13e eeuw.